

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Sören Holmberg: Pressen och kärnkraften

Gunnar Falkemark: Maktstudium och värdering

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Perspektiv på Max Weber. Av *Sven Eliæson*.

Om problem i försvarsplaneringen. Av *Åke Sandberg*.

Isländska alltingsvalet. Av *Elfar Loftsson*.

LITTERATURGRANSKNINGAR

Thomas Coniavitis: Irrationalitet – rationalitet. Anm av *Sven Eliæson*.

Nils Petter Gleditsch og Ottar Hellevik: Kampen om EF. Anm av *Sten Sparre Nilson*.

Folke Johansson: Sverige partipolitiseras. Anm av *Sten Berglund*.

James G March and Johan P. Olsen: Ambiguity and Choice in Organization. Anm av *Henning Bregnsbo*.

Scandinavian Political Studies vol 12. Anm av *Leif Johansson*.

Lars-Inge Ström: Idrott och politik. Anm av *Jan Åke Dellenbrant*.

Daniel Tarschys: Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970. Anm av *Christer Jönsson*.

LITTERATURNOTISER

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Lennart Lundquist, Köpenhamn

Tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna
Pär-Erik Back, Umeå Leif Lewin, Uppsala Sören Holmberg, Göteborg
Gunnar Wallin, Stockholm

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65-6)

Prenumerationspriset för 1978 är 65 kr inkl. moms. Pris för enstaka häfte 20 kr inkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5,
tel. (046) 12 41 00 ankn. 616

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1978

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Sören Holmberg</i> : Pressen och kärnkraften	211
<i>Gunnar Falkemark</i> : Maktstudium och värdering	239

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Perspektiv på Max Weber. Av <i>Sven Eliäson</i>	257
Om problem i försvarsplaneringen. Av <i>Åke Sandberg</i>	264
Isländska alltingsvalet. Av <i>Elfar Loftsson</i>	273

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Thomas Coniavitis</i> : Irrationalitet – rationalitet. Anm av <i>Sven Eliäson</i>	280
<i>Nils Petter Gleditsch</i> og <i>Ottar Hellevik</i> : Kampen om EF. Anm av <i>Sten Sparre Nilson</i>	286
<i>Folke Johansson</i> : Sverige partipolitiseras. Anm av <i>Sten Berglund</i>	289
<i>James G. March</i> and <i>Johan P. Olsen</i> : Ambiguity and Choice in Organization. Anm av <i>Henning Bregnsbo</i>	296
<i>Scandinavian Political Studies</i> vol 12. Anm av <i>Leif Johansson</i>	298
<i>Lars-Inge Ström</i> : Idrott och politik. Anm av <i>Jan Åke Dellenbrant</i>	302
<i>Daniel Tarschys</i> : Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970. Anm av <i>Christer Jönsson</i>	307

LITTERATURNOTISER

310

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅTTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

(NY FÖLJD: ÅRG 60)

1978

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE
TORBJÖRN VALLINDER

UPPSATSER

<i>Anckar, Dag</i> , Om partivariabler i policystudier. Till frågan om relationer mellan politik och policy	79
<i>Andrén, Gunnar</i> , Objektivitet och relevans	165
<i>Falkemark, Gunnar</i> , Maktstudium och värdering. Ett bidrag till diskussionen om statsvetenskapens objektivitet	239
<i>Foverskov, Peter</i> , Den politiske rekrutteringsproces. Teoretiske betragtninger og en tentativ model	1
<i>Hadenius, Axel</i> , Ämbetsverkens styrelser	19
<i>Herz, Thomas A.</i> , Västtyskland efter 1976 års val: stabilitet och polarisering	169
<i>Holmberg, Sören</i> , Kärnkraften och vänster-högerdimensionen. Konfliktlinjer i svensk politik	67
<i>Holmberg, Sören</i> , Pressen och kärnkraften. En studie av nyhetsförmedling och debatt i 20 tidningar under 1976 års valrörelse	211
<i>Rasmussen, Erik</i> , Politologi og Samfund	93
<i>Zetterberg, Hans L.</i> , Om opinionsundersökningar	145

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

<i>Bergh, Carl Herman</i> , Förstärkt skydd för fri- och rättigheter m m	189
<i>Birgersson, Bengt Owe</i> , Personalvalsutredningens förslag till ökat personvalsinslag i valsystemet	107
<i>Bjurulf, Bo</i> , Voteringsanalysens möjligheter och begränsningar ... helt opreciserade synpunkter från Pedersen	33
<i>Elgström, Ole</i> , På väg mot en ny världsordning?	102
<i>Eliæson, Sven</i> , Perspektiv på Max Weber	257
<i>Eliæson, Sven</i> , Porträtt av Max Weber	99

<i>Häthén, Stefan</i> , Den politiska utvecklingen i Nederländerna under 1970-talet	36
<i>Lane, Jan-Erik</i> , Begreppslabyrinter i administrativ forskning: Om begreppen byråkrati och decentralisering	110
Genmäle av Bengt Abrahamsson	117
Genmäle av Lennart Lundquist	121
Replik av Jan-Erik Lane	123
Slutreplik Lundquist – Abrahamsson – Lane	195
<i>Lane, Jan-Erik</i> , Interpretning HE institutions	177
<i>Loftsson, Elfar</i> , Det isländska alltingsvalet	273
<i>Nilson, Sten Sparre</i> , Et forunderlig innlegg om metode	34
<i>Sandberg, Åke</i> , Om problem i försvarsplaneringen. Idéer till samhällsvetenskaplig forskning om svensk försvarsplanering	264

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Ahlberg, Sture</i> , Messianism i staten Israel. Anm. av Anders Lidén	126
<i>Alsterdal, Alvar</i> , Det möjligas konst. Anm. av Mats Bergquist	41
<i>von Bonsdorff, Göran</i> , Finland i blickpunkten. Anm. av Mats Bergquist	41
<i>Coniavitis, Thomas</i> , Irrationalitet – rationalitet. Max Weber – Georg Lukács: En uppgörelse. Anm. av Sven Eliæson	280
<i>Eidem, Rolf</i> , Planeekonomi eller ramhushållning? Anm. av Jan Åke Dellenbrant	42
<i>Friedman, Lawrence M.</i> , The Legal System. Anm. av Per Olof Bolding	44
<i>Gleditsch, Nils Petter & Hellevik, Ottar</i> , Kampen om EF. Anm. av Sten Sparre Nilson	286
<i>Gustafsson, Agne</i> , Kommunal självstyrelse. Anm. av Sverker Oredsson	45
<i>Hakovirta, Harto</i> , Neutralitet och integrationspolitik. Anm. av Lauri Karvonen	47
<i>Heckscher, Gunnar</i> , Asiatiskt maktspel. Anm. av Per Sundberg	50
<i>Johansson, Folke</i> , Sverige partipolitiserar. Anm. av Sten Berglund	289
<i>Krantz, Gunnar</i> , Rätt och rättsskydd i den sociala barna- och ungdomsvården. Anm. av Sten-Sture Landström	51
<i>Lindquist, Ulf</i> , Kommunala befogenheter. Anm. av Sverker Oredsson	45

<i>March, James G. & Olsen, Johan P., Ambiguity and Choice in Organizations.</i> Anm. av Henning Bregnsbo	296
<i>McFarland, Andrew S., Public Interest Lobbies – Decision Making on Energy.</i> Anm. av Evert Vedung	127
<i>Miljan, Toivo, The Reluctant Europeans.</i> Anm. av Claes Wiklund	54
<i>Pestoff, Victor, Voluntary Associations and Nordic Party Systems.</i> Anm. av Axel Hadenius	129
<i>Petersson, Olof, Change in Swedish Political Behavior.</i> Anm. av Ole Borre	58
<i>Ricknell, Lars, Politiska regioner. Studier i regionindelingsproblematik.</i> Anm. av Olof Petersson	135
<i>Scandinavian Political Studies Vol 12,</i> Anm. av Leif Johansson	298
<i>Solem, Erik, The Nordic Council and Scandinavian Integration.</i> Anm. av Claes Wiklund	54
<i>Ström, Lars-Inge, Idrott och politik.</i> Anm. av Jan Åke Dellenbrant	302
<i>Tarschys, Daniel, Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970.</i> Anm. av Christer Jönsson	307
<i>Uusitalo, Paavo, Samhällsplaneringens mål och medel.</i> Anm. av Peter Bogason	141
<i>Weston, David E., Reality, Language and Social Theories.</i> Anm. av Håkan Wiberg	202
<i>Winai Ström, Gabriele, Development and Dependence in Lesotho, the Enclave of South Africa.</i> Anm. av Olof Petersson	198
<i>Åkerman, Nordal, Huset som Jack byggde.</i> Anm. av Joseph B. Board ...	61

LITTERATURNOTISER

<i>AKUT: The Uppsala third-world research group. A presentation</i>	65
<i>Beck Jørgensen, Torben, Samspel og konflikt mellem organisationer.</i> Anm. av Henning Bregnsbo	311
<i>Gustafsson, Göran, Religionen som social och politisk faktor</i>	64
<i>Hemánus, Pertti, En gång till om objektivitet</i>	64
<i>Petersson, Harry, Myndigheters samverkansformer</i>	310
<i>Uddman, Paula, Centerpartierna i Norge och Sverige</i>	209
<i>Weber, Max, Vetenskap och politik.</i> Anm. av Sven Eliæson	311
5. Nordiske statsvitenskaplige kongress	66

Pressen och kärnkraften. En studie av nyhetsförmedling och debatt i 20 tidningar under 1976 års valrörelse

AV SÖREN HOLMBERG

Energi- och kärnkraftsdebatten i 1976 års valrörelse

I ett internationellt perspektiv framstår svenska valrörelser som lite tråkiga. Samma partier har bekämpat varandra enligt i huvudsak samma konfliktmönster i femtio år. Ekonomiska och sociala problem brukar stå i centrum för valdebatterna, och partierna intar sina positioner enligt vänster-högerskalan. Kombattanterna för vanligen en jordnära och sansad diskussion i olika sakfrågor och försöker undvika rubrikskapande personangrepp. Överraskande utspel och publikfriande jippon tillhör likaså sällsyntheterna i svenska valrörelser. De stora orden och den yviga retoriken förekommer naturligtvis i partiernas valannonser, men de brukar inte sätta några djupare spår i den politiska diskussionen. Svenska valrörelser brukar ha en saklig karaktär och utkämpas utefter vänster-högerdimensionen.

1976 års valrörelse bröt detta mönster. Kärnkraftsdebatten, som dominerade valspurten, är den ingrediens som gör den senaste valrörelsen unik i modern svensk historia. För första gången någonsin kom en valrörelse att präglas av en politisk stridsfråga som går på tvärs mot vänster-högeruppdelningen. Det partipolitiska konfliktmönstret i kärnkraftsfrågan är mycket ovanligt. Både det socialistiska och det borgerliga blocket är splittrat, och partiernas positioner från minst till mest positiv till en satsning på kärnkraften skiljer sig drastiskt från deras vanliga vänster-högerplaceringar. Centern och socialdemokraterna intar t ex flygelståndpunkter i kärnkraftsfrågan i stället för de sedvanliga mittpositionerna på vänster-högerskalan.

Det är viktigt att analysera vilken eller vilka konfliktdimensioner som dominerar i ett politiskt system, eftersom opinionsbildning och propagan-

da i stor utsträckning struktureras av den grundläggande konfliktlinjen. Partistrateger såväl som väljare tenderar att orientera sig efter den vanliga partikartan. Vänster-högerdimensionen utgör i Sverige en viktig referensram som påverkar åsiktsbildning både på elit- och massnivå.

En politisk debatt som inte förs enligt det traditionella konfliktmönstret mellan partierna blir med nödvändighet komplex och svåröverskådlig. Opinionsbildningen försvåras av att väljarnas bild av politiken färgas av den dominerande vänster-högerkonflikten. När partierna inte bekämpar varandra enligt de invanda mönstren måste därför ståndpunkter och budskap göras extra skarpa i konturerna för att bli rätt uppfattade.

Sett mot denna bakgrund blir opinionsbildningen i kärnkraftsfrågan speciellt intressant. Den energipolitiska debatten i den senaste valrörelsen utkämpades inte från de välkända skyttegravarna. Hur klarade massmedia av denna situation? Energi- och kärnkraftsfrågorna är dessutom ovanligt komplicerade politiska stridsfrågor. Få människor har några konkreta erfarenheter. Kärnkraftsfrågan är till skillnad från t ex sysselsättningspolitiken och skatterna inte någon "vardagsfråga" med en klar relation till den personliga välfärden och tryggheten. Behovet av vägledning och upplysning är därför ovanligt stort. Energi- och kärnkraftsdebatten ställer således höga krav på att tidningarna fullgör sin informationsuppgift. Väljarna är mer än vanligt beroende av massmedias nyhetsförmedling.

Tre frågeställningar

Tre frågeställningar som berör hur svenska tidningar behandlade energi- och kärnkraftsfrågorna i 1976 års valrörelse kommer att analyseras i denna uppsats.

Den första gäller energidebattens utveckling och omfattning under valrörelsen. Det har sagts att Thorbjörn Fälldins uttalande i radions presskonferens den 25 augusti att kärnkraften skulle avvecklas fram till år 1985 initierade kärnkraftsdebatten i 1976 års valrörelse; men existerade det ingen diskussion i pressen dessförinnan och när kulminerade energidebatten – efter Fälldins utspel den 25 augusti, efter Palme och Fälldins valduell i Scandinavium i Göteborg den 1 september eller efter den 7 september då Statens Planverk förklarade att centerns energisparplan inte höll?

Hur omfattande var energi- och kärnkraftsmaterialet i olika partitidningar? Satsade t ex centerpressen mer på energidebatten än A-pressen och började centertidningarna att skriva om kärnkraftsfrågan tidigare än de socialdemokratiska tidningarna?

Den andra frågeställningen berör tidningarna som nyhetsförmedlare i energifrågorna. Vilka aktörer och argument släpps fram på nyhetssidorna? Ger t ex centerpressen en rättvisande bild av socialdemokraternas argument i kärnkraftsfrågan? Betonas energi- och kärnkraftsfrågornas partipolitiska aspekter i pressen eller koncentrerar man sig på sakfrågorna som sådana?

Frågeställning nummer tre gäller pressens ställningstagande till kärnkraften under valrörelsen. I vilken utsträckning tog de undersökta tidningarna ställning för eller emot kärnkraften på ledarsidorna och hur såg det ut på nyhetssidorna? Var nyhetsförmedlingen någorlunda balanserad eller slog tendensen från ledarsidorna igenom även på nyhetssidorna?

Hur agerade de moderata och folkpartistiska tidningarna? Höll de en låg profil eller tog de ställning för en utbyggnad av kärnkraften?

Frågorna berör pressens roll som opinionsbildare. Klara ställningstaganden för eller emot kärnkraften i en tidning ökar sannolikheten för att den spelat en roll för åsiktsbildningen på massnivå. I ett annat sammanhang kommer denna hypotes att testas med hjälp av data från en valjarundersökning vid 1976 års val. I denna uppsats koncentreras emellertid analysen till egenskaper hos en typ av sändare (pressen) i opinionsbildningsprocessen.

Tidningsurval och datamaterial

För att besvara de tre frågeställningarna har vi genomfört en systematisk innehållsanlys av 20 tidningar under fem veckor (16 augusti – 19 sep-

tember) före valet 1976¹. De undersökta tidningarna har inte utvalts genom någon form av slumpmässigt urval. Tvärtom. De har medvetet tagits med i undersökningen för att representera de olika partiernas pressgrupper. Dessutom återfinns de större storstadstidningarna i urvalet. Följande tidningar har medtagits i undersökningen: *S-press*: Aftonbladet (Stockholm), Arbetet (Malmö), Norrländska Socialdemokraten (Luleå), Arbetarbladet (Gävle), Folket (Eskilstuna), *C-press*: Skånska Dagbladet (Malmö), Hallands Nyheter (Falkenberg), Hudiksvalls-Tidningen, *Fp-press*: Expressen (Stockholm), Göteborgs-Posten, Gefle Dagblad, Vestmanlands Läns Tidningar (Västerås), *M-press*: Svenska Dagbladet (Stockholm), Norrköpings Tidningar, Borås Tidning, Nya Vermlands Tidningen (Karlstad), *VPK-press*: Ny Dag (Stockholm), Norrskensflamman (Luleå), *Oberoende*: Dagens Nyheter (Stockholm), Sydsvenska Dagbladet (Malmö).

Dessa 20 tidningar utgör som synes inget representativt urval av svensk press. De har primärt tagits med i urvalet för att representera partipressen eller för att de har många läsare (t ex DN). I denna uppsats kommer vi att koncentrera oss på partitidningarna. I ett annat sammanhang när vi skall studera massmedias effekter på opinionsbildningen i kärnkraftsfrågan kommer undersökningsmaterialet från storstadspressen att bli väsentligt.

Allt material som berörde energi- och kärnkraftsfrågor i tidningarna registrerades och klassificerades enligt ett kodschema som omfattade ett 50-tal variabler.² Under våra fem undersökningsveckor registrerades totalt 2 807 ledare, nyhetsartiklar, insändare, annonser, krönikor m m som innehöll stoff kring kärnkraften eller kring energiproblem i allmänt.

Det mesta av materialet kring energi- och kärnkraftsfrågor återfanns på tidningarnas nyhetssidor. Detta resultat är naturligtvis inte överraskande. Nyhetsartiklar utgör den vanligaste artikeltypen i samtliga undersökta tidningar. Något över hälften av de artiklar vi undersökt kan klassificeras som nyhetsartiklar.

Debatten kring energi- och kärnkraftsfrågorna var något mer omfattande på de undersökta tidningarnas ledarsidor än på kultursidorna under valrörelsen (jfr 389 ledare med 112 kultur/debattartiklar). Å andra sidan var kulturartiklarna oftast större än ledarna och kunde därför ägna mer utrymme åt argument och information i energifrågorna.

Tabell 1. I vilken typ av artiklar återfanns energi- och kärnkraftsmaterialet i pressen under 1976 års valrörelse?

	Antal	Procent	Genomsnittligt antal spaltcentimeter energi- och kärnkraftsstoff i artiklarna
Nyhetsartiklar	1 522	54	23
Ledare	389	14	26
Insändare	283	10	17
Annönsor	253	9	49
Kultur/debattartiklar	112	4	53
Bakgrundsartiklar	95	3	48
Krönikor	79	3	26
Övrigt	74	3	31
Totalt	2 807	100 %	28 spaltcentimeter

Kommentar: Resultaten bygger på en studie av 20 tidningar under fem veckor före 1976 års val. Allt material som i vid mening berör energi- och kärnkraftsfrågor har registrerats. Artiklar mindre än 3 spaltcentimeter liksom större artiklar som endast tar upp energiproblem i en begränsad utsträckning (mindre än 3 spaltcentimeter) har dock inte medtagits i undersökningen.

I det följande kommer vi att koncentrera oss på ledar- och nyhetsmaterialet. Insändare och kulturartiklar kommer att tas med i ett antal specialundersökningar, medan övrigt material i tidningarna inte kommer att analyseras i detta sammanhang.

Energidebattens omfattning i pressen under 1976 års valrörelse

Energi- och kärnkraftsfrågorna var inte de enda sakfrågor som debatterades i 1976 års valrörelse. Många andra frågor fick också stort utrymme i massmedia. En analys av vilka politiska debattämnen som behandlades på ledarsidorna i ett 30-tal tidningar under valrörelsen, som genomförts vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, visar att energifrågorna var det dominerande diskussionsämnet i C- och S-prensens ledare medan moderaternas och folkpartiets tidningar skrev mindre om energiproblemen och istället betonade andra valfrågor, som t ex skattepolitiken och Meidnerfonderna. Dessa tendenser är speciellt tydliga under de två sista veckorna före valet.³

Cirka en tredjedel av de politiska budskapen

(utsagor med motiveringar för partipolitiska ställningstaganden) som återfanns i ledarna i centerns och socialdemokraternas tidningar under valrörelsen gällde energi- och kärnkraftsfrågorna. Motsvarande andelar för M- och Fp-pressen var lägre, 11 respektive 13 procent.

Dessa siffror ger en uppfattning om inom vilka ramar den följande analysen ryms. Vi kommer enbart att ägna oss åt energi- och kärnkraftsmaterialet i de undersökta tidningarna och börjar med en analys av energidebattens utveckling och intensitet i pressen under valrörelsen.

Energidebatten dag för dag under valrörelsen

Energidebatten under valrörelsen kulminerade i pressen onsdagen den 8 september. Den dagen innehöll de undersökta tidningarna i genomsnitt en ledare och sex nyhetsartiklar med material om energi- och kärnkraftsfrågorna (se figur 1). Den stora nyheten var att generaldirektören för Statens Planverk, Lennart Holm, på en presskonferens ifrågasatt centerns energisparplan. En annan nyhet som rapporterades i de flesta tidningar den dagen var att folkpartiet presenterat ett energi-

program. Efter den 8 september minskar antalet nyhetsartiklar och ledare om energifrågorna något, men håller sig ändå fram till valet på en hög nivå. Antalet nyhetsartiklar sjunker efter den 8 september aldrig ned till de nivåer som före detta datum representerat höjdpunkterna i pressens bevakning av energidebatten.

Före den 8 september hettade energidebatten till två gånger. Dels dagarna efter den 25 augusti i samband med Thorbjörn Fälldins uttalande om att kärnkraften skulle avvecklas fram till 1985, dels den 2 och 3 september då pressen bl a tog upp Fälldin och Palmes valdebatt i Scandinavium och Olof Palmes framträdande i TV2:s valextra. Vid båda dessa tillfällen innehöll de undersökta tidningarna i medeltal en ledare och tre nyhetsartiklar som behandlade energifrågorna.

Energidebatten på kultursidorna och i insändarspalterna var som mest intensiv sista veckan före valet då antalet kulturartiklar och insändare mer än fördubblades i de flesta tidningar. På nyhetssidorna och i ledarkommentarerna hade man intensifierat bevakningen av energifrågorna i valrörelsen en vecka tidigare.

Energidebatten i pressen under 1976 års valrörelse initierades således inte via insändare eller kulturartiklar. Den startade ute på valfältet och slog igenom först på tidningarnas nyhets- och ledarsidor.

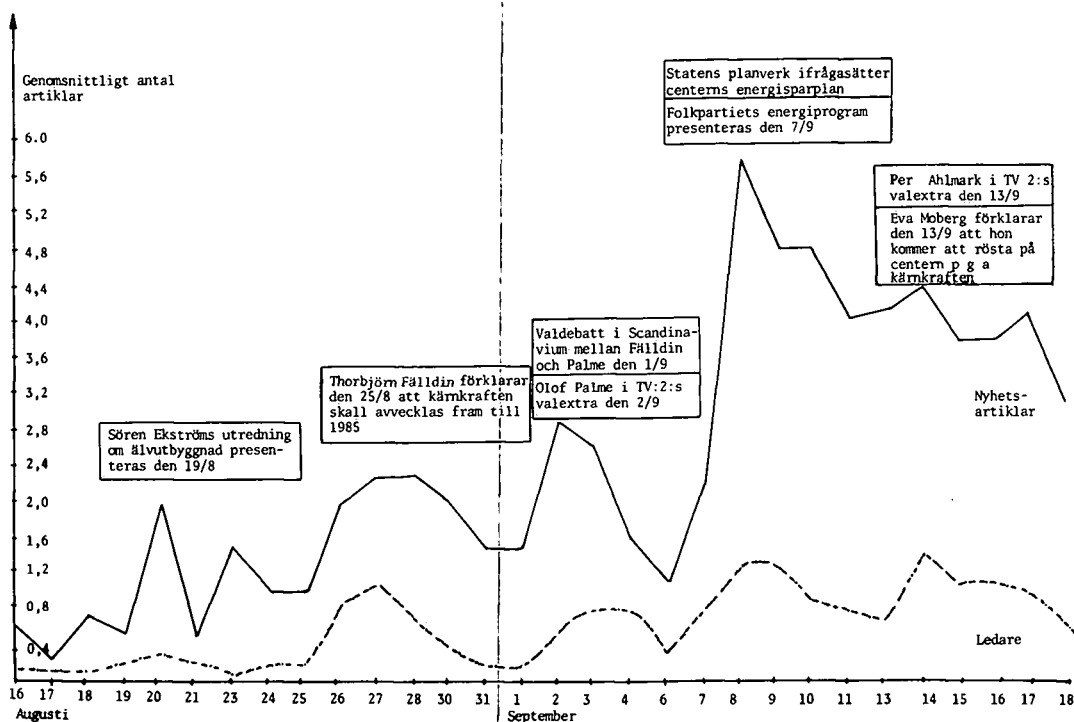
Energimaterialet i partipressen

Centerpressen satsade något tidigare och hårdare på energi- och kärnkraftsmaterialet än övriga partiets pressgrupper. Resultaten i figur 2 visar att detta speciellt gällde på nyhetssidorna. På ledarsidorna satsade A-pressen lika hårt som center-tidningarna. Under valrörelsens sista vecka innehöll de socialdemokratiska tidningarna i genomsnitt fler ledare i energifrågan än centerpressen.

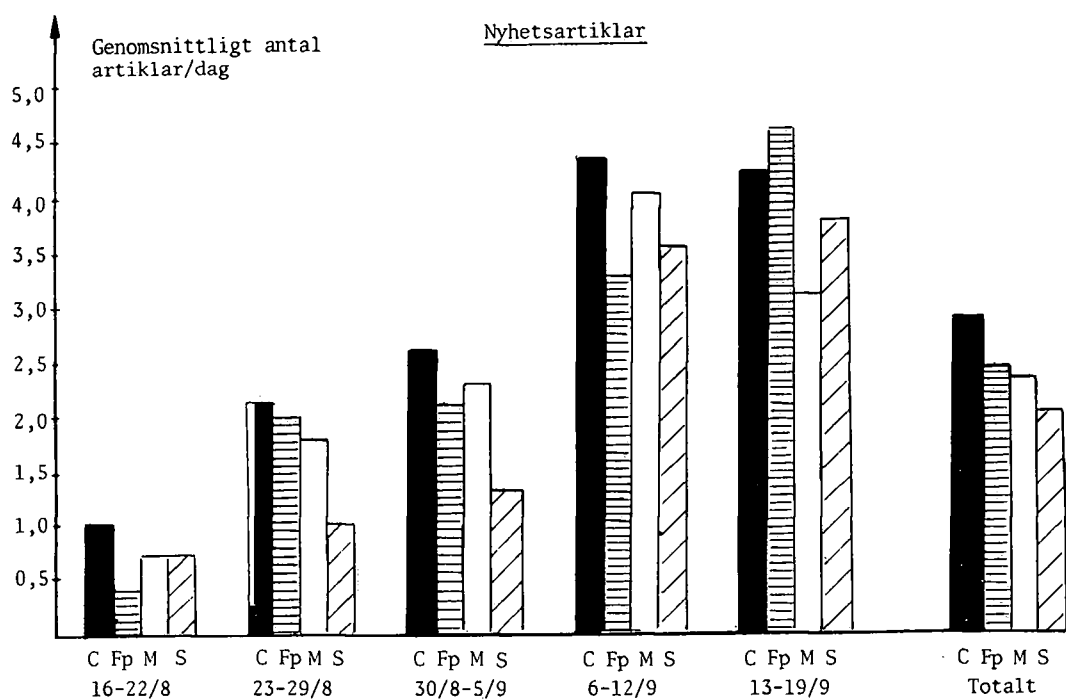
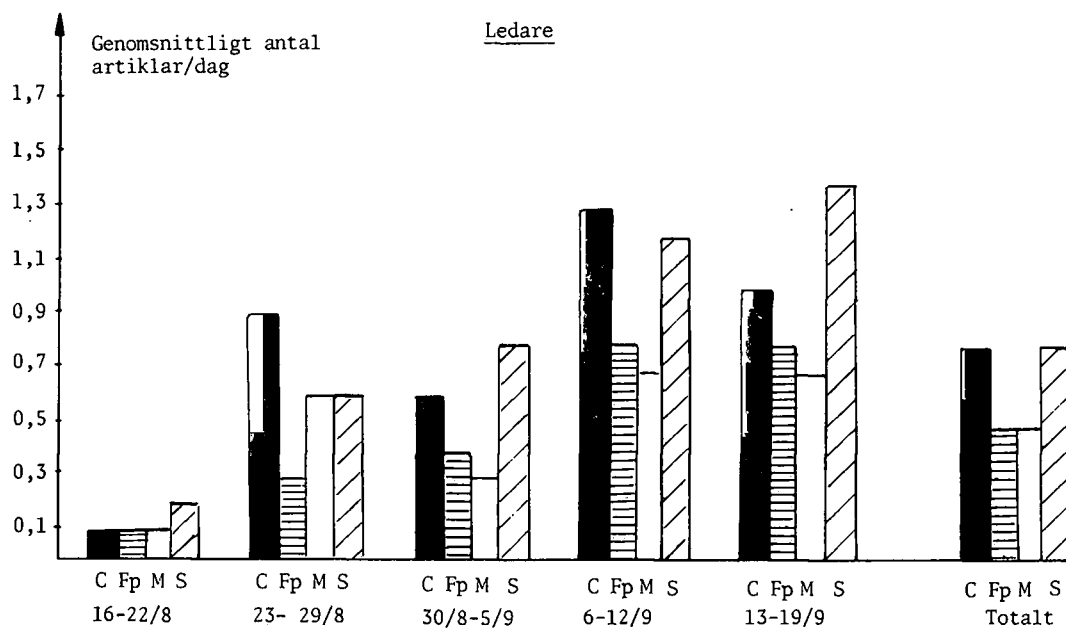
Resultaten i figur 2 får inte härdras. Vårt urval av partitidningar är litet och tidningarna är olika stora. Kvällstidningar och landsortspress innehåller tex i allmänhet färre nyhetsartiklar än storstädernas morgontidningar.

Slutsatsen att centerpressen satsade hårdare på energifrågorna än övriga pressgrupper hotas emel-

Figur 1. Energidebatten dag för dag i 20 tidningar under 1976 års valrörelse. Genomsnittligt antal ledare och nyhetsartiklar (söndagar ej medtagna)

Figur 2. Energidebatten i partipressen. Genomsnittligt antal ledare och nyhetsartiklar per dag under fem veckor före 1976 års val

lertid knappast av dessa reservationer. Om vi analyserar hur mycket de enskilda tidningarna skrev om energifrågorna finner vi att centertidningen *Skånska Dagbladet* toppar listan med 140 nyhetsartiklar och 33 ledare under de studerade fem veckorna före valet. Andra tidningar som också skrev mycket om energi- och kärnkraftsfrågorna var *Arbetet* (128 nyhetsartiklar och 29 ledare), *Göteborgs-Posten* (140 nyhetsartiklar och 17 ledare) och *Dagens Nyheter* (131 nyhetsartiklar och 19 ledare).

Kvällstidningarna satsade mindre på energidebatten på nyhetsplats än morgontidningarna. *Expressen* och *Aftonbladet* hade endast ett 40-tal nyhetsartiklar vardera om energifrågorna under valrörelsen. På ledarsidan tog emellertid *Aftonbladet* ofta upp energidebatten (26 ledare) medan *Expressen*, precis som övrig Fp-press, höll en lägre profil (12 ledare).

Aktörer och argument i energidebatten

Pressens bevakning av energidebatten under valrörelsen var som vi sett mycket intensiv. Under de två sista veckorna före valet innehöll de undersökta tidningarna i genomsnitt sju olika energi- och kärnkraftsartiklar per dag (nyheter, insändare, ledare etc). En stor tidning som t ex *Dagens Nyheter* innehöll flera dagar under valsporten 12–15 olika artiklar (annonser oräknade) med material om energifrågorna.

Nyhetsförmedling var således mycket omfattande, men frågan är vad som förmedlades. Vilka aktörer fick komma till tals? Dominerade de politiska partirepresentanterna valrörelsens energidebatt helt och hållet eller fick också andra opinionsbildare och intressenter, som t ex kraftproducenter, miljögrupper och forskare, chansen att i någon större utsträckning lägga fram sina synpunkter?

Energi- och kärnkraftsfrågorna är komplicerade och berör många andra samhällsfrågor. Antalet olika argument som förekommer i debatten, speciellt för och emot kärnkraften, blir därför mycket omfattande. Vi har t ex i vårt tidningsmaterial registrerat ett 90-tal olika argument som förekom under valrörelsen.⁴

De flesta av dem kan naturligtvis grupperas under ett mindre antal perspektiv. Kärnkraftens vara eller inte vara kan t ex bedömas ur ett sysselsättnings- eller välfärdsperspektiv. "Kärnkraften behövs om vi skall kunna rädda jobben och bevara

välfärden i framtiden" är ett exempel på ett argument av denna typ. Om man i stället anför säkerhets- eller miljösynpunkter argumenterar man utifrån andra perspektiv. "Satsa på kärnkraften, den är miljövänligare än oljan" är ett vanligt miljöargument för kärnkraften liksom "kärnkraftens säkerhetsfrågor är ännu inte lösta, därför kan vi inte satsa på kärnenergi" är ett ofta använt säkerhetsargument mot kärnkraften.

Vilka olika slags argument/perspektiv i energidebatten kom fram på tidningarnas nyhets- och ledarsidor under valrörelsen? Överskuggade partipolitiken sakfrågorna och i vilken utsträckning fokuserades uppmärksamheten på kärnkraften? Vilken bild förmedlar pressen av den partipolitiska konflikten? Vilka argument får t ex socialdemokraterna framföra i centerpressen och vilka argument får centern lägga fram i A-pressen? Detta är några exempel på frågor som också skall analyseras i detta avsnitt. Vi börjar med att studera aktörerna bakom argumenten.

Aktörer i energidebatten

Energidebatten i pressen under valrörelsen dominerades av de politiska partierna. Det var deras argument och ståndpunkter som i huvudsak ventilerades på tidningarnas ledar- och nyhetssidor. Sjuttio till åttio procent av de tusentals argument/perspektiv i energi- och kärnkraftsfrågorna som vi registrerat i de undersökta tidningarna hade framförts av eller tillskrivits något av de fem riksdagspartierna. Någon större skillnad är det inte mellan ledar- och nyhetsmaterialet. Centerpartiets argument diskuterades något mer på ledar- än på nyhetsplats men i övrigt uppmärksammades de olika aktörerna i energidebatten i samma grad på nyhets- som på ledarsidorna.⁵

Centern och socialdemokraterna stod i centrum för energidebatten under valrörelsen. De förekom oftare än andra aktörer på samtliga tidningars ledar- och nyhetssidor. Tillsammans svarar de för över 50 procent av de aktörskodningar som vi gjorde i det undersökta materialet.

Socialdemokraterna var den oftast förekommande aktören på nyhetssidorna i A-pressen, men inte endast där. Även i Fp- och M-pressen var socialdemokraterna den aktör som oftast citerades eller refererades på nyhetsplats. Det var endast i centertidningarna som centern utgjorde den dominerande aktören i energidebatten. Även på t ex *Dagens Nyheter* och *Sydsvenska Dagbladets* nyhetssidor förekom socialdemokraterna något of-

tare än centern med energiargument under valrörelsen.

Övriga aktörer i energidebatten uppmärksammades mera sällan. Moderaterna och folkpartiet registrerades t ex endast som aktörer bakom 13 respektive 6 procent av de analyserade energi- och kärnkraftsargumenten på nyhetssidorna i de egna tidningarna. I S- och C-pressen var de än mer sällsynta gäster i energidebatten. Mönstret är detsamma på ledarsidorna. Ledarskribenter på Fp- och M-tidningar berörde sällan vad folkpartiet eller moderaterna stod för i energifrågorna. De koncentrerade sig på centerns och socialdemokraternas olika argument och ställningstaganden.

Även forskare och experter inom energiområdet spelade en förhållandevis blygsam roll som "debatttagare" på tidningarnas nyhets- och ledarsidor under valrörelsen. De svarar för fem till nio procent av de aktörsframträdanden som vi klassificerat i de studerade partitidningarna. Forskarna/experterna uppmärksammades dock mer på tidningarnas nyhetssidor mot slutet av valrörelsen än i början. Speciellt under sista veckan före valet fick många specialister på energi- och kärnkrafts-

frågorna framträda med argument för och emot en satsning på kärnkraften. I den socialdemokratiska pressen stod t ex olika forskare och experter för 19 procent av samtliga aktörsframträdanden under valkampens sista vecka.

Andra "intressenter" i energifrågorna som t ex kraftproducenter och miljögrupper förekom genomgående relativt sparsamt som aktörer i pressen (1-4 procent av de registrerade aktörsframträdandena). Representanter för olika miljöorganisationer förekom oftare i C- än i S-press medan företrädare för olika kraftföretag fick komma till tals oftare i socialdemokratiska än i centerpartistiska tidningar.

I vilken utsträckning var energidebatten under 1976 års valrörelse en kamp mellan Olof Palme och Thorbjörn Fälldin? De var de vanligast förekommande aktörerna på tidningarnas ledar- och nyhetssidor, så ur den synpunkten spelade de huvudrollerna. Thorbjörn Fälldin personligen stod t ex för inte mindre än 27 procent av samtliga registrerade aktörsframträdanden i de tjugo undersökta tidningarnas ledarmaterial. Å andra sidan fokuserade inte pressen, relativt sett, mer in-

Tabell 2. Aktörer i energidebatten under 1976 års valrörelse - nyhetsartiklar (procent)

Aktörer	C-press	Fp-press	M-press	S-press
Socialdemokraterna	20	28	28	32
Centern	39	22	25	20
Moderaterna	8	11	13	4
Folkpartiet	6	6	6	5
Vpk	6	6	7	5
Forskare/expert	5	9	5	9
Statliga myndigheter	2	3	4	5
Miljögrupper	4	3	2	2
Kraftproducenter	1	4	3	4
Näringslivsorg./företag	0	1	1	4
Fackliga organisationer	0	0	0	4
Övriga aktörer	9	7	6	6
	100 %	100 %	100 %	100 %
Antal registrerade aktörer	631	732	743	739
Antal aktörer per tidnings-exemplar	6.6	5.6	5.7	4.6

Kommentar: Aktör har definierats som någon som framför/tillskrivs ett argument. Aktörsbegreppet diskuteras närmare i not 5. Tidningarnas egna journalister är inte medtagna som aktörer i tabell 2.

tresse på Fälldin och Palme än på övriga partiledare. I Olof Palmes fall var tendensen snarare den motsatta. Han stod för något färre än hälften av socialdemokraternas aktörsframträdanden i de undersökta nyhets- och ledarartiklarna medan de borgerliga partiledarna (inklusive Thorbjörn Fälldin) svarade för cirka 70 procent av sina partiets framträdanden.

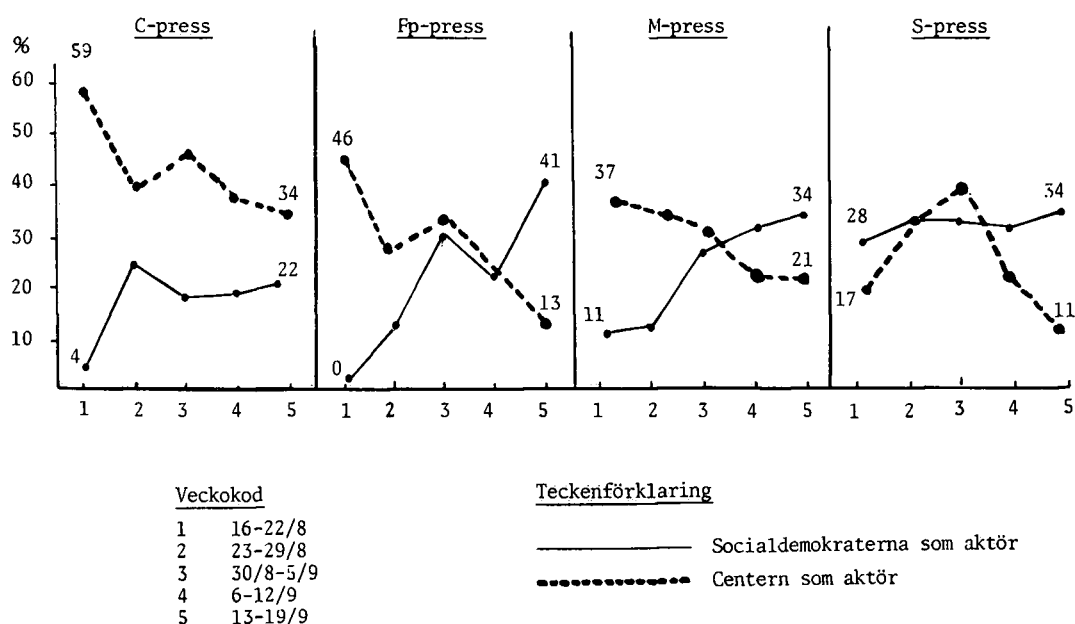
Den politiska diskussionen i en modern svensk valrörelse domineras av partiledarna. 1976 års valkamp och energidebatten utgjorde därvidlag inget undantag.

Centerpartiet dominerade energidebatten i pressen i början av valrörelsen men under de två sista veckorna närmade sig socialdemokraterna på ledarsidorna och gick om centern och upp på tätplassen på nyhetssidorna. Den skiftande uppmärksamhet som olika pressgrupper visade centern och socialdemokraterna under valrörelsens fem sista veckor åskådliggörs i figur 3. Resultaten gäller för nyhetsmaterialet.

Socialdemokraterna ökade sin andel av aktörsframträdandena på nyhetssidorna i samtliga pressgrupper mot slutet av valrörelsen. I folkpartipressen steg t ex andelen socialdemokratiska aktörsframträdanden från 13 procent i slutet av augusti till 41 procent under sista veckan före valet. Centerpartiet gick i motsvarande mån tillbaka som aktör i energidebatten på tidningarnas nyhetssidor. I Fp-pressen sjönk andelen centerpartistiska aktörsframträdanden från 46 procent i mitten av augusti till 13 procent under valkampens sista vecka. Även i centerpressen kan samma tendens iaktas. Centerns andel av aktörsframträdandena sjönk på den egna pressens nyhetssidor från något över 40 procent under augusti månad till 34 procent veckan före valet. Samtidigt gick motsvarande siffror för socialdemokraterna som aktörer i centerpressen upp från 20 till 22 procent.

Dessa resultat kan förefalla mer överraskande än de egentligen är. Tidningarnas nyhetsbevakning av energidebatten under valsprunten bestod

Figur 3. Centern och socialdemokraterna som aktörer i energidebatten på tidningarnas nyhetssidor under 1976 års valrörelse

Kommentar: Resultaten gäller nyhetsmaterialet och visar andelen socialdemokratiska respektive centerpartistiska aktörsframträdanden av samtliga registrerade aktörsframträdanden i de undersökta partitidningarna under valrörelsens fem sista veckor.

till stor del av valmötesreferat. Om tidningarna inte är mycket selektiva i sin rapportering kommer det stora socialdemokratiska partiets många valtalare att refereras oftare i nyhetsspalterna än talare från det mindre centerpartiet. Denna effekt blir speciellt markant om, som var fallet 1976, så gott som varje socialdemokratisk valtalare under valrörelsens sista veckor tar upp energi- och kärnkraftsfrågorna i sina tal.

I slutskedet av 1976 års valrörelse satsade socialdemokraterna på att bemöta centerns kärnkraftsutspel. De lyckades så tillvida att de i stor utsträckning fick framträda med sina egna argument i den borgerliga pressen. Kvantitativt sett missgynnades inte socialdemokraterna på nyhetsidorna (om man inte betraktar en stor uppmärksamhet som en nackdel i detta fall).

Under valrörelsens sista två veckor fick socialdemokraterna t o m komma fram med synpunkter lika ofta i M- och Fp-tidningar som i den egna pressen. Utnyttjade de moderata och folkpartistiska tidningarna socialdemokraterna som ställföreträdare för de egna partierna som låg lågt i energidebatten?

Huruvida sedan de argument och perspektiv som socialdemokraterna fick framföra i energidebatten vinklades negativt eller på annat sätt snedvreds till deras nackdel i de borgerliga tidningarna är en annan fråga. Den kommer att analyseras i ett senare avsnitt.

Energidebatten i 1976 års valrörelse – kärnkraft och partipolitik

Energidebatten i 1976 års valrörelse handlade i huvudsak om kärnkraften. Kampen gällde kärnkraftens vara eller inte vara som energikälla i Sverige. Övriga frågor inom energiområdet hamnade i skymundan eller kom helt bort.

En majoritet av de argument som vi registrerat på de undersökta tidningarnas nyhetssidor gällde kärnkraften. Även när andra energiproblem berördes i debatten relaterades oftast argumenteringen till kärnkraften. Energiargument utan att aktören/debattören knöt an till kärnkraftsfrågan förekom sällan (se tabell 3).

Ett annat utmärkande drag för energidebatten i pressen under valrörelsen var att partipolitiska argument och positionsmarkeringar spelade en stor roll. Energidebatten gällde inte enbart de energipolitiska sakfrågorna. Partiernas ställningstaganden och den politiska beslutsprocessen fördes också in i diskussionen. Vad partierna stod för i olika energifrågor och huruvida kärnkraftens

framtid i Sverige skulle avgöras genom en folkomröstning var centrala diskussionsämnen på tidningarnas ledar- och nyhetssidor.

Vi här definierat ett partipolitiskt argument/perspektiv som ett positivt, negativt eller neutralt uttalande om något partis energi- eller kärnkraftspolitik utan att aktören/debattören preciserar vilka inslag i politiken uttalandet gäller. Argument för och emot en folkomröstning har också förts till kategorin "partipolitiska argument" i tabell 3. De partipolitiska argumenten/positionsmarkeringarna innehåller föga information om energi- och kärnkraftsfrågorna som sådana. De är emellertid viktiga inslag i en valdebatt, eftersom de informerar om vad partierna står för och om hur de ser på varandras ståndpunkter.

Vi har utformat kodningsreglerna så att antalet partipolitiska argument minimeras och antalet argument i de energipolitiska sakfrågorna maximeras. Ett partipolitiskt argument har således inte registrerats så fort som ett politiskt parti förekommit i en argumentering. Vi har först och främst strävat efter att destillera fram substantiella energi- och kärnkraftsargument ur tidningarnas textmaterial. De partipolitiska argumenten kan betraktas som en slags restpost, en viktig sådan för väljarnas information om partiernas positioner men relativt innehållslös när det gäller de energipolitiska sakfrågorna.

Kärnkraftsfrågan dominerade energidebatten något mer i centerpressen än i övrig partipress. Skillnaderna är emellertid små. Sextio procent av de argument/perspektiv som vi registrerade på nyhetssidorna i de tre undersökta centertidningarna gällde kärnkraften. Motsvarande siffror för Fp-, M- och S-pressen är cirka 50 procent.

Dessa resultat gäller för nyhetsmaterialet. På ledarsidorna är mönstret i stort sett detsamma med den skillnaden att ledarna genomgående innehöll något fler partipolitiska argument än nyhetsartiklarna. Detta mönster är speciellt markant i folkparti- och moderatpressen.

En tidning som innehöll en relativt låg andel partipolitiska argument (24 procent) och en förhållandevis hög andel kärnkraftsargument (74 procent) på ledarsidan var *Dagens Nyheter* (signaturen OA).

Under valrörelsens gång ökade andelen partipolitiska argument i energidebatten, speciellt på ledarsidorna. I mitten av augusti månad, innan kärnkraftsfrågan blivit en dominerande valfråga, förekom partipolitiska positionsmarkeringar sällan i pressen (18 procent av samtliga energiargu-

Tabell 3. Argument i energidebatten i pressen under 1976 års valrörelse – nyhetsmaterial (procent)

	C-press	Vpk-press	Fp-press	M-press	S-press
Kärnkraftsargument	60	58	50	47	49
Övriga energiargument	17	12	21	21	19
Partipolitiska argument	23	30	29	32	32
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
Antal registrerade argument	638	103	739	743	766
Antal argument per tidningsex	6.7	2.1	5.7	5.7	4.8

Kommentar: Aktörernas/debattörernas argumentering har legat till grund för klassificeringen. Som kärnkraftsargument har kodats samtliga argument där kärnkraften inkluderats i argumenteringen. Kategorin "övriga energiargument" omfattar energiargument där aktörerna inte relaterat argumenteringen till kärnkraften. Partipolitiska argument har vi definierat som positiva, negativa eller neutrala uttalanden om partiernas energi- och kärnkraftspolitik utan att aktörerna preciserar vilka inslag i politiken som uttalandet gäller. Argument för och emot en folkomröstning har också förts till kategorin "Partipolitiska argument". Kodningsreglerna har utformats så att antalet partipolitiska argument minimeras och antalet argument i sakfrågorna maximeras (om möjligt kodades substansiella energi- och kärnkraftsargument). På ett motsvarande sätt har vi vid kodningen försökt minimera antalet registreringar av "övriga energiargument" och maximera antalet kodningar av "kärnkraftsargument" (om kärnkraften berördes i argumenteringen kodades något kärnkraftsargument, annars något "övrigt energiargument")

ment i t ex socialdemokratiska ledare). En månad senare, under sista veckan före valet, hade andelen partipolitiska argument ökat kraftigt i nyhets- och ledarmaterialet i samtliga pressgrupper (i t ex S-pressen till 41 procent). Större delen av denna förändring inträffade redan i slutet av augusti i samband med att energidebatten hettade till i valrörelsen.

Relativt sett kom således energidebatten under valrörelsen alltmer att handla om partiernas ståndpunkter och allt mindre om sakfrågorna. De positionsmarkerande slagorden spelade en allt större roll vart efter valet närmade sig. De partipolitiska argumenten, som vi definierat dem, säger ju föga i de energipolitiska sakfrågorna.

Denna utveckling innebar emellertid inte att sakargumenten kom bort mot slutet av valrörelsen i pressen. Argumentationen i kärnkraftsfrågan blev t ex, absolut sett, alltmer omfattande under valrörelsens gång. Under de fem studerade veckorna före valet återfann vi följande antal kärnkraftsargument på de undersökta tidningarnas nyhetssidor: 56, 247, 340, 577 och 603.

Totalt sett blev således inte energidebatten i pressen mindre inriktad på sakfrågorna vart efter den partipolitiska konflikten hårdnade under valspurt. Tvärtom. Den blev mer informationsrik. Tidningarna innehöll fler artiklar med argument

och information om både kärnkraften och partiernas energipolitik mot slutet av valrörelsen än i början. Energidebattens tyngdpunkt försköts och blev mer partipolitiserad under valkampens sista veckor men samtidigt fick den mer utrymme i pressen, vilket gjorde att argumenten i sakfrågorna också fick plats i tidningarnas nyhetsbevakning.

Argument för och emot kärnkraften

En majoritet av de energiargument utan någon uttrycklig relation till kärnkraften som vi registrerat i de undersökta tidningarna gällde hushållning med energi och isolering av bostäder.

Argumenteringen i kärnkraftsfrågan var mer varierad, och det är på den vi kommer att koncentrera oss i det följande. Kärnkraftsdebatten under valrörelsen var mycket mångfasetterad och spände över många olika frågor från tekniska spörsmål och nolltillväxt till sysselsättningsproblem och "prylsamhället". Vi har registrerat ett 70-tal olika argument för och emot kärnkraften i det undersökta tidningsmaterialet.⁶ De flesta av dessa förekom mycket sällan. Ett fåtal argument/perspektiv dominerade kärnkraftsdebatten på tidningarnas ledar- och nyhetssidor. Argumentationen var trots allt förhållandevis strukturerad. Det

räcker med nio olika argumentskategorier för att återge de mest frekventa argumenten i kärnkraftsdebatten under valrörelsen.

De nio argumentskategorierna presenteras i tabell 4. De vanligaste argumenten inom respektive kategori redovisas också enligt ett pro et contra-schema.⁷ Procentsiffrorna i tabell 4 anger hur frekventa de olika slagen av argument var på *Dagens Nyheters* nyhetssidor under valrörelsen. Motsvarande resultat för partipressen kommer att redovisas när vi bekantat oss med den argumentsklassificering som introduceras i tabell 4.

Det vanligaste argumentet för kärnkraften på DN:s nyhetssidor var sysselsättningsargumentet ("kärnkraften behövs för att rädda jobben"). Sjutton procent av samtliga pro-kärnkraftsargument på nyhetsplats i DN var av detta slag. Miljöargument för kärnkraften (t ex "kärnkraften är miljövänligare än oljan") förekom också relativt ofta i DN:s nyhetsartiklar (14 procent).

De vanligaste argumenten mot en satsning på

kärnkraften gällde kärnkraftens säkerhetsproblem. På DN:s nyhetssidor svarade argument av detta slag ("avfallshanteringen olöst", "fara för genetiska skador", "ökad risk för kärnvapenspridning och terror") för 30 procent av samtliga anti-kärnkraftsargument.

Resultaten från DN:s nyhetsbevakning av kärnkraftsdebatten under valrörelsen visar på en markant skillnad i argumenteringen för respektive emot kärnkraften. Kärnkraftsförespråkarna argumenterar ofta utifrån ett ekonomiskt-materiellt perspektiv och betonar kärnkraftens nödvändighet för jobben och välfärden, medan kärnkraftsmotståndarna pekar på kärnenergens risker och oftast uppehåller sig vid säkerhetsproblemen.

På DN:s nyhetssidor svarade t ex olika sysselsättnings-, energiförsörjnings-, välfärds- och ekonomiska argument för 46 procent av pro-kärnkraftsargumenten medan motsvarande anti-kärnkraftsargument endast utgjorde 28 procent av argumenten mot kärnkraften. Säkerhetsargumen-

Tabell 4. Olika slags argument i kärnkraftsfrågan. Pro et contra-analys av de vanligaste argumenten under 1976 års valrörelse. Resultat från *Dagens Nyheters* nyhetssidor (procent)

Argumentations-kategorin	Andel	Argument för kärnkraften	Andel	Argument mot kärnkraften	Andel
Säkerhets-argument	12	Kärnkraftens säkerhetsrisker är överdrivna och inte större än för andra energikällor; avfallsproblemet är löst alt. kommer att lösas.	7	Kärnkraftens säkerhetsrisker är stora; avfallshandling är ett stort alt. olösligt problem; radioaktiv strålning kan ge genetiska skador.	17
	9	Det finns inget samband mellan utnyttjande av kärnkraft och kärnvapenframställning; ingen fara för terror - plutonium förvaras säkert.	4	Säkerhetsarrangemangen kring kärnkraften kan leda till en "polisstat"; spridning av kärnkraftsteknologin ökar risken för kärnvapenspridning.	15
Ekonomiskt-materiella argument	11	Kärnkraften behövs för att klara sysselsättningen alt. för att bevara/öka industrins produktion och konkurrensförmåga.	17	Kärnkraften är ej nödvändig för att klara sysselsättningen eller för att bevara/öka industriproduktionen.	5
	6	Kärnkraften behövs för att kunna bevara/öka välfärden och genomföra sociala reformer; alt. för att tillgodose medborgarnas krav på varor och tjänster.	9	Kärnkraften är ej nödvändig för att kunna bevara/öka välfärd och social standard; välfärden kan inte mätas enbart materiellt ("mindre prylar").	4
	8	Kärnkraften är en billig energikälla; avveckling av kärnkraften är ett slöseri med investerat kapital.	11	Kärnkraftens driftsekonomi är osäker; en avveckling kan göras utan alltför höga kostnader.	5
Ekologiska argument	12	Det ökade behovet av energi alt. elenergi kan inte klaras utan kärnkraft.	9	Energiförsörjningen alt. elförsörjningen kan klaras utan kärnkraft.	14
	15	Kärnkraften är miljövänlig alt. miljövänligare än oljan. Avveckling av kärnkraften leder till ökade ingrepp i älvarna.	14	Kärnkraft ger miljöproblem (varmvattenutsläpp och ev. radioaktiva utsläpp); uranbrytning i Sverige ger oacceptabla landskapskador.	16
	4	Alternativa energikällor (sol, vind, torv, energiskogar etc.) kan inte ersätta kärnkraften på kort sikt alt. är outforskade.	5	Utnyttjande av alt. större satsning på alternativa energikällor gör kärnkraften överflödigt.	4
Övriga argument	11	Kärnkraftens energitillskott kan inte ersättas av hushållning med energi; bättre isolering av bostäder kan inte ersätta kärnkraftens energitillskott.	10	Hushållning med energi alt. bättre isolering av bostäder gör kärnkraftens energitillskott överflödigt.	12
	12	T.ex. kärnkraften ökar Sveriges självförsörjningsgrad på energiområdet och minskar oljeberoendet.	14	T.ex. kärnkraftscykeln ökar Sveriges utlandsberoende; 10 en svensk avveckling av kärnkraften skulle ge internationell effekt.	10
	1001		1001		1001
Antal registrerade argument:	164		81		83

ten uppvisar ett motsatt mönster. Säkerhets-, kärnvapenspridnings- och terrorargumenten svarade för 30 procent av anti-kärnkraftsargumenteringen på nyhetsplats i DN medan de relevanta motargumenten endast utgjorde 11 procent av pro-kärnkraftsargumenten.

Den ekologiskt orienterade argumenteringen var däremot lika vanligt förekommande i båda kärnkraftslägren. En tredjedel av de argument som kärnkraftsmotståndarna förde fram på DN:s nyhetssidor gällde miljöproblem med kärnkraften, nödvändigheten av att satsa på alternativa förnyelsebara energikällor och behovet av en ökad hushållning med energi. Motsvarande pro-kärnkraftsargument (t ex "kärnkraften är miljövänligare än oljan", "alternativa energikällor är outforskade" och "energispärande kan aldrig ersätta kärnkraftens energitillskott") utgjorde cirka 30 procent av argumenten för kärnkraften i DN:s nyhetsmaterial.

Kampen om kärnkraften under valrörelsen var delvis en taktisk strid om debattpositioner. Kärnkraftsmotståndarna försökte centrera debatten kring säkerhetsproblemen och undvek sysselsättnings- och välfärdsfrågorna medan kärnkraftsförbrukarna gjorde tvärtom.

Dessa resultat gäller inte endast för *Dagens Nyheters* bevakning av energidebatten inför valet. Samma mönster återfinns också på nyhetssidorna i partipressen (se tabell 5).

De ekonomiskt-materiella argumenten (sysselsättning, välfärd etc) utgjorde de klart vanligaste argumenten för en kärnkraftssatsning i samtliga pressgrupper. I S-pressen var 54 procent av pro-kärnkraftsargumenten av detta slag. Motsvarande siffra i C-pressen var nästan lika hög, 45 procent. Andelen säkerhetsargument för kärnkraften var markant lägre i de undersökta tidningarna. Tjugo procent av pro-kärnkraftsargumenten på centertidningarnas nyhetssidor tog upp säkerhetsfrågorna medan t ex motsvarande siffra i S-pressen endast var 11 procent.

Säkerhetsargumenten spelade en större roll bland anti-kärnkraftsargumenten, speciellt i center- och folkpartipressen där de förekom oftare än de ekonomiskt-materiella argumenten mot kärnkraften. Trettiofyra procent av anti-kärnkraftsargumenten på nyhetssidorna i C- och Fp-pressen under valrörelsen utgjordes av olika säkerhetsargument. Motsvarande siffra för de socialdemokratiska tidningarna är något lägre, 27 procent. A-pressen innehöll istället en högre andel ekonomiskt-materiella argument mot kärnkraften

(38 procent). I centerpressen utgjorde dessa argument 28 procent av samtliga anti-kärnkraftsargument på nyhetssidorna.

De ekologiska argumenten (miljö, alternativa energikällor etc) utgjorde 21–25 procent av pro-kärnkraftsargumenten och 28–30 procent av anti-kärnkraftsargumenten i de undersökta partitidningarna. Skillnaderna mellan pressgrupperna är obetydliga.

Det mest slående resultatet i tabell 5 är den stora likheten i partitidningarnas bevakning av valrörelsens kärnkraftsdebatt. Argumentationen för och emot en satsning på kärnenergin såg i stort sett likadan ut i samtliga pressgruppers nyhetsmaterial. Ingen pressgrupp förvanskade motståndens argument allvarligt genom att släppa fram vissa argument och undvika andra. Fördelningen av olika pro-kärnkraftsargument var t ex i huvudsak densamma på centerpressens nyhetssidor som på A-pressens. På ett motsvarande sätt betonades i stort sett samma anti-kärnkraftsargument i de socialdemokratiska tidningarnas nyhetsmaterial som i centertidningarnas.

Den skillnad som existerade mellan C- och S-pressen gällde tyngdpunkten i kärnkraftsdebatten. De socialdemokratiska tidningarna lade något större vikt vid de ekonomiskt-materiella argumenten än centerpressen som i stället, i högre grad än A-pressen, förde fram säkerhetsdebatten på sina nyhetssidor.

Den relativt stora likheten mellan C- och S-pressens bevakning av kärnkraftsdebatten kan ytterligare illustreras genom att undersöka hur de båda pressgrupperna behandlade respektive motståndarpartis argument på sina nyhetssidor. Vilka argument i kärnkraftsfrågan fick socialdemokraterna komma fram med i centertidningarna? Och tvärtom. Vilka argument fick Thorbjörn Fälldin och övriga centerpartister framföra på A-pressens nyhetssidor under valrörelsen? Svaren på dessa frågor ges i figur 4, där socialdemokraternas och centerns argumentsprofiler i de egna respektive i motsidans tidningar jämförs med varandra. I socialdemokraternas fall gäller jämförelsen vilka argument för en kärnkraftssatsning som partiet fick framföra medan jämförelsen i centerns fall gäller argumenteringen mot kärnkraften.

Socialdemokraterna förekom naturligtvis oftare med argument på A-pressens nyhetssidor än centern, liksom centern oftare än socialdemokraterna fick framträda i centertidningarna. Relativt sett fick emellertid både centern och socialdemokraterna i de flesta fall framföra sina argument i sam-

Tabell 5. Argument för och emot kärnkraften i partipressen under 1976 års valrörelse – nyhetsmaterial (procent)

ARGUMENT FÖR KÄRNKRAFT				
	C-press	Fp-press	M-press	S-press
<u>Säkerhetsargument</u>				
1. Säkerhet ("Kärnkraftens säkerhetsrisker är överdrivna")	20	18	20	11
2. Kärnvapenspridning ("Det finns inget samband mellan kärnkraft och kärnvapenframställning")	16	15	17	11
	4	3	3	0
<u>Ekonomiskt-materiella argument</u>				
1. Sysselsättning och industri ("Kärnkraften behövs för att klara sysselsättningen")	45	54	43	54
2. Valfärd och social standard ("Kärnkraften behövs för att bevara/öka välfärden")	20	14	15	21
3. Ekonomi ("Avveckling av kärnkraften är ett slöseri med investerat kapital")	4	10	6	10
4. Energiförsörjning ("Det ökade behovet av energi kan inte klaras utan kärnkraft")	13	17	11	10
	8	13	11	13
<u>Ekologiska argument</u>				
1. Miljö ("Kärnkraften är miljövänligare än oljan")	22	21	23	25
2. Alternativa energikällor ("Alt. energikällor kan inte ersätta kärnkraften på kort sikt")	13	14	13	13
3. Energihushållning ("Kärnkraftens energitillskott kan inte ersättas genom energisparande")	7	5	8	4
	2	2	2	8
<u>Övriga argument</u>				
	13	7	14	10
	100%	100%	100%	100%
Antal registrerade argument:	137	163	190	263
ARGUMENT MOT KÄRNKRAFT				
	C-press	Fp-press	M-press	S-press
<u>Säkerhetsargument</u>				
1. Säkerhet ("Kärnkraftens säkerhetsrisker är stora"; "avfallshantering inte löst")	54	34	30	27
2. Kärnvapenspridning mm ("Kärnkraft ökar risken för kärnvapenspridning")	25	23	24	23
	9	11	6	4
<u>Ekonomiskt-materiella argument</u>				
1. Sysselsättning och industri ("Kärnkraften är ej nödvändig för att klara jobben")	28	25	34	38
2. Valfärd och social standard ("Kärnkraften är ej nödvändig för att klara välfärden")	5	4	5	9
3. Ekonomi ("Avveckling av kärnkraften kan göras utan alltför höga kostnader")	1	1	0	0
4. Energiförsörjning ("Energiförsörjningen kan klaras utan kärnkraft")	7	4	9	5
	15	16	20	24
<u>Ekologiska argument</u>				
1. Miljö ("Uranbrytning i Sverige ger oacceptabla skador på landskapet")	28	30	29	28
2. Alternativa energikällor ("Satsning på alt. energikällor gör kärnkraften överflödigt")	8	18	14	9
3. Energihushållning ("Hushållning med energi gör kärnkraften överflödigt")	8	7	7	8
	12	5	8	11
<u>Övriga argument</u>				
	10	11	7	7
	100%	100%	100%	100%
Antal registrerade argument:	237	189	151	105

ma utsträckning i motståndarens press som i den egna.

De tendenser till snedvridningar som finns följer ett förväntat mönster. Tidningarna framhäver den egna sidans "starka" och motsidans "svaga" argument samtidigt som man skriver mindre om motståndarens starka och den egna sidans svaga argument.

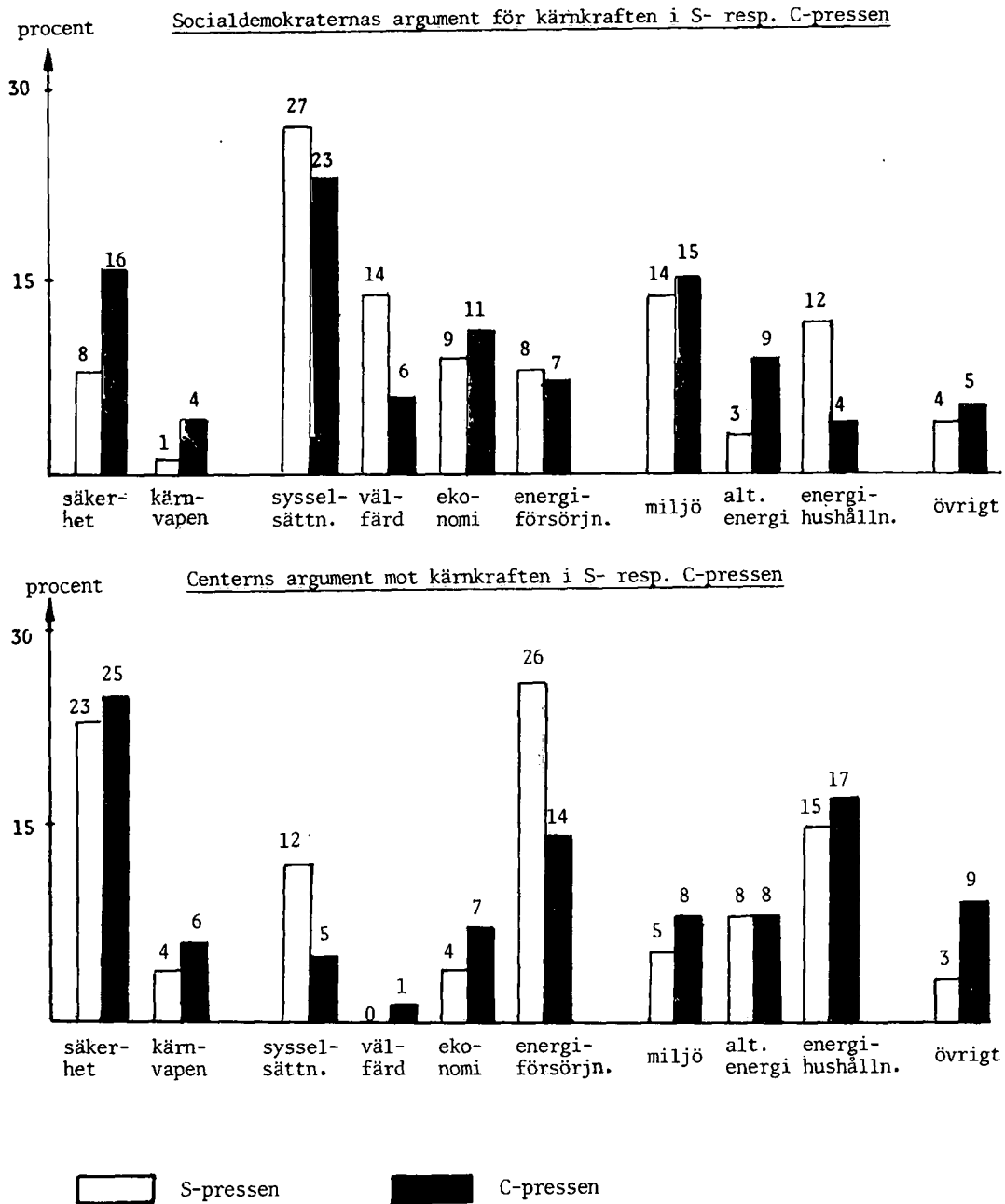
Effekten av dessa tendenser kan spåras i figur 4. I centerpressen kom socialdemokraterna oftare fram med säkerhetsargument och mindre ofta med t ex välfärdsargument än i A-pressen. Mönstret är det omvända för centerpartiet. Det framträdde oftare med ekonomiskt-materiella argument och mera sällan med säkerhetsskäl i socialdemokraternas tidningar än i den egna pressen. Huvudintrycket av resultaten i figur 4 är emellertid den förhållandevis stora överensstämmelsen mellan C- och S-pressens bevakning av argumenteringen i kärnkraftsfrågan. Tidningarna bevakade samma valrörelse och samma kärn-

kraftsdebatt. De argument som förekom ute på valfältet återspeglades i de olika partitidningarna utan några större snedvridningar.

Detta konstaterande innebär inte att partipressen avstod från att gynna den egna sidan i kärnkraftsdebatten. Det gjorde den, men inte genom att förvanska motsidans argumentation.

Vi har naturligtvis inte undersökt alla tänkbara former av vinklad nyhetsförmedling. Vi har emellertid studerat i vilken utsträckning journalisterna mer eller mindre öppet tog ställning för eller emot de argument och ståndpunkter de rapporterade om på nyhetssidorna. Det förekom, men ytterst sällan. Cirka två procent av de argument vi registrerat på de undersökta tidningarnas nyhetssidor åtföljdes av någon form av värdering från journalistens sida. I övriga fall var rapporteringen fri från enkelt observerbara journalistiska ställningstaganden. Nyhetsbevakningen av kärnkraftsdebatten färgades således föga av en öppen åsiktsjournalistik.

Figur 4. Socialdemokraternas och centerns argumentering i kärnkraftsfrågan i den egna och i motståndarens press (nyhetsmaterial)

Kommentar: Antalet socialdemokratiska argument för kärnkraften var 118 i S-pressen och 81 i C-pressen. Antalet centerpartistiska argument mot kärnkraften var 74 i S-pressen och 144 i C-pressen. Uppgifterna gäller nyhetsmaterialet.

Partipressen gynnade den egna sidan i kärnkraftsdebatten på andra sätt, bl a genom att låta den komma till tals oftare än motsidan. Antalet argument för kärnkraften på S-pressens nyhetsidor var t ex mer än dubbelt så många som antalet argument mot kärnkraften (263 mot 105, se tabell 5).

En annan metod som utnyttjades för att favorisera den egna sidan i nyhetsmaterialet var att låta det egna partiets argument stå oemotsagda i artiklarna medan motsidans argument ofta åtföljdes av motargument framförda av det egna partiet eller av någon annan aktör. I S-pressen fick t ex socialdemokraterna framföra pro-kärnkraftsargument utan att bli motsagda i 74 procent av de artiklar där de förekom som aktör. Motsvarande siffra för centerpartiet i S-pressen är lägre, 48 procent. När centern fick framföra sina anti-kärnkraftsargument i de socialdemokratiska tidningarna återfanns ma o ofta ett eller flera pro-kärnkraftsargument i artiklarna också.

Vi återfinner samma mönster i centertidningarna. När centerpartiet argumenterade mot kärnkraften på C-pressens nyhetsidor förekom inga motargument i 65 procent av de relevanta artiklarna. Socialdemokraterna fick inte lika ofta stå oemotsagda (47 procent av fallen).

En mer systematisk analys av i vilken utsträckning de undersökta tidningarna tog ställning för eller gynnade någondera sidan i kärnkraftsdebatten kommer att genomföras längre fram i denna uppsats. Dessförinnan måste vi emellertid analysera kärnkraftsdebatten på ledarsidorna.

Kärnkraftsdebatten på ledarsidorna

Debatten i energi- och kärnkraftsfrågorna var livlig på ledarsidorna under valrörelsen, speciellt i C- och S-pressen, där energifrågorna berördes så gott som dagligen under valkampens sista två veckor. På ledarsidorna i de moderata och folkpartistiska tidningarna upptog också energifrågorna en stor del av intresset men de dominerade inte såsom i de socialdemokratiska och centerpartistiska tidningarna.

Fp- och M-tidningarna skrev inte endast mer sällan om energifrågorna på ledarsidorna än C- och S-pressen. Deras argumentation var också mindre rak. Pro- och anti-kärnkraftsargument blandades. Båda sidor fick komma till tals och resultatet blev att ställningstagandet till kärnkraften blev oklart. I de socialdemokratiska och centerpartistiska tidningarna var mönstret helt an-

norlunda. Där bedrevs ett opinionsbildningsarbete, och man tog klart ställning för respektive emot kärnkraften på ledarsidorna.

I tabell 6 redovisas vilka olika typer av argument i kärnkraftsfrågan som förekom på ledarsidorna under valrörelsen. Ledarskribenternas inställning till kärnkraften har vi mätt med ett tendensmått som bygger på i vilken utsträckning argumentationen i de undersökta ledarna inneburit ett ställningstagande för eller emot en satsning på kärnkraften. Måttet kan variera mellan -1,0 och +1,0, där -1,0 står för ett otvetydigt ställningstagande mot kärnkraften och +1,0 för ett lika klart ställningstagande för kärnkraften. Tendensmätningen grundas dels på antalet argument för respektive mot kärnkraften i ledarna, dels på ledarskribenternas värderingar av argumenten.⁸

Vi analyserar ett debattmaterial där både pro- och contra-argument förekommer. Ledarskribenterna refererar ofta motsidans argument för att sedan polemisera emot dem. När t ex en centerpartistisk ledarskribent tar upp Olof Palmes argument för en satsning på kärnkraften och tar avstånd ifrån dem eller för fram motargument, har vi registrerat en anti-kärnkraftstendens hos ledaren.

S- och C-pressens ställningstaganden på ledarplats för respektive mot kärnkraften var klart utmejslade under valrörelsen. De båda pressgrupperna intog var sin flygelposition i kärnkraftsdebatten (jfr tendensmättet +0,79 för S-pressens ledare med -0,90 för centertidningarnas). Under valspurten markerade såväl centerpressen som de socialdemokratiska tidningarna alltmer sina olika profiler i kärnkraftsfrågan. Sista veckan före valet uppvisade t ex S-pressens ledarmaterial ett tendensvärde på +0,96. Motsvarande värde för de socialdemokratiska ledarna under augusti månad var +0,63.

Ledarna i de moderata och folkpartistiska tidningarna uppvisade däremot en låg och otydlig profil i kärnkraftsfrågan under valrörelsen. Argumentationen var splittrad och sparsamt förekommande. Vår tendensmätning visar dock på en svag övervikt för pro-kärnkraftsargumenten i Fp-prensens ledare (+0,13) och på en något mer markerad övervikt i M-prensens ledarmaterial (+0,35).

Ledarmaterialet i de borgerliga tidningarna uppvisade olika inställningar till kärnkraften, men de typer av argument för eller emot en kärnkraftsatsning som kom till användning på ledarsidorna var i stort sett desamma i C-, Fp- och M-pressen. Cirka 35–45 procent av argumentationen på de borgerliga ledarsidorna gällde ekonomiskt-mate-

Tabell 6. Kärnkraftsdebatten i ledarspalterna under 1976 års valrörelse. Olika typer av argument i partipressen (procent)

Argumentskategori	C-press	Fp-press	M-press	S-press
<i>Säkerhetsargument</i>	30	33	35	10
1. Säkerhet	30	29	35	8
2. Kärnvapenspridning m m	0	4	0	2
<i>Ekonomiskt-materiella argument</i>	38	44	34	61
1. Sysselsättning o industri	12	2	5	22
2. Välfärd o social standard	3	11	3	7
3. Ekonomi	6	7	6	7
4. Energiförsörjning	17	24	20	25
<i>Ekologiska argument</i>	26	16	26	26
1. Miljö	7	4	15	11
2. Alternativa energikällor	9	7	6	8
3. Energihushållning	10	5	5	7
<i>Övriga argument</i>	6	7	5	3
	100 %	100 %	100 %	100 %
Antal registrerade argument:	140	55	77	227
Antal argument per tidningsexemplar:	1.5	0.4	0.6	1.4
Tendens i kärnkraftsfrågan:	-0.90	+0.13	+0.35	+0.79

Kommentar: Resultaten visar vilka typer av argument som förekom på ledarsidorna under valrörelsen. Inställningen i kärnkraftsfrågan har mätts med ett tendensmått som bygger på i vilken utsträckning argumentationen i de undersökta ledarna inneburit ett ställningstagande för eller emot en satsning på kärnkraften. Måttet kan variera mellan -1,0 (ställningstagande mot kärnkraften) och +1,0 (ställningstagande för kärnkraften). Konstruktionen av tendensmålet beskrivs i not 8. Det bygger dels på hur många argument för respektive mot kärnkraften som förekommer i ledarmaterialet, dels på ledarskribenternas värderingar av argumenten. Vi analyserar ett debattmaterial där såväl pro- som contra-argument förekommer. När t ex de socialdemokratiska ledarskribenterna tar upp Thorbjörn Fälldins argument mot kärnkraften och polemiserar mot dem, har vi registrerat argumentationen som pro-kärnkraften. En tabell jämförbar med tabell 6 men med resultat från kärnkraftsdebatten på nyhetssidorna återfinns i bilagan (tabell B1).

riella perspektiv på kärnkraftsfrågan, 30–35 procent av argumenten tog upp säkerhetsproblemen medan andelen ekologiska argument höll sig kring 15–25 procent.

Kärnkraftsdebatten såg helt annorlunda ut i de socialdemokratiska tidningarna. De ekonomiskt-materiella argumenten spelade en mycket större roll på S-pressens ledarsidor (61 procent av argumenten) än på de borgerliga tidningarnas, medan säkerhetsargumenten ägnades ett relativt sett mindre intresse på ledarplats i A-pressen (10 procent) än i den borgerliga pressen.

Denna skillnad mellan pressgrupperna innebar

att när t ex moderata ledarskribenter argumenterade för en satsning på kärnkraften bemötte de oftare kärnkraftsmotståndarnas säkerhetsargumentation och tog mera sällan upp sysselsättnings- och välfärdsargumenten för kärnkraften än vad socialdemokratiska ledarskribenter gjorde.

Den skillnad i tonvikt på olika typer av argument i kärnkraftsdebatten som existerade mellan borgerlig och socialdemokratisk press på ledarsidorna återfanns också på nyhetssidorna även om skillnaderna var mer markerade i ledarmaterialet. Den borgerliga pressen betonade mer än A-pressen säkerhetsargumenten i kärnkraftsdebatten

medan de socialdemokratiska tidningarna satte de ekonomiskt-materiella argumenten i centrum (siffror jämförbara med de som redovisas i tabell 6 men med resultat från nyhetsmaterialet återfinns i tabell B1 i bilagan).

Pressens ställningstagande i kärnkraftsfrågan

I vilken utsträckning tog de undersökta tidningarna ställning för eller emot kärnkraften på ledarsidorna? Lyckades de upprätthålla en balanserad debatt och nyhetsförmedling på kultur-, insändar- och nyhetssidorna eller gynnade de någonda kärnkraftsläget? Vilken bild av partiernas positioner i kärnkraftsfrågan gav tidningarna?

Frageställningarna gäller pressens roll som opinionsbildare. Klara ställningstaganden för eller emot kärnkraften i en tidning ökar sannolikheten för att den spelat en roll för åsiktsbildningen på massnivå. Den bild av partiernas ståndpunkter i en fråga som tidningarna förmedlar är också viktig för opinionsbildningen, bl a därför att många väljare är lojala mot de partier de brukar rösta med och tenderar att anamma de åsikter de tror sig veta deras partier förfäktar. En tidning kan m a o manipulera opinionsläget i en sakfråga genom att ge en felaktig bild av vad ett eller flera partier står för.

För eller emot kärnkraften? Tendensmätning av ledar- och nyhetsmaterialet i pressen under valrörelsen

Pressen utsätts för svåra påfrestningar när det hetar till i politiken, speciellt i ett politiskt system som det svenska där de flesta tidningar har någon form av anknytning till partierna. När en politisk konflikt trappas upp ställs det krav på att tidningarna skall engagera sig i kampen och utnyttja sina möjligheter till påverkan och opinionsbildning.

Kärnkraftsfrågan är ett bra exempel i detta sammanhang. Den partipolitiserades hastigt åren 1973–75 och konflikten på elitnivå blev ovanligt intensiv, speciellt mellan centern och socialdemokraterna. Inför 1976 års val hade båda sidorna i kärnkraftsdebattens stora behov av att komma ut med information och propaganda till väljarna. Energi- och kärnkraftsproblemen är komplicerade och opinionsundersökningarna visade att opinionen var splittrad och att många människor hade svårt att ta ställning för eller emot en utbyggnad av kärnkraften.

Störst behov av en aktiv opinionsbildning hade

partiledningarna i folkpartiet och moderaterna. De gick in i valrörelsen med fler väljare mot kärnkraften än för den bland sina egna väljare. Även socialdemokraterna upplevde ett behov av opinionsbildning bland sina väljare. Andelen socialdemokratiska väljare som motsatte sig en kärnkraftssatsning var så hög som ca 30 procent en månad före valet.⁹

Centerpartiets läge var opinionsmässigt annorlunda. En klar majoritet av deras väljarkår var motståndare till kärnkraften. Centern behövde inte under valrörelsen bedriva någon opinionsbildningskampanj i kärnkraftsfrågan för att övertyga sina gamla sympatisörer. De var redan övertygade. Däremot fanns stora möjligheter till opinions- och röstvinster för centern bland de övriga partiernas väljare.

Klarade pressen av alla de krav och frestelser som kärnkraftsfrågan bjöd på under valrörelsen eller fick den ge vika för partiernas opinionsbildningsbehov? I vilken utsträckning slog tex de ställningstaganden som gjordes på ledarsidorna igenom också i nyhetsmaterialet? Svaren på dessa frågor återfinns i figur 5 och 6.

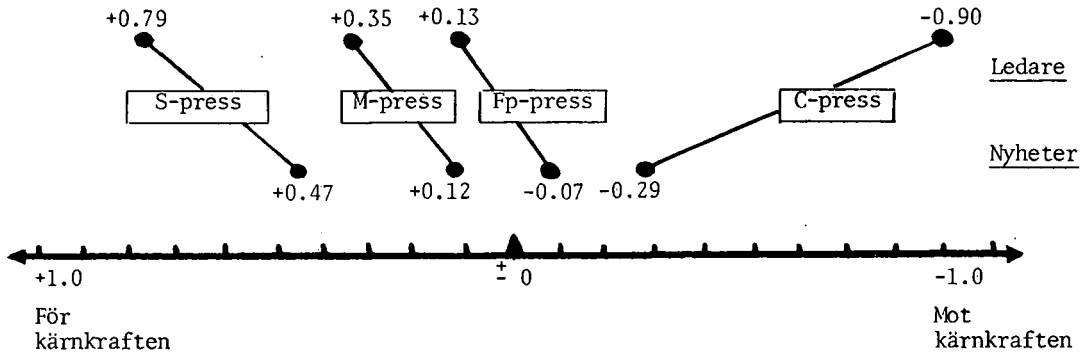
Folkpartiet och moderaterna upplevde ett dilemma under valrörelsen. De kunde ta upp kampen med centern och gå ut och mobilisera stöd för en utbyggnad av kärnkraften bland sina väljare eller de kunde välja att ligga lågt i energidebatten för att inte riskera den borgerliga enigheten och möjligheterna till ett regeringsskifte.

Hur folkpartiets och moderaternas tidningar löste detta problem framgår också av resultaten i figur 5 och 6.

S- och C-pressen tog klart ställning för respektive mot kärnkraften på ledarsidorna, och det slog igenom i nyhetsmaterialet. Ställningstagandet har vi mätt med ett tendensmått som dels bygger på antalet argument för respektive emot kärnkraften i de undersökta artiklarna, dels på ledarskribenternas eller journalisternas eventuella värderingar av de framförda argumenten. Tendensmätningen visar att de socialdemokratiska tidningarna gynna pro-kärnkraftsargumentationen i något högre grad på sina nyhetssidor än vad centertidningarna gynnade anti-kärnkraftsargumenten på sina. Tendensmättet kan teoretiskt variera mellan +1.0 (för kärnkraften) och -1.0 (mot kärnkraften). S-prensens tendensvärde på nyhetssidorna är +0.47 mot -0.29 för C-pressen.

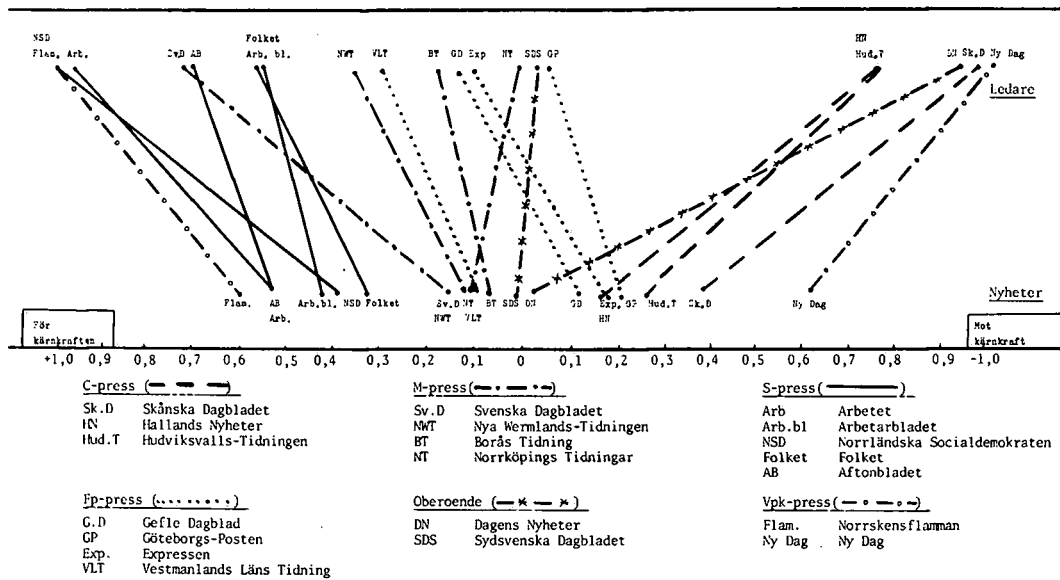
Man bör emellertid observera att nyhetsförmedlingen inte var utpräglat ensidig i någonda pressgruppen. Respektive motståndarläger i kärnkraftsfrågan fick relativt ofta komma till tals både

Figur 5. Partipressens ställningstagande till kärnkraften under 1976 års valrörelse i ledar- och nyhetsmaterial

Kommentar: Tendensmättet bygger dels på antalet argument för respektive emot kärnkraften i de undersökta artiklarna, dels på ledarskribenternas/journalisternas ev värderingar av argumenten. Måttets konstruktion beskrivs i not 8.

Figur 6. För eller emot kärnkraften? Tendensmätning av 20 tidningars ledar- och nyhetsmaterial under 1976 års valrörelse

Kommentar: Tendensmättet bygger på antalet argument för resp. emot kärnkraften i det undersökta materialet samt på journalisternas ev. värderingar av argumenten (se not 8).

i S- och i C-pressen, vilket också utvisas av tendensmätningen (bakom S-pressens tendensvärde +0.47 följer sig t ex 270 argument för och 98 argument mot kärnkraften).

Den moderata och folkpartistiska pressen, speciellt den senare, tog inte någon klar ställning till kärnkraften på ledarsidorna under valrörelsen. Man skrev mer sällan än S- och C-pressen om energifrågorna, och när kärnkraften berördes förekom argument både för och emot. Tendensmätningen visar dock på en viss övervikt för pro-kärnkraftsargumentationen. M-pressen har ett tendensvärde på +0.35 medan Fp-pressen uppvisar ett värde på +0.13.

Ingendera sidan i kärnkraftsdebatten gynnades eller missgynnades i någon större utsträckning på nyhetssidorna i folkpartiets och moderaternas tidningar. Båda kärnkraftslägren fick framföra sina argument i ungefär samma utsträckning. Tendensmätningen uppvisar värden som ligger mycket nära 0-punkten (lika många pro- som anti-kärnkraftsargument) i samtliga undersökta M- och Fp-tidningar.

De moderata tidningarna uppvisar i stort sett identiska värden från +0.15 för *Svenska Dagbladet* till +0.08 för *Borås Tidning*. Nyhetsförmedlingen i folkpartipressen har en svag tendens åt motsatt håll. *Expressen*, *Göteborgs-Posten* och *Gefle Dagblad* uppvisar tendensvärden kring -0.15 på sina nyhetssidor. *Vestmanlands Läns Tidning* avviker något från övrig Fp-press. På ledarsidorna uppvisar den en mer positiv inställning till kärnkraften än t ex *Expressen* och *Göteborgs-Posten* (jfr tendensvärdet +0.30 för *Vestmanlands Läns Tidning* med +0.11 och -0.05 för *Expressen* och *Göteborgs-Posten*). Denna skillnad slår igenom också i nyhetsmaterialet. I *Vestmanlands Läns Tidning* övervägde pro-kärnkraftsargumentationen under valrörelsen (tendensvärde +0.10).

Resultaten för enskilda tidningar skall naturligtvis tolkas försiktigt. De bygger i många fall på ett mycket litet material. Tendensundersökningen visar emellertid på en stor överensstämmelse mellan resultaten för tidningar inom samma pressgrupp, vilket stärker tilltron till mätningarna. I nyhetsmaterialet uppvisar t ex S-pressen tendensvärden från +0.52 (*Aftonbladet* och *Arbetet*) till +0.33 (*Folket*), M- och Fp-pressen har värden mellan +0.15 (*Svenska Dagbladet*) och -0.19 (*Göteborgs-Posten*) medan de tre undersökta centertidningarna befinner sig inom intervallet -0.15 (*Hallands Nyheter*) till -0.36 (*Skånska Dagbladet*).

Skillnaderna mellan tidningarna är markant

mindre på nyhets- än på ledarsidorna. Kärnkraftsdebatten är mer profilerad i ledarmaterialet. På nyhetssidorna uppvisar tidningarna tendensvärden mellan +0.60 (*Norrskensflamman*) och -0.62 (*Ny Dag*). Spännvidden är större i ledarmaterialet från +1.0 (*Norrskensflamman* och *Norrländska Socialdemokraten*) till -1.0 (*Ny Dag*).

De två kommunistiska tidningarna stod således för de klaraste ställningstagandena i kärnkraftsfrågan (för respektive emot) men också för den mest partiska nyhetsförmedlingen bland de undersökta tidningarna. De exakta resultaten för *Norrskensflamman* och *Ny Dag* skall kanske inte hårdras. De grundas på ett mycket tunt material (få artiklar/argument); men att *Norrskensflamman* och *Ny Dag* drev helt olika linjer i kärnkraftsfrågan råder det ingen tvekan om.

Ledarmaterialet var mer partiskt för det egna partiets linje än nyhetsmaterialet i de flesta undersökta tidningar. Resultaten för S- och C-pressen är bra exempel på detta mönster. Ledartiklarna i S-tidningarna uppvisar ett tendensvärde på +0.79 mot +0.47 för nyhetsmaterialet. Motsvarande siffror för centerpressen är -0.90 för ledarna och -0.29 för nyheterna. Motståndarnas argument kom sällan fram på ledarsidorna, och när de berördes var det oftast i ett polemiskt sammanhang.

På nyhetssidorna var situationen en annan. Kärnkraftsdebatten bevakades mer allsidigt. Argument för och emot en kärnkraftssatsning släpptes fram i samtliga undersökta tidningar. Effekten blev en förhållandevis balanserad nyhetsförmedling, framför allt i M- och Fp-pressen samt i *Dagens Nyheter* och *Sydsvenska Dagbladet*. Pressens normer om en allsidig och objektiv nyhetsförmedling är förmodligen en av faktorerna bakom detta resultat. Man försökte undvika en ensidig och partisk bevakning av kärnkraftsdebatten oavsett vad ledaravdelningarna drev för linje.

Resultaten för *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*, även om den senare inte är någon partitidning, illustrerar att klara ställningstaganden på ledarsidorna under valrörelsen kunde kombineras med en balanserad bevakning av kärnkraftsdebatten på nyhetssidorna.

Svenska Dagbladet tog entydigt ställning för kärnkraften på ledarsidan (tendensvärde +0.71), men på nyhetssidorna släpptes pro- och anti-kärnkraftsargument fram i ungefär samma utsträckning (tendensvärde +0.15).

Även *Dagens Nyheter* intog en klar hållning till kärnkraften på ledarsidan, men till skillnad från

Svenska Dagbladet argumenterade *Dagens Nyheter* emot en satsning på kärnkraften (tendensvärde -0.95). På nyhetsplats var emellertid *Dagens Nyheter*s bevakning av kärnkraftsdebatten mycket balanserad (tendensvärde -0.01).

Dessa resultat kan jämföras med resultaten från t ex *Arbetet* och *Skånska Dagbladet*, som i likhet med *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* har ledaravdelningar som tog klar ställning i kärnkraftsfrågan men som representerar partier som drev energifrågorna i valrörelsen. Man finner då att nyhetsförmedlingen i *Arbetet* (tendensvärde +0.52) och *Skånska Dagbladet* (tendensvärde -0.36) var mer partisk än i *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* och inriktad på att gynna de egna partiernas opinionsbildning.

Det faktum att många borgerliga tidningar (bortsett från vissa C-tidningar) någorlunda väl upprätthöll kravet på en balanserad och allsidig nyhetsförmedling i sin bevakning av kärnkraftsdebatten behöver emellertid inte enbart gottskrivs att de av ren idealitet lever som de lär. De politiska omständigheterna spelade förmodligen också en roll. Fp- och M-tidningarna hade ett intresse av att ligga lågt i kärnkraftsdebatten för att inte äventyra den borgerliga enigheten. Pressnormerna stod inte i motsatsställning till det politiskt nödvändiga. Dygd och lämplighet gick hand i hand i kärnkraftsfrågan för folkpartiets och moderaternas tidningar.

Kärnkraftsdebatten på kultur- och insändarsidorna
Energi- och kärnkraftsproblemen var inga speciellt vanliga debattämnen på tidningarnas kultur- och insändarsidor i början av valrörelsen. Det var först under sista veckan före valet som energifrågorna förekom i någon större utsträckning i insändarspalterna och på kultursidorna. I mitten av augusti 1976 (veckan 16–22/8) återfanns 8 kulturartiklar och 20 insändare som diskuterade energiproblemen i de undersökta tidningarna. En månad senare (veckan 13–19/9) hade antalet kulturartiklar som berörde energifrågorna ökat till 58 och antalet insändare till 172.

Om man jämför kärnkraftsdebatten i kulturartiklarna med debatten på insändarsidorna var skillnaderna små i fråga om de huvudsakliga argument som fördes fram som skäl för respektive emot en satsning på kärnkraften (därmed är ingenting sagt om ev skillnader och likheter mellan kulturartiklar och insändare i andra avseenden). Säkerhetsargumenten förekom något oftare i insändarna än i kulturartiklarna, medan de ekologiska argumenten var något vanligare i kultur-

och debattmaterialet än i insändarna. De ekonomiskt-materiella argumenten förekom ungefär lika ofta i båda slagen av artiklar (se tabell B2 i bilagan).

I jämförelse med nyhets- och ledarmaterialet betonades säkerhetsfrågorna något mer i insändarna medan främst de ekonomiskt-materiella argument återfanns mindre ofta. Detta mönster kan man finna i samtliga pressgrupper; även om kulturartiklar och insändare i S-pressen oftare tog upp de ekonomiskt-materiella argumenten och mindre ofta berörde säkerhetsargumenten än vad som var fallet i de borgerliga tidningarna.

I figur 7 redovisas resultaten från en tendensmätning av insändare och kulturartiklar i partipressen och i *Dagens Nyheter*. Motsvarande resultat för nyhets- och ledarmaterialet är också medtagna för jämförelsens skull.

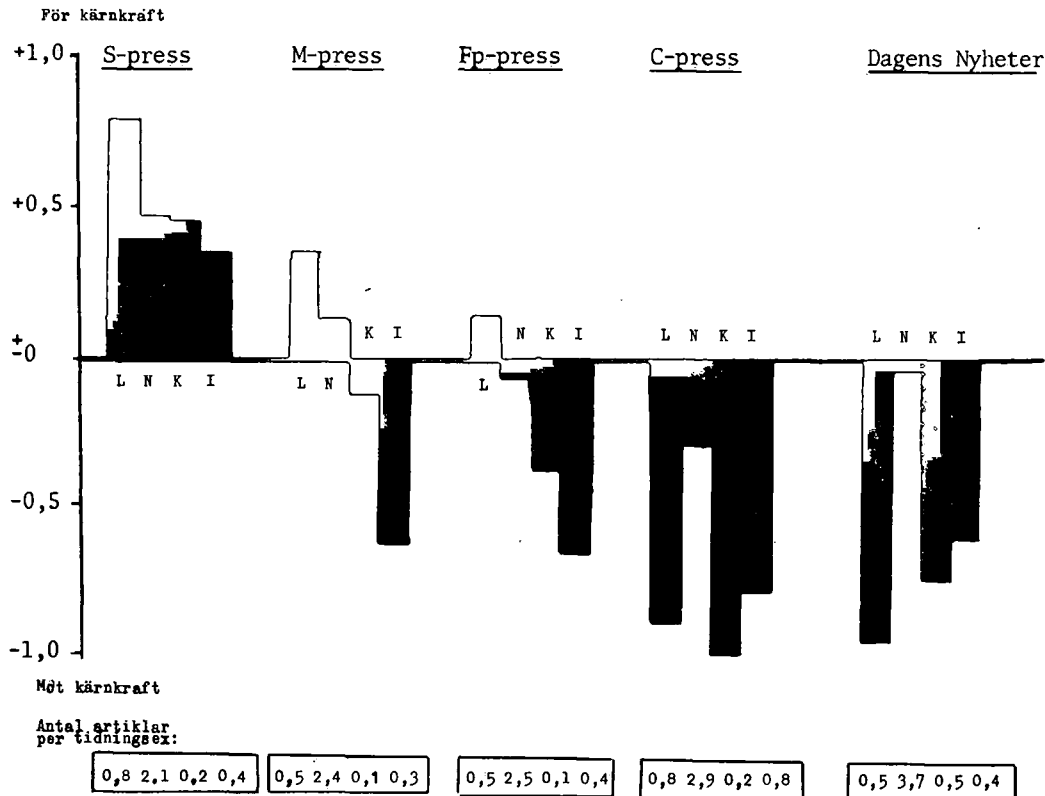
Tendensmätningarna visar i vilken utsträckning pro- eller anti-kärnkraftsargument dominerade i olika typer av artiklar men de säger ingenting om inom vilka utrymmesramar detta skedde. Siffrorna under staplarna i figuren anger det genomsnittliga antalet kulturartiklar, ledare, insändare och nyhetsartiklar med energiinnehåll som publicerades per utgivningsdag i de undersökta tidningarna under valrörelsen och de ger en uppfattning om inom vilka ramar de uppmätta pro- respektive anti-kärnkraftstendenserna rörde sig. De kultur- och debattartiklar som tog upp energiproblemen i t ex centerpressen var extremt negativa till kärnkraften (tendensvärde -1,0) men de var få till antalet (15 st; 2 artiklar/tidningsex). Deras betydelse för opinionsbildningen blev kanske därför begränsad. Vi utgår ifrån att ju fler artiklar och ju större utrymme som ägnas en fråga i en tidning, desto större sannolikhet för någon form av opinionseffekt bland läsarna.

Tendensen i kulturartiklarna och i insändarna var övervägande negativ till en kärnkraftssatsning. Det var endast i de socialdemokratiska tidningarna som pro-kärnkraftsargumenten övervägde.

På insändarsidorna dominerade anti-kärnkraftsargumenten klart inom den borgerliga pressen. Fp- och M-pressen uppvisar nästan lika höga negativa tendensvärden som centertidningarna (jfr -0.65 och -0.62 med -0.79). Även i *Dagens Nyheter*s insändarspalter var argument mot kärnkraften mycket vanligare än argument för (tendensvärde -0.60).

På kultursidorna i Fp- och M-pressen dominerade också anti-kärnkraftsargumenten men inte lika eftertryckligt som på insändarsidorna. Ten-

Figur 7. För eller emot kärnkraften? Tendensmätning av ledar-, nyhets- och kulturartiklar samt insändare i pressen under 1976 års valrörelse

Kommentar: L står för ledare, N för nyhetsartiklar, K för kultur- och debattartiklar och I för insändare. Tendensmättet kan variera mellan +1,0 (för kärnkraften) till -1,0 (mot kärnkraften). Vilka olika typer av argument i kärnkraftsfrågan som förekom på de undersökta kultur- och insändarsidorna redovisas i Tabell B2 i bilagan.

densvärdena -0.38 respektive -0.12 visar att båda kärnkraftslägren fick komma till tals även om motståndarna kom fram med något fler argument. Siffrorna skall inte tas alltför allvarligt. Tendensmätningen är grov och resultaten bygger på ett litet antal kulturartiklar, 20 stycken i folkpartitidningarna och 14 stycken i M-pressen.

Tendensmättet är enkelt, men att det är användbart och att det inte slår alltför mycket fel även på så komplicerat material som kulturartiklar visar en specialanalys av energidebatten i *Dagens Nyheter* under valrörelsen. Tendensmätningen av kultur- och debattartiklar i *Dagens Nyheter* ger ett värde på -0.73, vilket indikerar en stark övervikt för argumentationen emot kärnkraften.

En detaljgranskning av vilka som under val-

rörelsens fem sista veckor deltog i energidebatten i *Dagens Nyheter*, på kultursidan eller med artiklar för hörnanspalten på ledarsidan, visar att bland ett 10-tal debattörer var Olof Palme (kultursidan 9/9 under rubriken "Gyllensten anger inga alternativ") och Per Ahlmark (hörnartikel 11/9 under rubriken "Program för energin") de enda som argumenterade för en satsning på kärnkraften (Ahlmark talade om en "försiktig" satsning). Övriga debattörer, t ex Hannes Alfvén, Lars Kristoferson, Lars Gyllensten, Artur Lundkvist, Nils-Erik Landell, Lars Werner och Sten Lindeberg argumenterade emot kärnkraften. Det kan inte råda någon tvekan om att *Dagens Nyheter* gynnade kärnkraftsmotståndarna på debatt- och kultursidorna under valrörelsen.

Tendensmätning är således valid. Den ger en

rättvisande bild av vilken sida i kärnkraftsdebatten som favoriserades på debattplats i *Dagens Nyheter* inför 1976 års val.

Kent Zetterbergs studie av energidebatten i *Dagens Nyheter* under åren 1973–75, visar att *Dagens Nyheter* tidigare varit mer allsidig på kultur- och debattsidor. Av de drygt trettio energidebattörer som Zetterberg återfunnit på *Dagens Nyheter*s kultur- och debattsidor kan han klassificera cirka hälften som kärnkraftskritiker och lika många som kärnkraftsförespråkare.¹⁰ Denna balans upprätthölls inte under 1976 års valrörelse. Kärnkraftsmotståndarna fick överhand.

Pressens bild av partiernas positioner i kärnkraftsfrågan

En av pressens viktigaste uppgifter under en valrörelse är att förmedla information om partiernas ställningstaganden i olika frågor till väljarna. I en representativ demokrati av svensk typ, där väljarna röstar på partier och inte på enskilda representanter blir denna informationsuppgift speciellt viktig. Väljarna kan ju inte handla rationellt på valdagen om de inte vet vad partierna står för.

Informationsbehovet blir speciellt stort i en fråga av det slag som kärnkraften representerar: en ny komplicerad fråga där människorna har få egna erfarenheter och där partierna bekämpar varandra enligt ett ovanligt mönster.

Vi vet att en av de viktigaste faktorerna för väljarna när de söker bilda sig åsikter i olika saksfrågor är vilka ståndpunkter de uppfattar deras egna partier står för. Väljarna tenderar att anamma de åsikter som de tror det egna partiet företräder. Opinionsbildningen i kärnkraftsfrågan representerar härvidlag inget undantag. Resultat från väljarundersökningar vid 1976 års val visar att partiidentifikationen inte var den enda men kanske den mest betydelsefulla faktorn bakom väljarnas attityder till kärnkraften. Samtidigt vet vi att kärnkraftsfrågan också spelade en stor roll för väljarnas partival. Många väljare bytte parti på grund av kärnkraften. Den var en av faktorerna bakom regeringens Palmes fall.

En analys av hur pressen framställde partiernas ståndpunkter i kärnkraftsfrågan skall ses mot denna bakgrund. Hur mycket tidningarna informerade om partiernas argumentation och vilken bild de gav av deras positioner i kärnkraftsfrågan påverkade indirekt åsiktsbildningen på massnivå och därmed också väljarnas agerande på valdagen. Genom att manipulera med informationen om

vad partierna står för kan pressen påverka valutslagen i en representativ demokrati av vår typ.

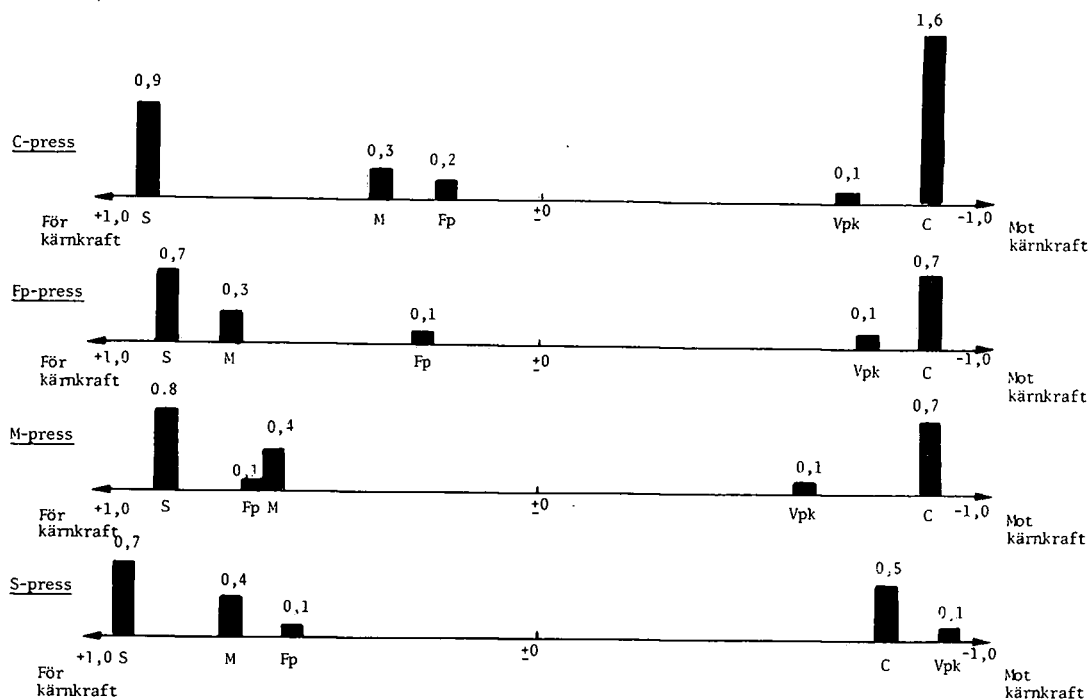
I figur 8 redovisas hur partiernas positioner i kärnkraftsfrågan avspeglades i olika pressgruppers nyhetsmaterial. Analysen bygger på vilka argument för eller emot kärnkraften som partierna fick framföra i de undersökta tidningarna. Partipositionerna har mätts med hjälp av ett tendensmått som visar i vilken utsträckning partierna fick framträda med pro- eller anti-kärnkraftsargument på nyhetssidorna.

Hur ofta ett parti fick komma fram med sina kärnkraftsargument är också en viktig faktor i sammanhanget. Pressen kan inte endast snedvrیدا bilden av ett partis position. Den kan också tåga ihjäl (eller hjälpa) ett parti genom att inte informera om vad det står för. Staplarnas höjd och siffrorna ovanför i figur 8 anger hur ofta partierna fick framträda med kärnkraftsargument i de olika pressgrupperna (genomsnittligt antal partiframträdanden per undersökt tidningsexemplar).

Några allvarliga exempel på snedvrیدningar av partiernas ståndpunkter i kärnkraftsfrågan förekom inte i de undersökta tidningarna. Samtliga pressgrupper förmedlade i huvudsak samma bild av konfliktmönstret i kärnkraftsdebatten. Socialdemokraterna och centern fick så gott som enbart framträda med pro- respektive anti-kärnkraftsargument och framstod som företrädare för var sin flygel i kärnkraftskonflikten. Utrymmesmässigt sett dominerade de kärnkraftsdebatten på nyhetssidorna i samtliga pressgrupper. C-pressen lät centern framträda oftare än socialdemokraterna, 1,6 framträdande per undersökt tidningsexemplar för centerpartiet mot 0,9 för socialdemokraterna. I de socialdemokratiska tidningarna var relationen omvänd med 0,7 framträdande per tidningsexemplar för socialdemokraterna mot 0,5 för centern. Bevakningen av kärnkraftsdebatten var mer omfattande på nyhetssidorna i centertidningarna än i A-pressen (jfr också figur 2). Partierna fick komma fram oftare med sina argument i C-pressen. Socialdemokraterna fick t o m i genomsnitt framträda oftare med sina kärnkraftsargument i centerpressen än i den egna pressen.

Moderaterna, folkpartiet och vänsterpartiet kommunisterna uppmärksammades mycket mindre på tidningarnas nyhetssidor, och den bild som gavs av deras positioner i kärnkraftsfrågan var splittrad. Detta gällde speciellt folkpartiet som t o m i den egna pressen sällan refererades eller citerades i kärnkraftsdebatten och som vid de få tillfällen det fick framträda gick göra det med såväl

Figur 8. Partiernas positioner i kärnkraftsfrågan såsom de avspeglas i olika pressgruppers nyhetsmaterial (tendensmätt och genomsnittligt antal partiframträdanden per undersökt tidningsexemplar)

Kommentar: Tendensmättet bygger på de argument för och emot kärnkraften som partierna fick framföra/tillskrevs i de undersökta tidningarna. Staplarnas höjd och siffrorna ovanför anger hur ofta respektive parti fick framträda med argument i kärnkraftsfrågan (Genomsnittligt antal partiframträdande per undersökt tidningsexemplar).

pro- som anti-kärnkraftsargument. Folkpartiets profil i kärnkraftsfrågan var låg och splittrad i samtliga pressgrupper under valrörelsen, inte minst i den egna pressen.

Informationen om vad moderaterna, folkpartiet och vänsterpartiet kommunisterna stod för i kärnkraftsfrågan var således bristfällig i pressen under valrörelsen. Orsaken härtill behöver inte enbart sökas hos tidningarna. De aktuella partierna, speciellt folkpartiet och moderaterna, kan mer eller mindre medvetet ha valt att ligga lågt och undvika att skapa nyhetsstoff i kärnkraftsdebatten. Att inte ens Fp-pressen satsade på att informera om folkpartiets linje i kärnkraftsfrågan tyder på en medveten strategi. Man ville inte att partiet skulle förknippas alltför mycket med kärnkraftsanhängarna och undvek därför att betona att folkpartiet liksom moderaterna och socialdemokraterna var positivt till en utbyggnad av kärnkraften i Sverige.

Mot denna bakgrund är det inte förvånande, att många väljare vid valet 1976 var dåligt informerade om vad moderaterna, folkpartiet och kommunisterna ville i fråga om kärnkraften. Resultaten från en intervjuundersökning med 1.500 väljare strax efter valet visar t ex att inte mindre än 31 procent av folkpartiets egna väljare trodde att partiet var emot en utbyggnad av kärnkraften. Andelen väljare i undersökningen som inte visste vad de olika partierna stod för i kärnkraftsfrågan eller som hade en felaktig uppfattning om partiernas positioner var följande för var och en av partierna: centern 5 procent, socialdemokraterna 8 procent, moderaterna 30 procent, vänsterpartiet kommunisterna 30 procent och folkpartiet 43 procent.¹¹ Väljarnas kunskaper om centerns och socialdemokraternas olika linjer i kärnkraftsfrågan var således goda, medan kännedomen om övriga partiernas ståndpunkter var bristfällig hos stora väljargrupper.

Det existerade således ett samband mellan pressens bevakning av partiernas argumenterande i kärnkraftsfrågan och väljarnas kunskaper om partiernas positioner vid 1976 års val. De partier som i pressen fick framträda ofta och med ett entydigt budskap visste väljarna på valdagen vad de stod för medan många väljare inte kände till vilka ståndpunkter som företrädde av de partier som sällan förekom i kärnkraftsdebatten.

Pressen är naturligtvis inte den enda informationskällan under en valrörelse. Radio/TV och partiernas direktkontakter är andra viktiga informationskällor. Vilken roll just tidningarnas bevakning av kärnkraftsdebatten spelade för väljarnas kunskaper om partiernas ståndpunkter och därför svår att särskilja. Vi hoppas kunna återkomma till denna fråga i ett annat sammanhang.

Pressen och kärnkraften

Tre frågeställningar som berör hur svenska tidningar behandlade energi- och kärnkraftsfrågorna i 1976 års valrörelse har analyserats i denna uppsats. Undersökningsmaterialet har hämtats från en systematisk innehållsanalys av 20 tidningar under fem veckor före valet.

Den första frågeställningen gäller energidebattens utveckling och omfattning under valrörelsen.

Thorbjörn Fälldins uttalande i radions presskonferens den 25 augusti att kärnkraften skulle avvecklas fram till år 1985 initierade kärnkraftsdebatten på pressens ledar- och nyhetssidor. Debatten i pressen kulminerade fjorton dagar senare onsdagen den 8 september, då de undersökta tidningarna i genomsnitt innehöll en ledare och sex nyhetsartiklar med material om energi- och kärnkraftsfrågorna. Den stora nyheten den dagen var att Statens planverk ifrågasatt centerns energisparplan. Efter den 8 september minskar antalet nyhets- och ledarartiklar om energifrågorna något men sjunker aldrig innan valet ned till de nivåer, som före detta datum representerat höjdpunkterna i pressens bevakning av energidebatten.

Centerpressen satsade något mer på energi- och kärnkraftsmaterialet än övriga pressgrupper, speciellt på nyhetssidorna. På ledarsidorna satsade emellertid A-pressen lika hårt som centertidningarna. Under valrörelsens sista vecka innehöll de socialdemokratiska tidningarna i genomsnitt fler ledare i energifrågan än centerpressen.

Energi- och kärnkraftsfrågorna var det dominerande debattämnet på C- och S-prensens ledarsidor under valrörelsen. Ledaravdelningarna på

moderaternas och folkpartiets tidningar skrev däremot mindre ofta om energiproblemen. De betonade andra frågor i valrörelsen, som t ex skattepolitiken och löntagarfonderna.

Frågeställning nummer två gäller vilka aktörer och argument som förekom i energidebatten på tidningarnas ledar- och nyhetssidor.

De politiska partierna dominerade energidebatten i pressen under valrörelsen. Det var deras ståndpunkter och argument som i 70 à 80 procent av fallen ventilerades på ledar- och nyhetssidorna. Övriga aktörer i energidebatten, forskare, miljögrupper, kraftproducenter etc, uppmärksammades mera sällan. Olika forskare och experter inom energiområdet svarar t ex för mellan fem till tio procent av de aktörsframträdanden som vi registrerat i de undersökta partitidningarna.

I början av valrörelsen var centerpartiet den aktör som oftast förekom i energidebatten i pressen, men under valspruten närmade sig socialdemokraterna på ledarsidorna och på nyhetsplats gick de om centern och upp på tättplatsen. Under valrörelsens två sista veckor var socialdemokraterna den dominerande aktören inte endast i A-pressen utan också i M- och Fp-pressen. Även i centerpressen ökade socialdemokraterna sin andel av aktörsframträdandena mot slutet av valrörelsen.

Socialdemokraterna fick således även i den borgerliga pressen framträda ofta med sina argument i energifrågorna. Moderaterna och folkpartiet däremot förekom sällan som aktörer i energidebatten på tidningarnas ledar- eller nyhetssidor. Även i den egna pressen var folkpartiet och moderaterna sällsynta gäster i debatten. De hade en låg profil i energi- och kärnkraftsfrågorna under valrörelsen.

Energidebatten i 1976 års valrörelse cirklade kring kärnkraften. Det var den kampen gällde och det var om den som tidningarna skrev. Övriga frågor inom energiområdet hamnade i skymundan eller kom helt bort. En klar majoritet av de energipolitiska argument som vi registrerat i de undersökta tidningarna gällde kärnkraften. När andra energiproblem berördes relaterades oftast argumenteringen till kärnkraften.

Andelen partipolitiska argument och positionsmarkeringar ökade i pressen under valspruten, speciellt på ledarsidorna. Energuidebatten under valrörelsen kom således alltmer att handla om partiernas ståndpunkter och allt mindre om sakfrågorna vart efter valet närmade sig. Denna utveckling innebar emellertid inte att sakargumenten kom bort i tidningarna mot slutet av valrörelsen. Tvärtom. Energuidebattens tyngdpunkt försköttes

och blev mer partipolitiserad under valkampens sista veckor men samtidigt fick den mer utrymme i pressen, vilket gjorde att också argumenten i sakfrågorna fick plats i tidningarnas nyhetsbevakning.

De vanligaste argumenten *för* en satsning på kärnkraften som förekom på tidningarnas ledar- och nyhetssidor under valrörelsen utgick ifrån ett ekonomiskt-materiellt perspektiv och betonade kärnkraftens nödvändighet för jobben och välfärden. Ekonomiskt-materiella argument anfördes också *mot* en utbyggnad av kärnkraften ("jobben, välfärden och energiförsörjningen kan klaras utan kärnkraft") och var relativt vanligt förekommande i pressen. De vanligaste argumenten *mot* kärnkraften, speciellt i centerpressen, gällde emellertid kärnkraftens säkerhetsproblem.

Kampen om kärnkraften under valrörelsen var delvis en taktisk strid om debattpositioner. Kärnkraftsmotståndarna (C-pressen) försökte centrera debatten kring säkerhetsproblemen och undvek sysselsättnings- och välfärdsfrågorna medan kärnkraftsförespråkarna (A-pressen) gjorde tvärtom. De försökte sätta de ekonomiskt-materiella frågorna i centrum och talade mindre ofta om säkerhetsproblemen. Ekologiskt orienterade argument (miljöproblem m m) var däremot lika populära i båda kärnkraftslägren.

Frageställning nummer tre gäller i vilken utsträckning de undersökta tidningarna tog ställning för eller gynnade någondera sidan i kärnkraftsdebatten.

De socialdemokratiska och centerpartistiska tidningarna tog klart ställning för respektive mot en satsning på kärnkraften på sina ledarsidor och det slog igenom också på nyhetssidorna. Ställningstagandet har vi mätt med ett tendensmått som dels bygger på antalet argument för respektive mot kärnkraften i de undersökta artiklarna, dels på ledarskribenternas eller journalisternas eventuella värderingar av de framförda argumenten. Tendensmätningen visar att A-pressen gynnade pro-kärnkraftsargumentationen i något högre grad på sina nyhetssidor än vad C-pressen gynnade anti-kärnkraftsargumenten på sina.

Den moderata och folkpartistiska pressen, speciellt den senare, tog inte någon klar ställning till kärnkraften på ledarsidorna under valrörelsen. Man skrev inte så ofta som S- och C-pressen om energifrågorna, och när kärnkraften berördes förekom argument både för och emot. Tendensmätning visar dock på en viss övervikt för pro-kärnkraftsargumentationen, främst i M-pressen men

också i Fp-pressen.

Nyhetsbevakningen av energidebatten var balanserad i de moderata och folkpartistiska tidningarna. Båda kärnkraftslägren fick komma till tals i ungefär samma utsträckning. Denna slutsats gäller också för de partipolitiskt oberoende tidningarna *Dagens Nyheter* och *Sydsvenska Dagbladet*. På ledarplats tog däremot *Dagens Nyheter* klart ställning mot en utbyggnad av kärnkraften.

Energidebatten i pressen fördes inte endast på ledar- och nyhetssidorna. Debatten på kultur- och insändarsidorna var också intensiv, speciellt under sista veckan före valet. Tendensen i kulturartiklarna och i insändarna var övervägande negativ till en satsning på kärnkraften. Det var endast i S-pressen som pro-kärnkraftsargumentationen övervägde.

På insändarsidorna i den borgerliga pressen dominerade anti-kärnkraftsargumenten klart. Även i *Dagens Nyheter*s insändarspalter var argument mot kärnkraften mycket vanligare än argument för.

På kultursidorna i Fp- och M-pressen övervägde också argumenten mot kärnkraften men inte lika eftertryckligt som på insändarsidorna. *Dagens Nyheter*s kultursida favoriserade däremot mycket klart kärnkraftsmotståndarna under valrörelsen.

C- och A-pressen gynnade den egna sidan i kärnkraftsdebatten på flera olika sätt – genom urvalet av argument och perspektiv, genom att låta den egna sidan lägga fram sina synpunkter oftare än motsidan, genom att hålla en enhetlig linje på alla sidor i tidningarna – men de favoriserade inte den egna sidan genom att förvanska motsidans argumentation och ståndpunkter.

De socialdemokratiska tidningarna gynnade den egna sidans kärnkraftsargument på nyhetssidorna men de snedvred inte centerns argumentation på något avgörande sätt och de gav en rättvisande bild av centerns ställningstagande i kärnkraftsfrågan. Samma omdöme kan fällas beträffande centerpressens behandling av socialdemokraterna. C-pressen favoriserade i viss mån anti-kärnkraftsargumenten på sina nyhetssidor men socialdemokraternas argumentation förvanskades inte och socialdemokraterna framställdes som positiva till en satsning på kärnkraften.

Detta är viktiga resultat. Motsättningarna mellan centern och socialdemokraterna var stora i kärnkraftsfrågan under 1976 års valrörelse men trots det kunde väljarna informera sig om de båda huvudkombattanternas argument och få en rättvisande bild av deras ståndpunkter även i de tid-

ningar som företrädde centern och socialdemokraterna.

Tidningarna gynnade respektive missgynnade de båda lägren i kärnkraftsfrågan i olika grad med de manipulerade inte den viktiga informationen om vad huvudmotståndarna, centern och socialdemokraterna stod för. Övriga partier kom där- emot i stor utsträckning bort i debatten. De fö-

rekom sällan i kärnkraftssammanhang på nyhets- sidorna. När det gäller moderaterna och folkpartiet kan en orsak vara, att de medvetet valde att ligga lågt i kärnkraftsfrågan inför valet. De ville inte betona den borgerliga splittringen i energifrågorna. Det är inte bara massmedia som kan manipulera med opinionsbildningen, även partierna kan det.

Bilaga

Tabell B1. Kärnkraftsdebatten på nyhetssidorna under 1976 års valrörelse. Olika typer av argument i partipressen (pro- cent)

Argumentskategori	C-press	Fp-press	M-press	S-press
<i>Säkerhetsargument</i>	29	27	25	16
1. Säkerhet	22	20	21	15
2. Kärnvapenspridning m m	7	7	4	1
<i>Ekonomiskt-materiella argument</i>	34	38	39	49
1. Sysselsättning och industri	10	9	11	18
2. Välfärd och social standard	2	5	3	7
3. Ekonomi	9	10	10	8
4. Energiförsörjning	13	14	15	16
<i>Ekologiska argument</i>	26	26	25	26
1. Miljö	10	16	13	12
2. Alternativa energikällor	8	6	7	5
3. Energihushållning	8	4	5	9
<i>Övriga argument</i>	11	9	11	9
	100 %	100 %	100 %	100 %
Antal registrerade argument:	374	352	341	368
Antal argument per tidsningsex:	3.9	2.7	2.6	2.3
Tendens i kärnkraftsfrågan:	-0.29	-0.07	+0.12	+0.47

Kommentar: Resultaten kan utnyttjas vid en jämförelse av kärnkraftsdebatten på ledar- och nyhetssidorna. Motsvarande resultat för ledarmaterial återfinns i Tabell 5 i texten. Tendensmättet mäter i vilken utsträckning de argument som förekommit på nyhetssidorna var pro- eller anti-kärnkraftsargument. Det kan variera mellan -1.0 (mot kärnkraften) till + 1.0 (för kärnkraften). Mättet är konstruerat så att det tar hänsyn till eventuella ställningstaganden från nyhetsjournalisternas sida. Om t ex Olof Palmes argumentation för kärnkraften refereras i en centertidning och journalisten polemiserar mot eller tar avstånd från argumenten har vi registrerat en anti-kärnkraftstendens i nyhetsförmedlingen. Tendensmättets konstruktion beskrivs i not 8.

Tabell B2. Kärnkraftsdebatten på kultur- och insändarsidorna under 1976 års valrörelse (procent)

	C-press		Fp-press		M-press		S-press		DN	
	K	I	K	I	K	I	K	I	K	I
Säkerhetsargument	23	40	33	38	32	43	25	27	39	32
Ekonomiskt-materiella argument	23	25	19	18	24	25	31	39	25	28
Ekologiska argument	40	22	24	30	32	21	30	22	25	20
Övriga argument	14	13	24	14	12	11	14	12	11	20
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal registrerade argument	35	133	42	108	25	53	64	116	44	25
Tendens i kärnkraftsfrågan	-1,0	-0,79	-0,38	-0,65	-0,12	-0,62	+0,44	+0,34	-0,73	-0,60

Kommentar: K står för kultur- och debattartiklar och I för insändare. Tendensmättet bygger på antalet pro- och anti-kärnkraftsargument i artiklarna och kan teoretiskt variera mellan + 1,0 (för kärnkraften) och -1,0 (mot kärnkraften).

Noter

- Undersökningen har genomförts inom ramen för ett forskningsprojekt vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. Projektets arbetsnamn är "Svensk energipolitik – före och efter oljekrisen" och omfattar fyra olika delstudier: En *historisk studie* över svensk energipolitik under efterkrigstiden, en *policy-studie* kring beslutsfattande i energifrågorna under 1970-talet en *intervjuundersökning med väljare vid 1976 års val* samt en *studie av energidebatten i massmedia*. Data från den sistnämnda delundersökningen utnyttjas för analyserna i denna uppsats. Karl Branzén och Claes Lundgren har inom projektet ansvaret för insamling och kodning av massmediamaterialet. Undersökningen har finansierats av Nämnden för samhällsinformation (NSI).
- Kodschemat dokumenteras i Karl Branzén, "Innehållsanalysen av energi- och kärnkraftsmaterial i tidningarna, radio och TV i 1976 års valrörelse: Kommentarer och kodbok" (Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 1977 (stencil)).
- Undersökningen presenteras i en proseminarium-uppsats – Christina Högberg, Hasse Lann och Lars Svensson, "1976 års valrörelse i pressen" (Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, 1977 (stencil)).
- Kodschemat för argumentsanalysen återfinns i Karl Branzén a.a.
- Aktör har definierats som någon som framför/tillskrivs ett argument. Vi har registrerat upp till fem aktörsframträdanden per artikel. Vi har registrerat tråda med flera olika argument i en artikel eller riktat sitt argument till flera olika parter i energidebatten. I sådana fall har vi registrerat fler än ett framträdande för aktören. En aktör kan maximalt kodas för fem aktörsframträdanden per artikel. Vi har registrerat ett 90-tal olika aktörer i tidningsmaterialet. Vid analysen har de klassificerats i 11 grupper såsom framgår av tabell 2. Kodschemat för aktörsanalysen återfinns i Karl Branzén a.a. För en annan typ av aktörsstudie se t ex Lennart Weibull, *Pressens funktioner i samhället* (SOU 1975:78).
- Se kodschemat i Karl Branzén a.a.
- Om argumentanalys och proet contra-schema se Evert Vedung, *Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas*. (Aldus/Bonniers, Stockholm, 1977) s 31 ff.
- Tendensmättet har konstruerats på följande sätt. För varje argument vi registrerat i tidningsmaterialet har vi också registrerat ledarskribenternas/journalisternas ev ställningstagande (positivt, neutralt eller negativt) till dem. (Ett neutralt ställningstagande är oftast lika med frånvaro av ställningstagande). Argumenten i kärnkraftsdebatten, såsom vi definierat dem, är "riktade" för eller emot kärnkraften. Tendensmåtten i uppsatsen har beräknats enligt följande formel:

Värdering av argument

	Positiv	Neutral	Negativ
Argument mot kärnkraft	a	b	c
Argument för kärnkraft	d	e	f

$$\text{Tendensmått} = \frac{a + b + f - (c + d + e)}{a + b + c + d + e + f}$$

Max värde + 1,0 (för kärnkraft), Min.värde - 1,0 (mot kärnkraft)

Man kan konstruera andra mått genom att laborera med olika vikter för t ex de neutrala ställningstagandena. Experiment med flera olika vikter visar emellertid att resultat och slutsatser förblir desamma även när man utnyttjar mer komplicerade beräkningsformler.

- ⁹ En analys av opinionsläget i kärnkraftsfrågan inför 1976 års val återfinns i Sören Holmberg, Jörgen Westerståhl och Karl Branzén *Väljarna och kärnkraften* (Liberförlag, Stockholm, 1977) s 48 ff och s 89 ff.
- ¹⁰ Kent Zetterberg, "Energidebatten i Dagens Nyheter 1973-1975" (Kommittén för forskningsorganisation och forskningsekonomi, Stockholm, 1978).
- ¹¹ Holmberg, Westerståhl, Branzén a.a. s 101.

Maktstudium och värdering. Ett bidrag till diskussionen om statsvetenskapens objektivitet

AV GUNNAR FALKEMARK

I

1. Inledning

Under de sista tio åren har det sk objektivitetsproblemet i samhällsvetenskaperna livligt diskuterats. Olika meningar har starkt brutit sig mot varandra. Somliga har menat, att objektivitet inte bara är möjlig att uppnå utan dessutom självklart bör vara en ledstjärna i allt vetenskapligt arbete. Andra har opponerat sig mot denna uppfattning och gjort gällande, att objektivitetskravet bara är en fasad bakom vilken konservativa värderingar döljer sig.

I synnerhet i inledningsskedet stod debattens häftighet ofta i omvänt förhållande till dess klarhet. Under senare tid har en viss tillnyktring skett. Argumentationen har ökat i saklighet och precision. Man har vunnit insikt om att "objektivitetsproblemet" betecknar ett helt komplex av problem. En del av förvirringen och oenigheten, särskilt i den tidiga debatten, förklaras av att man misslyckats att särskilja problemen inom detta komplex. Åtskilliga åsiktsstrider har därför fått karaktären av skenfäktning. Detta innebär dock inte att reella motsättningar inte har funnits, än mindre att sådana inte fortfarande existerar.

Jag skall i denna uppsats diskutera *ett* specifikt problem som rör objektiviteten i statsvetenskaplig forskning. Vad jag ämnar försöka visa kan – utan all precision – formuleras så, att objektivitet är en omöjlighet vad gäller en del av denna forskning.

Ett antal preliminärer av begreppslig natur måste först presenteras. Till utgångspunkt för dessa väljer jag utsagan "Statsvetenskaplig forskning är objektiv". På grund av mångtydigheten hos termerna "statsvetenskaplig forskning" och "objektiv", rymmer denna ett stort antal preciseringsmöjligheter. Den första termen kan syfta på (a) statsvetenskapliga *forskningsprocesser* och (b) statsvetenskapliga *forskningsresultat*. (a) utgörs av

en rad aktiviteter. Till (a) räknas val av problem, begrepp, material, metod, modell o dyl. Hit hör också insamling, systematisering och tolkning av data. (b) utgörs av en uppsättning påståenden om den politiska verkligheten uppställda på grundval av (a). Dessa påståenden har karaktär av beskrivningar, förklaringar eller förutsägelser av företeelser i denna verklighet.

Termen "objektiv" har av olika författare betecknat vitt skilda egenskaper. Man har bl a avsett värderingsfrihet, intersubjektivitet, opartiskhet, balans, sanning och saklighet.¹

För varje betydelse hos termerna "statsvetenskaplig forskning" och "objektiv" erhålls självfallet olika preciseringar av utsagan "Statsvetenskaplig forskning är objektiv". Eftersom termerna kan ges många olika betydelser får vi ett stort antal kombinationsmöjligheter. Det är viktigt att observera, att utsagan kan vara sann givet en precisering men falsk givet en annan. Har man t ex visat att val av problem inte kan göras utan värdemässiga ställningstaganden, existerar alltså åtminstone en precisering enligt vilken utsagan är falsk. Detta förhållande berättigar däremot inte slutsatsen att den är falsk även givet andra preciseringar. Det följer t ex inte att preciseringen "statsvetenskapliga resultat är värderingsfria" är falsk.

Med "objektivitet" skall jag här avse *värderingsfrihet*. Intresset kommer att koncentreras till frågan om statsvetenskapliga *resultat* är värderingsfria eller ej. Värderingsfrihet betraktas här som en nödvändig betingelse för objektivitet. Detta medför att ett statsvetenskapligt resultat brister i objektivitet om det inte är värderingsfritt.

Anledningen till att jag låter "objektivitet" syfta på värderingsfrihet är helt enkelt den, att objektivitetsproblem ofta diskuteras i värdestermer av samhällsvetare. Statsvetare utgör härvidlag inga undantag. Så avser t ex Westerståhl med "objek-

tiv samhällsforskning" en forskning som inte är påverkad av värderingar av hur samhället bör vara beskaffat.² Lindblad hävdar, att med "objektivitet torde de flesta av oss mena ungefär detsamma som neutralitet eller värdfrihet".³ Osv.

Man kan urskilja olika typer av värderingar. Den enda skillnad som är av betydelse i detta arbete är mellan inomvetenskapliga och utomvetenskapliga värderingar.⁴ De första kan grovt sägas ange vad som är god och förebildlig forskning. Exempel på de andra är politiska och moraliska värderingar.⁵ Här kommer främst att uppmärksammas i vilken utsträckning statsvetenskapliga resultat är fria från värderingar av politisk/moralisk natur.

2. En dominerande uppfattning

Det är en dominerande uppfattning bland svenska statsvetare att vetenskapliga resultat inte har något med värderingar (av politisk/moralisk natur) att skaffa.

Här några exempel: Söderfeldt gör gällande att "den vetenskapliga kunskapen i sig är oavhängig varje värdering".⁶ Lindblad hävdar att värderingsfrihet är ett vetenskapligt ideal. Detta innebär bl a, påpekar han, att man inte får låta politiska och andra värderingar "styra valet av slutsatser".⁷ Vedung uttrycker sin uppfattning kort och koncist i rubrikform: "Att värderingar styr val: irrelevant för giltighetsfrågan".⁸

Den slutsats jag tänker etablera befinner sig på kollisionkurs med de uppfattningar som formulerats ovan. För att denna inte skall missförstås måste den uttryckas så klart som möjligt. En lämplig inledning är att något närmare granska Vedungs argumentation, som är ovanligt utförlig.⁹ Härigenom får jag tillfälle att precisera min egen ståndpunkt.

Vedung driver tesen att värderingar styr de val forskare företar, men att detta förhållande är irrelevant för "giltighetsfrågan". En ordnad diskussion av denna tes kräver att det mångtydiga uttrycket "styr" preciseras. Låt oss uttrycka det första inslaget i Vedungs tes lite mer exakt på följande sätt:

(P) Värderingen V styr forskaren A att välja v.

(P) kan preciseras på fyra olika sätt, vilka måste hållas isär:¹⁰

(P1) v orsakas av att A omfattar V.

(P2) v legitimeras av V.

(P3) V åberopas av A för v.

(P4) V åberopas inte av A, men utgör det verkliga dvs. det medvetna men inte uppgivna, skälet för v.

(P1) – (P4) har helt olika innebörder. Detta visas inte minst av att skilda metoder måste användas för att undersöka om de är sanna eller falska. (P1) fordrar något slags psykologisk undersökning av A:s person. (P2) kräver en semantisk analys. (P3) kan på ett enkelt sätt framgå av att A uttryckligen hänvisar till V. (I texten återfinns t. ex. "v därför att V"). (P4) kan exempelvis beläggas av att A i något sammanhang vidgår, att V var det s a s operativa skälet, men att V av olika anledningar inte var presentabelt. Det bör observeras, att inte någon av (P1) – (P4) duger för att visa att någon av de övriga är sann eller falsk. (P1) har ju inte ett dyft med (P2) att göra. (P2) är (tyvärr) helt oberoende av (P3) och vice versa. Osv.

Av Vedungs framställning framgår, att "giltighetsfrågan" syftar på giltigheten hos vetenskapliga resultat. De val han diskuterar gäller forskningsområde, forskningsproblem, begrepp, klassifikationssystem, hypotes och teori. Dessa är de värden "v" kan anta. Vedungs tes kan nu preciseras så här:

(T1) Giltigheten hos varje vetenskapligt resultat är logiskt oberoende av varje specificering av (P1).

Man måste hålla med Vedung om (T1). Att förneka (T1) är att begå det s k genetiska felslutet. Detta innebär att (felaktligen) tro, att den psykologiska eller sociala bakgrunden till ett resultat är av betydelse för dess giltighet.

Vedung gör sig emellertid skyldig till allvarliga förbiseenden. För att klarlägga dessa måste först understrykas, att inte endast vetenskapliga resultat kan legitimeras. Visserligen talar man inte om giltighet hos något annat än resultat. Men andra val, som av problem, material, begrepp, metod o dyl, kan vara mer eller mindre berättigade. Av Vedungs diskussion förleds man tro, att mellan dessa val och värderingar kan uteslutande *kausala* relationer råda. Andra relationer är dock tänkbara. Det är fullt möjligt att *motivera* olika typer av val med hjälp av värderingar. Som kommer att framgå finns det rent av vetenskapliga val, som inte är berättigade utan att värderingar åberopas.

Den kommande diskussionen kommer att ägnas en undersökning av en tes som är starkare än (T1), nämligen:

(T2) Giltigheten hos varje vetenskapligt resultat är logiskt oberoende av varje specificering av (P2).

(T1) är den tes för vilken Vedung pläderar. Emellertid är (T1) för svag för att han skall kunna känna sig tillfreds. Vad han sökt visa är rimligtvis att värderingar överhuvudtaget saknar relevans för giltigheten hos vetenskapliga resultat, dvs (T1) plus (T2). (T2) är dock inte en logisk konsekvens av (T1). (T1) kan vara sann även om (T2) inte är det. Har man visat (T1) har man således inte därmed, vilket Vedung tycks tro, också visat (T2).

(T2) är sann om det inte finns något val *v* och inte någon värdering *V* så beskaffade, att giltigheten hos något vetenskapligt resultat är logiskt beroende härav. (T2) är följaktligen falsk om det finns något par *v* och *V* sådant att giltigheten hos något resultat är logiskt beroende av detta. Mitt syfte är att visa att (T2) är *falsk*. För att nå detta måste således något par *v* och *V* uppdrivas med de angivna egenskaperna.

Den strategi jag valt förutsätter att två steg tas:

(1) att (P2) ges "materiellt" innehåll, dvs att val och värdering specificeras och (2) att något vetenskapligt resultat presenteras, sådant att de i (1) specificerade elementen är logiskt relaterade till giltigheten hos detta. En avgörande fråga är nu vilken relation som förutsätts råda mellan de i (1) utpekade valen och värderingarna. Räcker det med att en värdering legitimerar ett val, men att detta likväl skulle kunna legitimeras utan någon värdering? Svaret är nej. Här förutsätts en starkare relation. De vetenskapliga val som är aktuella är sådana, som inte kan legitimeras utan värderingar.

3. Det undersökta forskningsfältet

(1) och (2) ovan kommer att hämtas från statsvetenskaplig forskning om maktförhållanden. Jag tänker behandla den välkända konflikten mellan "elitister" och "pluralister" inom amerikansk maktforskning. Denna konflikt rör frågan om det i USA – på nationell och/eller kommunal nivå – finns en maktelit eller inte. Något förenklat kan sägas att elitisterna hävdar att USA styrs av en maktelit, medan pluralisterna förnekar att så är fallet. Framträdande namn på den elitistiska sidan är C. Wright Mills, Floyd Hunter och Peter Bachrach/Morton Baratz. Bland pluralisterna förtjänar nämnas Robert Dahl, Nelson Polsby och Raymond Wolfinger.

Den aspekt av konflikten som intresserar mig

är av rent metodologisk natur. Jag tänker inte försöka uppträda som domare och uttala mig om vem som har rätt resp. fel. Min avsikt är istället att visa på exakt vilket sätt olika värderingar är av betydelse för konflikten. Denna rymmer nämligen, som kommer att visas, *ofrånkomligen* normativa komponenter.

Eftersom den metodologiska aspekten av konflikten står i centrum för intresset har jag valt att särskilt analysera en metoddiskussion, som har förts mellan företrädare för de två "skolorna". Man har å ömse håll gjort gällande att det motsatta lägret utnyttjat en felaktig forskningsmetodik. Vi finner goda illustrationer till detta i två inflytelserika artiklar, Dahls "A Critique of the Ruling Elite Model" och Bachrach/Baratz' "Two Faces of Power".¹¹ Analysen kommer till stor del att ägnas dessa båda artiklar. Andra arbeten av dessa författare och av deras meningsfränder kommer emellertid också att i viss utsträckning diskuteras.

Dahls och Bachrach/Baratz' metoder representerar två vitt skilda sätt att studera maktförhållanden.¹² Min huvudpoäng kommer att vara, att dessa metoder förutsätter val av politisk/moralisk art från forskarens sida. Därmed kommer också – på ett sätt som kommer att utredas – de *resultat* som etableras med hjälp av dessa metoder, att vara avhängiga av politisk/moraliska värderingar.

4. Maktbegrepp och undersökningsmetod

Eftersom denna studie kommer att ägnas forskning om maktförhållanden bör något sägas om det mångtydiga maktbegreppet. En noggrann analys av detta skulle kräva en separat undersökning. För de syften jag har här räcker det med att peka på två egenskaper, som de flesta definitioner av begreppet har gemensamt. (a) Makt är en relation mellan två parter, vilka kan vara individer eller kollektiv. (b) Att en part A har makt över en annan part B "har att göra med" (i) att A och B utför bestämda handlingar och (ii) att B skulle handla annorlunda om A handlade annorlunda.

Dahl och B/B laborerar med olika definitioner av maktbegreppet. I båda dessa ingår dock (a) och (b). De slutsatser jag tänker uppställa är på intet sätt beroende av de skillnader, som existerar mellan definitionerna. Att exakt fastställa dessa är därför obehövligt.

Den följande analysen är inriktad på vad som legitimerar de val Dahl och B/B vidtar och de resonemang som de för. Den använda metoden härvid är ett slags *rationell rekonstruktion*. Det centrala inslaget i denna metod rör frågan under vilka

omständigheter, som företagna val och förda resonemang är rimliga eller berättigade. Denna fråga förutsätter att de skäl som uttryckligen åberopas av forskaren *inte* räcker för att berättiga ifrågasvarande val och resonemang.

L är, skall jag säga, en "legitimeringsprincip" för ett val *v* resp ett resonemang *R* om, och endast om, *L* inte finns explicit formulerad och *v* resp *R* inte är rimligt eller berättigat utan att *L* antas. Vid analyser av val och resonemang bör två frågor noga skiljas. (1) Är *L* en legitimeringsprincip för *v* eller *R*? (2) Är *L* sann eller rimlig? Man kan uppenbarligen svara ja på (1), men nej på (2) (och vice versa). Här kommer uppmärksamheten – med ett undantag – ägnas frågor av (1) – typ.¹³

II

1. Dahls metod: en presentation

Dahls uppsats "A Critique of the Ruling Elite Model" innehåller en kritik av två av den moderna elitteorins klassiker. Den innehåller dessutom ett förslag till hur elitteorin skall testas. Det testförslag som Dahl föreslår ger också en god bild av hur han menar, att maktförhållanden rent generellt skall studeras.

Måltavla för Dahls kritik är Hunter och Mills. Hunter genomförde på 1950-talet en undersökning av maktstrukturen i Atlanta.¹⁴ En av slutsatserna av denna var att de ledande affärsmännen utgör en i maktavseenden dominierande grupp¹⁵ Mills hävdade i *The Power Elite*, att topparna inom de centrala hierarkierna (statsförvaltning, storkoncerner och militärmakt) är en maktelit.¹⁶

Kärnan i Dahls kritik är att varken Hunter eller Mills bemödat sig om att ingående granska konkreta politiska beslut. En sådan granskning är, som vi skall se, enligt Dahl en nödvändig ingrediens i varje maktundersökning.

1.1. Dahl inleder sin framställning med att definiera uttrycket "styrande elit". Härmed förstår han "a minority of individuals whose preferences regularly prevail in cases of differences in preference on key political issues". Härfter anges tre villkor, som måste vara uppfyllda för att hypotesen om en styrande elit skall anses testad:

- 1 The hypothetical ruling elite is a well-defined group.
- 2 There is a fair sample of cases involving key political decisions in which the preferences

of the hypothetical ruling elite run counter to those of any other likely group that might be suggested.

- 3 In such cases, the preferences of the elite regularly prevail."

1–3 är vad som enligt Dahl krävs för en strikt testning av en hypotes om förekomsten av en styrande elit. Han förutsätter nämligen att "ordinarily one can test for differences in influence only where there are cases of differences in initial preferences".

Om ett samhälle ständigt uppvisade fullständig åsiktsöverensstämmelse, vore det omöjligt att konstruera ett tillfredsställande direkt test, "although indirect and rather unsatisfactory tests might be devised". Följaktligen måste man, påpekar Dahl, för att veta att en elit styr, ha ett politiskt system, som åtminstone ibland uppvisar skillnader i preferenser mellan olika människor inom detta.

Efter att ha presenterat sitt eget test behandlar Dahl ett antal invändningar, som detta kan ge upphov till.

En första invändning går ut på att testet är för starkt. Medlemmarna av en enligt den givna elithypotes styrd grupp kan vara likgiltiga inför hypotesen av olika politiska alternativ. Man skulle kunna anse, att en grupp som alltid, mot bakgrund av denna likgiltighet, får som den vill är en styrande elit. Dahl framhåller nu, att det finns en teoretiskt betydelsefull skillnad mellan å ena sidan ett system i vilket en liten grupp dominerar över en annan, som opponerar sig mot den förstnämnda, och å andra sidan ett system i vilken en grupp dominerar över en likgiltig massa. I det andra fallet kan alternativen knappast betraktas som politiska nyckelfrågor, om vi anlägger den likgiltiga massans perspektiv. I det första fallet däremot är det rimligt att säga, att alternativen inbegriper en politisk nyckelfråga från båda gruppernas ståndpunkt. Det finns i detta sammanhang skäl, menar Dahl, att definiera begreppet 'politisk nyckelfråga'. Man kan kräva "as a necessary although possibly not a sufficient condition that the issue should involve actual disagreement in preferences among two or more groups".

Som ett resultat av definitionen skulle systemet "indifference vs preference" lämnas ur räkningen. Dahls avsikt är emellertid inte att definiera bort problemet. Det viktiga är, betonar han, att de två systemen ovan hålls isär. Ett testförfarande för det andra "svagare" systemet föreslås. "It would

again require an examination of a series of cases showing uniformly that when "the word" was authoritatively passed down from the designated elite, the hitherto indifferent majority fell into ready compliance with an alternative that had nothing else to recommend it intrinsically".

En andra invändning är att testet inte skiljer mellan en inre kärna inom eliten och elitens "satelliter". Dahl bemöter denna genom att understryka, att en av två möjligheter måste gälla. Antingen är den inre kärnan och satelliternas medlemmar alltid överens, eller också uppvisas meningsskiljaktigheter ibland. I den första situationen har distinktionen mellan kärna och satellit ingen operationell mening; "there is no conceivable way to distinguish between them". I den andra situationen kräver det föreslagna testet en jämförelse i de avseenden grupperna skiljer sig åt: "the advantages of concrete cases are palpable, for these enable one to discover who initiates, or vetoes and who merely complies".

Enligt en tredje invändning är testet antingen alltför rigoröst eller alltför godtyckligt. Att kräva att den hypotetiska eliten vinner i alla frågor är att kräva för mycket. Men om man inte ställer detta krav var skall då gränsen dras? Dahl svarar, att "since we are considering only key political choices and not trivial decisions, if the elite does not prevail in every case in which it disagrees with a contrary group, it cannot properly be called a ruling elite".

Det kan slutligen invändas att en elit kan vara så inflytelserik över idéer, attityder och åsikter, att ett slags falsk samstämmighet råder. Det gäller inte den låtsade samstämmigheten i en totalitär diktatur, utan den manipulerade och till synes frivilliga anslutningen hos breda lager av befolkningen till elitens normer och mål.

Dahl anser, att även i detta fall måste ett testförfarande av hans typ komma till användning. Ty antingen är samstämmigheten fullständig, och då finns inget sätt att fastställa vem som styr och vem som är styrd. Eller också är samstämmigheten inte fullständig. I sistnämnda fall "there is some point in the process of forming opinions at which the one group will be seen to initiate and veto, while the rest merely respond". And we can only discover these points *by an examination of a series of concrete cases where key decisions are made: decisions on taxation and expenditures, subsidies, welfare programs, military policy, and so on*".

1.2. Dahl har i *Who Governs?* redovisat en mycket omfattande empirisk undersökning av maktförhållandena i en amerikansk stad (New Haven)¹⁷. Undersökningen bygger på de förutsättningar, som angivits i den ovan refererade uppsatsen. Stor uppmärksamhet ägnas åt att granska elithypotesen. Tre politiska nyckelfrågor inom vitt skilda områden utväljs för noggrann genomgång. Dessa är ett stort kommunalt saneringsprojekt, beslut rörande skolor och beslut angående partiernas nomineringar.

Dahl ger flera skäl för sina val av sakområden. Ett skäl till dessa är att "they promised to cut across a wide variety of interests and participants".¹⁸ Andra skäl är: "Nominations determine which persons will hold public office. The New Haven redevelopment program measured by its cost – present and potential – is the largest in the country. Public education, aside from its intrinsic importance, is the costliest item in the city's budget".¹⁹

Inom vart och ett av de ovannämnda sakområdena utväljer Dahl ett antal viktiga delbeslut. Slutsatsen, baserad på en detaljerad genomgång av dessa, blir att elithypotesen måste överges. Ingen elit har det avgörande inflytandet inom samtliga områden. Istället är det så, att *olika* minoriteter styr.

2. B/B:s metod: en presentation

Dahls forskningsmetodik för studiet av maktförhållanden har blivit föremål för en ingående kritik av B/B i uppsatsen "Two Faces of Power". Denna skall här presenteras. På vissa punkter kompletteras med resonemang från andra av deras arbeten.

B/B accepterar inledningsvis Dahls förutsättning, att makt utövas när en part A deltar i beslutsfattande, som påverkar en annan part B. Denna form av maktutövning är emellertid bara ett av maktens "ansikten", påpekar de. Dess andra, mindre iögonfallande, ansikte förbiser Dahl helt att ta hänsyn till enligt B/B.

Maktens andra ansikte visar sig när A söker skapa eller förstärka sociala och politiska värderingar, institutionella rutiner, vilka begränsar den politiska processen endast till frågor, som är relativt ofarliga för A. Lyckas A härmed är B, understryker B/B, förhindrad att föra fram frågor vars lösning allvarligt skulle kunna skada A:s preferenser. I den utsträckning som "a person or group – consciously or unconsciously – creates or

reinforces barriers to the public airing of policy conflicts, that person or group has power”.

Enligt B/B innebär varje form av politisk organisation av ett system en ”mobilization of bias”. Denna mobilisering av partiskhet utgörs av ”the dominant values and the political myths, rituals and institutions which tend to favor the vested interests of one or more groups, relative to others”.

I *Power and Poverty* ges en annan och mer bestämd karakterisering.²⁰ Här är mobilisering av partiskhet ”a set of predominant values, beliefs, rituals, and institutional procedures. . . that operate systematically and consistently to the benefit of certain persons and groups at the expense of others”.²¹ B/B betonar, att sådan partiskhet är relevant vid maktundersökningar. Forskaren kan inte bortse från att individer eller grupper mer kraftfullt stöder *icke-beslutsfattandet* än deltar i en faktisk beslutsprocess.

Termen ”icke-beslutsfattande” definieras inte i ”Two Faces of Power”. Så sker emellertid i en annan uppsats. ”When the dominant values, the accepted rules of the game, the existing power relations among groups, and the instruments of force, singly or in combination, effectively prevent certain grievances from developing into full-fledged issues which call for decisions, it can be said that a nondecision-making situation exists”.²²

Av Dahls testförfarande blir särskilt 2 utsatt för beskjutning av B/B.²³ Den första attacken riktar mot Dahls antagande att makt uteslutande speglas i konkreta beslut. En andra attack sker mot Dahls definition av ”a key political issue”. B/B menar, att denna är inadekvat, ”simply because groups can have disagreements in preference on unimportant as well on important issues”.²⁴ Elitpreferenser som gränsar till det likgiltiga saknar betydelse för frågan om en elit styr eller inte. Använder man sig av Dahls definition blir det enligt B/B knappast någon svårighet att upptäcka viktiga politiska frågor i vilket samhälle som helst. Slutsatsen att makten är spridd ligger då också nära till hands.

Distinktionen mellan viktiga och oviktiga frågor kan, som B/B ser det, inte göras meningsfull utan att hänsyn tas till den förekommande mobiliseringen av partiskhet. Varje utmaning mot de dominerande värderingarna eller de etablerade ”spelreglerna” betraktar de som en viktig politisk fråga. Alla övriga frågor betraktas som oviktiga. Att skilja oviktiga från viktiga frågor kan, påpekar de, inte ske fullständigt ”objektivt”. Men att und-

vika att skilja mellan dem på det angivna sättet skulle innebära, att bortse från en ytterst viktig maktaspekt. Det skulle dessutom vara att undergräva ”the only sound basis for discriminating between ”key” and ”routine” decisions”.²⁵

Hur skulle då enligt B/B en undersökning av maktförhållandena i ett samhälle läggas upp? En ofrånkomlig utgångspunkt härvid är att maktens båda ansikten erkänns. Med denna utgångspunkt blir det naturligt att inleda med att studera den speciella mobilisering av partiskhet som råder. Härfter fordras en noggrann undersökning av om några personer eller grupper gynnas resp missgynnas. I detta sammanhang måste fastställas om, i så fall i vilken utsträckning, de missgynnades intressen kommer till uttryck inom det politiska systemet.

Nästa steg blir att studera ”the dynamics of nondecision-making”. Här avgörs ”the extent to which and the manner in which the *status quo* oriented persons and groups influence those community values and those political institutions. . . which tend to limit the scope of actual decision-making to ”safe” issues”.²⁶ Slutligen kan man med ledning av den erhållna kunskapen skilja mellan viktiga och oviktiga frågor och med Dahls metod undersöka de förstnämnda.

III

1. Vad gör en politisk fråga viktig?

Dahl och B/B är ense i ett betydelsefullt avseende. Vid forskning om maktförhållanden måste analys av beslutsfattande i *viktiga* politiska frågor utgöra ett centralt inslag. Däremot råder oenighet om vad som konstituerar viktiga frågor. Jag skall i detta kapitel diskutera Dahls och B/B:s kriterier härpå. Som en inledning till diskussionen vill jag uppmärksamma följande distinktion (Låt ”F” beteckna en politisk fråga och ”G” en grupp): (1) F upplevs som en viktig av G, (2) F är viktig.

1.1. Hos Dahl möter två skilda kriterier på vad som är att räkna som politiska nyckelfrågor. Först har vi ett *formellt* kriterium: ett nödvändigt villkor är att vara föremål för motstridiga preferenser. För det andra har vi ett *materiellt* kriterium. I ”A Critique of the Ruling Elite Model” utformas detta så, att frågor som rör ”taxation and expenditures, subsidies, welfare programs. . .” är av nyckelkaraktär.²⁷ Kriteriet i *Who Governs?* skulle, något förenklat, kunna uttryckas i formeln: ju dyrare, ju viktigare.²⁸

Dahl menar, att i en situation där en liten grupp G1 dominerar över en indifferent massa G2 är en fråga F inte viktig, om vi utgår från G2:s perspektiv. Detta måste rimligen tolkas som att G2 inte upplever F som viktig. Gentemot denna tolkning kan en invändning resas. Av det förhållandet att G2 är likgiltig i betydelsen *passiv* följer inte, att F inte upplevs som viktig. G2:s likgiltighet (= passivitet) kan ju bero på, att G2 tror att aktivitet visavi F inte skulle leda till ett fördelaktigare resultat. Det kan mot denna invändning gemälas, att Dahl faktiskt tycks mena, att om en grupp inte engagerar sig aktivt i en fråga, så upplevs denna inte som viktig av gruppen. Denna uppfattning kan kanske återföras på en tilltro hos honom om att politisk aktivitet, åtminstone i USA, har möjligheter att krönas med framgång. Är denna tilltro välgrundad, så är ju tolkningen ovan inte alldeles orimlig.

Av det formella kriteriet följer: Om G1 engagerar sig aktivt i F utan att möta motstånd från andra grupper sida, dvs om skilda gruppreferenser inte står mot varandra, så är F *inte* viktig. Skilda preferenser utgör ju ett *nödvänt* villkor för F:s status av "key political issue". F upplevs dock säkert som viktig av G1, eftersom man engagerar sig. Likväl är F alltså inte viktig. Vi har här ett exempel på att Dahl skiljer mellan (1) och (2) ovan.

Dahls formella kriterium anger bara ett nödvändigt villkor för att en fråga skall anses betydelsefull. Detta gäller åtminstone vid en strikt tolkning. Dahls formulering – "a necessary although possibly not a sufficient condition. . ." – visar dock, att han "nästan" betraktar förekomst av skilda preferenser också som ett tillräckligt villkor. Denna tolkning tar B/B fasta på vid kritiken av Dahl. De menar ju, som vi sett, att grupper kan ha olika preferenser i såväl oviktiga som viktiga frågor. Denna kritik är dock, vid en strikt tolkning av Dahl, oberättigad. Enligt det formella kriteriet kan, åtminstone rent teoretiskt, skilda preferenser komma till uttryck i en betydelselös fråga.

Det materiella och formella kriteriet kan komma i konflikt med varandra. Så sker t ex om beslut med kostsamma konsekvenser fattas utan att olika preferenser gjort sig gällande under själva beslutsprocessen. Enligt det första kriteriet är beslutet viktigt, men enligt det andra oviktigt. Vilket kriterium skall man då följa? Dahl ger inget uttryckligt svar.

Den tänkbara konflikten mellan kriterierna tycks dock inte i praktiken bereda Dahl några pro-

blem. I New Haven – undersökningen väljer han tre politiska frågor (eller komplex av frågor) som är av nyckelbetydelse enligt *båda* kriterierna. (Detta gäller åtminstone otvetydigt för två av frågorna). Det första av Dahls skäl, som angavs tidigare (se II:1), är uttryck för att det formella kriteriet är uppfyllt. Den andra serien av skäl, som också angavs tidigare (se II:1), visar att även det materiella kriteriet är uppfyllt.

1.2. För att B/B:s distinktion mellan viktiga och oviktiga frågor skall ha tillämpning måste det gälla, (a) att vissa värderingar, spelregler etc, existerar och (b) att som ett resultat av (a) vissa grupper gynnas på andras bekostnad. En fråga är nu enligt B/B viktig om, och endast om, den innebär en utmaning mot dem som profiterar på (a).

Distinktionen mellan (1) och (2) är aktuell även för B/B:s vidkommande. En fråga kan mycket väl upplevas som politiskt betydelsefull av en grupp utan att vara det enligt deras kriterium. Att den upplevs som viktig är ju helt förenligt med att den inte innebär någon utmaning mot dominerande spelregler o dyl. Det omvända förhållandet kan (kanske) också gälla, dvs att en fråga utgör en reell utmaning, men att den likväl inte upplevs som viktig av någon missgynnad grupp.

B/B etablerar, som framgår ovan, en koppling mellan en frågas politiska betydelse och grupper privilegier resp avsaknad härav. Det blir därför nödvändigt att fastställa vilka som gynnas resp missgynnas är ett *normativt* spørsmål. Detta in- eller inte. Men huruvida en grupp gynnas eller missgynnas är ett *normativt* spørsmål. Detta innebär att ett beslut av politisk/moralisk natur är nödvändigt. Härav följer, att man inte kan avgöra om en fråga är viktig eller ej utan att ett politiskt/moraliskt ställningstagande kommer till stånd.

Att frågan vilka som gynnas resp missgynnas är normativ medför att skilda värderingar kan ge skilda svar. Om exempelvis G1 och G2 är två grupper och V1–V4 olika politiska/moraliska värderingar kan följande situation vara för handen: Enligt V1 är G1 men inte G2 gynnad; enligt V2 är det omvända fallet; enligt V3 är vare sig G1 eller G2 gynnad och enligt V4 intar såväl G1 som G2 en gynnad ställning. Något värderingsfritt svar på frågan om en grupp är privilegierad eller ej är således inte möjligt att ge.

Den normativa status som tillkommer varje påstående av diskuterad typ förbises lätt om de bakomliggande värderingarna är "självklara", dvs de-

las av alla, eller av alla "vettiga" människor. Exempel härpå finner vi hos B/B:s skildring av antifattigdomskampen i Baltimore under 1960-talet. B/B skildrar olika samhällsgruppers levnadsvillkor vid mitten av detta decennium. De svarta beskrivs som missgynnade och de vita som gynnade. Man pekar bl a på den blygsamma andelen svarta medlemmar i stadsfullmäktige i förhållande till andelen svarta i staden och på att praktiskt taget alla industri- och affärsföretag ägs och drivs av vita. Vidare uppmärksammas de svartas mycket sämre bostads- och arbetsförhållanden. Osv²⁹

De flesta instämmer nog i att de påtalade förhållandena visar, att de svarta är missgynnade i förhållande till de vita. Detta omdöme vilar dock på värderingar av politisk/moralisk natur. Vid ett bestridande av att dessa förhållanden utgör en tillräcklig grund för att anse att de svarta är missgynnade, framgår detta tydligt. Så kan ju t ex den meningen framföras, att skillnader i nämnda förhållanden är oväsentliga. Det avgörande är om alla invånare i Baltimore har samma möjligheter att utöva vilken religion som helst och att ansluta sig till religiösa trossamfund efter eget gottfinnande eller inte. Genom att belägga, att svarta i Baltimore har samma möjligheter som vita i detta avseende, kan alltså hävdas att de förstnämnda *inte* är missgynnade i förhållande till de sistnämnda.

Vi har här ett konkret exempel på hur skilda värderingar resulterar i skilda uppfattningar om vilka grupper som är gynnade resp missgynnade. Vilka frågor som är viktiga och vilka som är oviktiga kommer då också att bli föremål för divergerande åsikter.

1.3. Diskussionen i sektionerna 1.1. och 1.2. reser ett antal frågor. Hur förhåller sig Dahls och B/B:s väsentlighetskriterier till varandra? Om B/B:s kriterium är normativt, gäller samma sak om Dahls kriterier? Kan överhuvudtaget graden av viktighet hos politiska frågor avgöras utan normativa ställningstaganden?

Den första frågan kan inte besvaras utan att man utgår från någon värdepremiss. Utan en sådan kan man inte avgöra vilka som gynnas resp missgynnas. Men att kunna avgöra detta erfordras för att kunna bestämma vilka frågor som, enligt B/B:s kriterium, är viktiga och därmed för att kunna anställa en jämförelse med Dahls kriterier.

Antag att vi specificerar en värdepremiss. Det kan då gälla att konflikt råder i en fråga, utan att denna är viktig enligt B/B:s kriterium, dvs

utan att någon gynnad grupps ställning utmanas. Det omvända kan (kanske) också gälla. Härav följer, att Dahls formella kriterium och B/B:s kriterium är oavhängiga. Detsamma gäller om det sistnämnda och Dahls materiella kriterium, vilket kan visas med en likartad argumentation.

Dahls formella kriterium förmår inte avgöra vilka frågor som är viktiga. Det anger ju endast ett nödvändigt villkor för att en fråga skall betraktas som viktig. (Jag förutsätter här den strikta tolkningen). Detta medför, som påpekats, att man med hjälp av kriteriet bara kan fastställa vilka frågor som *inte* är viktiga. Avgöranden av detta slag kan emellertid ske utan normativa ställningstaganden. Att olika preferenser inte öppet står mot varandra kan fastställas utan att politiska/moraliska värderingar beaktas.

Dahls testförfarande fordrar, som vi sett, att ett antal politiska nyckelfrågor undersöks. För att detta skall vara möjligt att genomföra måste ett *tillräckligt* villkor anges, så att dessa kan väljas ut. Det räcker inte med ett nödvändigt villkor. Detta kan ju endast sortera bort frågor, som inte kan bli aktuella.

Den mest rimliga rekonstruktionen av Dahls framställning är, att det materiella resp formella kriteriet var för sig är nödvändiga och tillsammans tillräckliga villkor för att en fråga eller ett beslut skall anses viktigt. Det formella kriteriet är icke-normativt. Huruvida Dahls tillräckliga villkor är normativt eller ej är därmed beroende av vilken status som tillkommer det materiella kriteriet.

I en mening är detta kriterium icke-normativt. Man kan nämligen *tillämpa* det, dvs gradera olika beslut med avseende på deras politiska betydelse genom att rangordna dem på grundval av deras ekonomiska konsekvenser, utan normativa överväganden. I denna mening är B/B:s kriterium normativt. Man kan ju inte tillämpa det utan att värdemässiga beslut fattas.

I en annan – och viktigare – mening är emellertid även det materiella kriteriet av normativ art. Man kan omöjligen *besluta* sig för att tillämpa det, utan att ett politiskt/moraliskt ställningstagande görs. Skall man använda det som urvalsinstrument, måste man ju bestämma sig för att betrakta beslut med mer kostsamma konsekvenser som viktigare än beslut med mindre kostsamma konsekvenser. Av vilket slag detta beslut är inses om kopplingen mellan politisk betydelse och kostnader ifrågasätts. Man skulle gentemot Dahl t ex kunna hävda, att frågor och beslut som berör människors lika rättigheter i samhället, är viktigare än alla andra frågor och beslut, helt oavsett

ekonomiska konsekvenser. Konflikten mellan dessa två skilda kriterier är entydigt normativ. Utan politiska/moraliska överväganden och beslut kan den inte "lösas".

Av vad som anförts ovan följer, att en forskare inte kan besluta sig för att använda Dahls tillräckliga villkor utan att fatta politisk/moralisk ståndpunkt. Sak samma gäller B/B:s kriterium. Är då *alla* kriterier på vad som är att anse som betydelsefulla politiska beslut normativa? Svaret är ja. Beviset härför är helt enkelt att *varje* kriterium som förslås kan ifrågasättas på det sätt som Dahls kriterium ovan ifrågasätts. Ifrågasättandet kan endast bemötas med en politisk/moralisk argumentation. Slutsats: Politiska/moraliska värderingar utgör ofrånkomligen legitimeringsprinciper för varje väsentlighetskriterium.

2. Giltighet och värdering

Antag att det i ett samhälle S under en viss tidsperiod inom de politiska organen fattas ett antal beslut A, B, C, D och E. Vi tänker oss följande situation. Enligt kriterium K1 är A och B viktiga beslut men C, D och E oviktiga. Enligt kriterium K2 gäller det omvända, dvs C, D, och E är till skillnad från A och B av nyckelkaraktär. A och B innebär att en liten minoritet är framgångsrik trots motstånd från andra grupper. C, D och E medför framgång för tre skilda minoriteter.

Vi låter i likhet med Dahl sanningsvärdet hos en maktelithypotes avgöras av en undersökning av beslutsprocessen i politiskt betydelsefulla frågor. Slutsatsen givet K1 måste då bli att en elit styr i S. Givet K2 däremot måste slutsatsen bli att något elitstyre *inte* råder i S.

K1 och K2 är, som framgår av slutsatsen i föregående kapitel, ofrånkomligen baserade på ställningstaganden av normativ natur. Detta innebär, att de förutsätter bestämda värdeuppsättningar, säg V1 resp V2. (Eftersom $K1 \neq K2$, så är $V1 \neq V2$). Härav följer, att om man grundar sina resultat om maktförhållanden i S på beslutsfattande inom det politiska systemet, så är själva *giltigheten* hos de uppnådda resultaten värdeberoende. Givet en värdeuppsättning – V1 – erhålls ett resultat; givet en annan – V2 – erhålls ett *annat* resultat (det omvända).

Vad som anförts gäller naturligtvis inte bara S, utan gäller generellt. Detta innebär, att *varje* resultat om maktförhållanden, som förutsätter studium av politiskt viktiga frågor, vilar på politisk/moraliska värderingar.

Denna slutsats, som etablerats om förhållandet

mellan påståenden om maktförhållanden och värderingar, bygger på förutsättningen att politiska beslut väsentlighetsgraderas. Man kan kanske då tycka, att denna slutsats skulle kunna undvikas genom att denna förutsättning inte godtas. Man kan, tycks det, hålla med om att varje kriterium på vad som utgör viktiga politiska beslut är normativt, utan att hålla med om att varje påstående om maktförhållanden vilar på normativa ställningstaganden. Denna ståndpunkt fordrar dock en revision av det forskningsprogram enligt vilket de viktigaste politiska besluten undersöks. Om man gör *alla* beslut inom systemet till föremål för granskning, behöver man ju inte omfatta de värderingar, som måste accepteras för att kunna skilja mellan mer eller mindre viktiga beslut.³⁰ Med att en maktelit styr kan man nu mena, att en liten minoritet trots motstånd segrar i samtliga eller nästan samtliga fall. Enligt denna definition finns det följaktligen inte någon maktelit om man inom systemet kan uppvisa flera beslut där skilda grupper varit framgångsrika.

En konsekvens av ovannämnda forskningsprogram är att det i S inte existerar något elitstyre. Åtminstone tre olika grupper kan ju glädja sig över att deras ansträngningar inte varit resultatlösa.

Mot den angivna möjligheten att undkomma den uppställda slutsatsen, kan emellertid en avgörande invändning riktas. Det finns nämligen en förstucken värdering inbyggd i programmet enligt vilket samtliga beslut skall granskas. Distinktionen mellan mer eller mindre viktiga beslut accepteras inte. I stället tillskrivs varje beslut samma tyngd och relevans för frågan om en maktelit styr eller ej. Men detta innebär att alla beslut betraktas som *lika* viktiga. Denna åsikt är naturligtvis lika mycket normativ som åsikten att vissa beslut har större vikt än andra. Detta försök att undkomma slutsatsen medför bara att vi får ett nytt normativt kriterium. Härav följer att denna slutsats förblir intakt.

Dahls forskningsprogram förutsätter att viktiga beslut inom det politiska systemet granskas. Vilka beslut som är att anse som viktiga kräver, som framgått, en normativ *legitimering*. De värderingar, som legitimerar dessa val, måste således åberopas som *stöd* för de resultat som framkommer. Därmed kommer med nödvändighet värderingar att ingå i evidensen för dessa.

Sak samma gäller för B/B:s vidkommande. Om andra beslut av dessa betraktas som viktiga, kommer andra värderingar att ingå i evidensen för de slutsatser som uppställs. Den gemensamma

nämnnaren för Dahl och B/B är emellertid, vare sig de har olika meningar om vilka beslut som är viktiga eller ej, att värderingar inte kan elimineras ur de evidensmängder på vilka deras resp resultat måste stödjas.

3. Beslutsfattande contra icke-beslutsfattande

Vi har kunnat konstatera att Dahl och B/B skiljer sig åt vad gäller frågan på vilka grunder politiska beslut är att betrakta som viktiga. En annan avgörande fråga där meningarna starkt bryter sig gäller vilket *slag* av beslutsfattande som skall undersökas. Dahl menar, att man skall studera faktiskt beslutsfattande inom det politiska systemet. B/B framhåller, att detta inte är tillfyllest. Man måste också granska de beslut som i en viktig mening *inte* fattas. Jag skall i detta kapitel analysera de skäl B/B anför som stöd härför. Dessutom skall jag försöka ange de omständigheter som legitimerar B/B:s resp Dahls angreppssätt.

För att Dahls och B/B:s olika positioner skall kunna klargöras måste emellertid först något sägas om det notoriskt oklara begreppet 'det politiska systemet'. Någon exakt definition kan det här naturligtvis inte bli fråga om. Jag nöjer mig med att ange ett minimivillkor för att en fråga eller ett problem skall falla inom det politiska systemet. Det villkor som åsyftas är detta: frågan eller problemet skall vara eller ha varit föremål för *offentlig* uppmärksamhet. Till denna kategori räknas diskussioner och krav framförda i någon instans av följande typ: partier, intresseorganisationer, massmedia, valda organ o dyl. Har en fråga eller ett problem ventilerats i något eller några av dessa sammanhang faller frågan eller problemet inom det politiska systemet annars faller den/det utanför detta. Låt oss säga att en fråga eller ett problem, som hör till det politiska systemet, är "politiserad".

3.1. Huvudtanken bakom B/B:s betoning av icke-beslutsfattande är att man inte kan utesluta, att en eller flera grupper kan förhindra att problem politiseras. Genom att vidta åtgärder av detta slag kan man undvika att vitala intressen äventyras av politiska beslut.

B/B menar uppenbarligen att man *kan* förbise viktiga maktcentra, om man enbart studerar de beslut som fattats inom det politiska systemet. Om någon eller några grupper lyckas hindra att somliga frågor politiseras, så finns risk att studium av faktiskt beslutsfattande ger en skev bild av maktförhållandena. Med Dahls metod riskerar

man få en sådan skev bild. Det är ju inte alls säkert att en grupp, som anser sig ha hindrat att för denna hotfulla frågor politiseras, är aktiv i beslutsfattande inom det politiska systemet.

Det bör understrykas att man av B/B:s framställning *inte* får dra slutsatsen, att Dahl erhållit felaktiga resultat i New Haven. Vad de menar är att man inte säkert kan veta, om maktförhållandena här är sådana som Dahl påstår att de är.

Det råder, vill jag framhålla, hos B/B en intim koppling mellan begreppen 'icke-beslutsfattande' och 'mobilisering av partiskhet'. Tyvärr ger de själva inte någon klar utredning av hur denna är beskaffad. Följande rekonstruktion av deras resonemang synes vara rimlig:

Begreppet 'mobilisering av partiskhet' är logiskt primärt i förhållande till 'icke-beslutsfattande'. Detta innebär, att det inte är möjligt att avgöra om icke-beslutsfattande äger rum, och i så fall på vilket sätt, utan att först fastställa vilken mobilisering av partiskhet som råder. I ett samhälle anger denna mobilisering vilken värdefördelning som råder mellan olika grupper. Icke-beslutsfattande är så de processer *utanför* det politiska systemet, som syftar till att vidmakthålla, eller förstärka, den existerande värdefördelningen.

Tidigare har visats att 'mobilisering av partiskhet' är ett normativt begrepp, dvs varje avgörande av vilken mobilisering som råder fordrar ställningstagande av politisk/moralisk natur. Eftersom icke-beslutsfattande logiskt beror av hur denna mobilisering är beskaffad, så erhåller även detta en "värdeladdning". Frågan vilken värdefördelning som råder i ett samhälle kan ju ges olika svar givet olika politisk/moraliska värderingar. Ett svar ger en form av icke-beslutsfattande, ett annat svar kan ge en helt annan form härav. Det är m a o omöjligt att frikoppla detta slag av beslutsfattande från normativa avgöranden.

I *Power and Poverty* diskuterar B/B hur man *empiriskt* skall identifiera icke-beslutsfattande. Strategin här är att klarlägga "if those persons and groups *apparently disfavored by the mobilization of bias* have grievances, overt or covert".³¹ Denna strategi förutsätter, vilket också påpekats ovan, att mobiliseringen av partiskhet först bestäms. Här efter kan man, som en inledning till analysen av icke-beslutsfattandet, undersöka om de missgynnade grupperna har klagomål ("grievances") i en eller annan form. B/B förbiser emellertid att den föreslagna strategin vilar på normativa ställningstaganden. Man kan alltså inte på det sätt

de tänkt sig, rent empiriskt, dvs utan sådana ställningstaganden, avgöra hur icke-beslutsprocesser gestaltar sig.

Som vi sett avvisar B/B Dahls exklusiva inriktning på beslutsfattande inom det politiska systemet. En *legitimeringsprincip* för deras uppmärksammande av icke-beslutsfattandet är följande:

(L1) Viktiga intressen för betydande befolkningsgrupper saknar uttryck inom det politiska systemet, dvs är inte politiserade.

Det måste starkt betonas att intressena i (L1) måste vara viktiga. Andra intressen berättigar *inte* B/B:s angreppssätt. Oviktiga intressen, som inte kanaliseras politiskt, saknar nämligen relevans för frågan vilka maktförhållanden som råder i ett samhälle.

(L1) måste nog skiljas från:

(I) Viktiga intressen för betydande befolkningsgrupper tillgodoses inte av det politiska systemet.

(L1) innebär att viktiga intressen överhuvudtaget inte finner, eller tillåts finna, politiska uttrycksformer. (I) utsäger inte något härom.

(I) kan gälla även om (L1) inte gör det. Att viktiga intressen artikuleras politiskt, t ex i form av krav på de politiska organen, behöver ju inte medföra att de tillgodoses. (I) berättigar i sig inte studium av icke-beslutsfattande. För att detta skall vara berättigat måste (L1) ofrånkomligen accepteras.

(L1) är således ett nödvändigt villkor för det legitima i B/B:s förfaringsätt. Är (L1) också ett tillräckligt villkor härför? Svaret är nej. För att detta skall anses motiverat måste man också (minst) förutsätta detta:

(L2) Viktiga intressen för betydande befolkningsgrupper, som saknar uttryck inom det politiska systemet, *skulle kunna* tillgodoses.

(L2) kan preciseras på olika sätt beroende på hur uttrycket "kunna" tolkas. Två huvudtyper här är "inom det nuvarande systemets ram" och "inte inom det nuvarande systemets ram men väl inom ett annat systems ram".

(L1) är ett normativt påstående, dvs ett påstående som kräver värdemässiga beslut. (L2) är i en mening av empirisk art. Har man väl bestämt sig för vilka intressen som är att betrakta som viktiga, så kan man – åtminstone i princip – med

värderingsfria metoder avgöra om det är sant eller falskt.

3.2. Accepterar man *inte* (L1), dvs anser man att alla viktiga intressen finner politiska uttryck, finns ingen anledning att fästa något avseende vid icke – beslutsfattande. Detta är ju olika sätt att hindra att "grievances. . . which call for decisions" förs ut på den politiska arenan.³² Om alla viktiga intressen återfinns på denna arena finns, begreppsligt sett, inga "grievances" utanför denna, som "call for decisions".

Av vad som anförts ovan erhålls ett villkor, som måste vara uppfyllt för att Dahls inriktning på beslutsfattande inom det politiska systemet skall anses vara berättigat:

(L3) Det finns *inte* några viktiga intressen för betydande befolkningsgrupper, som saknar uttryck inom det politiska systemet.

(L3) är negationen av (L1). (L1) är av normativ natur. Följaktligen är även (L3) normativt.

(L3) utsäger inte, vilket bör observeras, att alla viktiga intressen är tillgodosedda. (L3) är helt förenligt med att många viktiga intressen inte är tillgodosedda.

Dahls och B/B:s forskningsinriktningar skiljer sig, som framgått, på flera avgörande punkter. I detta kapitel har uppmärksamats den skillnad som föreligger hos dessa avseende vilket slag av beslutsfattande, som utgör maktforskningens undersökningsobjekt. Vi har kunnat konstatera, att vissa ställningstaganden av politisk/moralisk karaktär är ofrånkomliga när de två inriktningarna skall *legitimeras*. Detta innebär, att man i sin forskning inte kan besluta sig för att välja någon av dem utan att normativa avgöranden kommer till stånd.

Följer man Dahl måste (L3) accepteras. De *resultat* som härvid uppnås måste således berättigas med hänvisning till (L3) (Men naturligtvis inte bara med hänvisning till (L3). Empiriska data måste också åberopas). Härav följer, att (L3) måste ingå i evidensen för varje resultat som bygger på Dahls metodik.

Detsamma gäller, mutatis mutandis, för B/B:s del. Här kommer med nödvändighet (L1) att ingå som ett element i evidensen för de resultat som etableras.

IV

1. Skilda vetenskapsideal

B/B gör gällande att den forskningsmetodik som Dahl och hans kollegor använder på förhand bestämmer deras slutsatser.³³ Slutsatserna ligger så s inbyggda i de antaganden, vilka denna metodik förutsätter. Företrädare för Dahlskolans replikerar, att B/B:s metodik är behäftad med så allvarliga vetenskapliga brister, att den inte kan användas i praktiken. Så hävdar t ex Wolfinger, att icke-beslutsfattande överhuvudtaget inte kan undersökas av en empiriskt inriktad statsvetenskap.³⁴ Enligt Polsby tenderar studium av icke-beslut att snedvrída forskningsresultaten, om inte de studeras med samma metoder som utnyttjades vid New Haven – undersökningen.³⁵ Osv.

I tidigare kapitel har hävdats att divergenserna mellan Dahl och B/B måste ses i ljuset av att olika politiska/moraliska värderingar omfattas. Det är emellertid klart att dessa värderingar inte helt och hållet förklarar de skilda angreppssätten. En granskning av den ömsesidiga kritik som utövas visar, att kritiken primärt är av (i vid mening) vetenskapsteoretisk natur. Detta innebär inte, att slutsatserna i de två föregående kapitlen är ohållbara. Vad det innebär är att kombattanterna inte själva ser konflikten som en värderingskonflikt.

Man kan betrakta Dahls och B/B:s resp angreppssätt som två "skolbildningar". Skälet är att dessa på ett tydligt sätt är förankrade i olika *vetenskapsideal*. En komponent i ett sådant ideal utgörs av svaret på frågan, vilka slags fenomen som kan bli föremål för (säker) *kunskap*. Det svar som ges, eller den – medvetna eller omedvetna – uppfattning som hyses, är en viktig *styrfaktor* för forskningens inriktning. Här uppvisar de två skolorna intressanta skillnader, som det finns skäl att uppmärksamma.

1.1. Polsby framhåller, att vissa förenklingar måste göras för att forskning skall kunna bedrivas. Förenklingar kan, påpekar han, vara mer eller mindre lämpliga. Huruvida föreslagna förenklingar är lämpliga eller inte bestäms av om de "seem likely to prejudice the outcomes of the research".³⁶

En förenkling Polsby inför är att termen "styra" ("rule") skall beteckna "to initiate, modify, veto, or in some visible manner act so as to change outcomes of selected community decisions".³⁷ Dahl betraktar "one participant as more influential than another if the relative frequency of his

successes out of all successes is higher, or the ratio of his successes to his total attempts is higher".³⁸

B/B reser frågan "how can one be certain in any given situation that the "unmeasurable elements" are inconsequential, are not of decisive importance?"³⁹ De menar att en sådan säkerhet vore ogrundad.

B/B finner Dahlskolans inflytelsetest alldeles för smalt. Meningsbrytningen kan sägas stå kring den sk lagen om föregripna reaktioner ("law of anticipated reactions"). Denna utsäger (ungefärligen), att en förslagsställare kan anpassa sina förslag så att endast förslag, som kan förväntas bli gynnsamt mottagna, presenteras. B/B hävdar, att mäta "realtive influence solely in terms of the ability to initiate and veto proposals is to ignore the possible exercise of influence or power in limiting the scope of initions".⁴⁰

Wolfinger presenterar en rad svårigheter som möter den forskare som försöker beakta föregripna reaktioner. Dessa är av "mätteknisk" natur och av sådant allvar att Wolfinger finner frågan befogad: "how can any comprehensive attributions of power be made on the basis of the notion of anticipated reactions?"⁴¹

Som påpekats utgör inställningen till kunskapsens omfång ett centralt element i ett vetenskapsideal. För Dahlskolans del kan detta formuleras på följande sätt:

(L4) Endast det *mätbara* (eller enkelt registrerbara) är vetbart.

(L4) finns inte explicit uttryckt. (L4) är emellertid en *legitimeringsprincip* för Dahlanhängarnas resonemang. Deras krav på strikt verifikation och deras kritik av andra forskningsinriktningar måste ses mot bakgrund av (L4). (L4) är en norm som de försöker uppfylla i så hög utsträckning som möjligt. Detta framgår klart av t ex Polsbys definition av begreppet 'styra'. Denna är avpassad så att mätning kan komma till stånd. Detsamma gäller Dahls "räkneförfarande" för tilldelning av inflytande. Detta förfarande bortser från, och måste bortse från, föregripna reaktioner. Dessa är ju inte mätbara (vilket föranleder Wolfinger att uttryckligen avvisa dem). Ytterligare en legitimeringsprincip måste tillskrivas Dahlskolans:

(L5) Endast mätbara (eller enkelt registrerbara) *fenomen* kan vara av betydelse för maktförhållanden.

(L5) är inte en logisk följd av (L4). Det förhållandet att (L4) omfattas berättigar följaktligen inte slutsatsen att även (L5) omfattas. Att (L5) utgör en legitimeringsprincip inom Dahlskolan kräver därför en bevisning, som är oberoende av bevisningen för att (L4) utgör en dylik princip. Ett bestyrkande av att inte bara (L4) utan även (L5) omfattas kan erhållas genom att fastställa: (a) vilket krav som måste ställas på resultaten av maktforskning om (L4) men inte (L5) omfattas och (b) att detta krav *inte* är uppfyllt vare sig för de resultat som kan förutses av den forskningsmetod som Dahlskolan föreslagit eller för de resultat som faktiskt uppnåtts med hjälp av denna.

Kravet i (a) syftar på en *reservation* som med nödvändighet måste vidhäfta uppnådda resultat. Eftersom (L4) accepteras kan man ju inte studera något annat än mätbara fenomen. Men genom att bestrida (L5) godtar man möjligheten av att icke-mätbara fenomen kan ha betydelse för de maktförhållanden, som man intresserar sig för. De influenser som dessa fenomen kan ge upphov till är dock oåtkomliga i kunskapsavseende. De resultat man kan etablera genom att uteslutande studera mätbara storheter blir därför osäkra. Maktstrukturen kan ju vara helt annorlunda än de mätbara faktorerna ger anledning att tro. Således kan ej något kategoriskt påstås om denna i ett samhälle.

Det är lätt att se, att ovanstående krav på gardering av uppställda slutsatser inte är uppfyllt för Dahlskolans vidkommande. Inte i något sammanhang möter någon hänvisning till slutsatsernas osäkerhet i här angiven mening. I "A Critique of the Ruling Elite Model", exempelvis, varken utsägs eller antyds att det föreslagna testförfarandet skulle vara behäftat med någon osäkerhet. Men att underlåta att peka på möjligheten av dylik osäkerhet visar att (L5) omfattas. Det vore ju annars en skyldighet, att peka på de felkällor det föreslagna förfarandet rymmer. Av det förhållandet att inte något nämns om tänkbara felkällor (av diskuterat slag), kan man alltså konkludera att sådana inte anses föreligga.

B/B avvisar uttryckligen (L5). Omätbara faktorer kan vara av stor betydelse, menar de. Till dessa faktorer räknar de uppenbarligen både föregripna reaktioner och icke-beslutsfattande. Eftersom de utarbetar en metodik för att studera dessa – särskilt gäller detta icke-beslutsfattande – kan man dra slutsatsen att de avvisar också (L4). Hade de accepterat (L4) hade det ju varit meningslöst att försöka studera såväl förgripna reaktioner som icke-beslutsfattande.

1.2. I föregående kapitel har jag gjort gällande, att de resultat, som baseras på beslutsfattande och/eller icke-beslutsfattande, är värdeberoende. Som skäl härtill angavs att Dahls och B/B:s resp metodiker inte kan legitimeras utan ställningstaganden av normativ art. I synnerhet för Dahlskolans företrädare måste detta påstående vara svårsmält. Bland dessa finns nämligen explicita krav på forskningens värderingsfrihet. Wolfinger, t ex, föredrar "an empirical political science in which the acceptability of a scholar's findings is not determined by the political preferences of his readers".⁴² Om de slutsatser jag etablerat är riktiga, så gäller att Wolfingers önskemål är omöjliga att helt tillfredsställa.

Finns det då inte någon utväg? *Måste* Dahls angreppssätt legitimeras av (L3)? Kan det inte legitimeras enbart av (L4)? (L3) är av politisk/moralisk natur, men detta gäller inte (L4). Om den Dahlska metodiken kan legitimeras enbart av (L4), så elimineras resultatens beroende av den politisk/moraliska värderingen (L3). Därmed skulle slutsatsen från föregående kapitel falla. För att den skisserade utvägen inte skall vara skenbar måste två villkor vara uppfyllda: (i) (L4) ensamt, dvs utan bistånd från (L3), legitimerar Dahls metod och (ii) (L4) är ett sant, eller åtminstone acceptabelt påstående.

Jag tror att man kan anse att (i) är uppfyllt. Om (L4) är sant (eller acceptabelt) finns knappast något alternativ till Dahl. Studium av föregripna reaktioner och icke-beslutsfattande kan det då inte bli fråga om. Den springande punkten blir nu hur det förhåller sig med (ii). Svaret är att (L4) inte bara är oacceptabelt utan helt enkelt är falskt! Vad som kan bli föremål för kunskap uttöms ingalunda av vad som tillåter mätning.⁴³ Härav följer, att den diskuterade utvägen blockeras. Detta medför att den Dahlska metoden inte kan legitimeras utan (L3).

Det finns skäl påpeka, att även om (L4), och bara (L4), legitimerat det exklusiva studiet av faktiskt beslutsfattande, så hade likväl resultat uppnådda på basis härav inte varit värderingsfria. *Urvalet* av viktiga beslut kräver ett normativt ställningstagande. Därmed måste resultaten berättigas, bli med de värderingar som bestämt detta urval.

2. Giltighet och normativa konsekvenser

Uppmärksamheten har hittills koncentrerats till *en* relation mellan vetenskapliga resultat och värderingar, nämligen den där de sistnämnda ingår

i evidensen för de förstnämnda. Det finns emellertid andra relationer som kan råda mellan vetenskapliga resultat och värderingar. En av dessa kan antydvas med termen "normativa konsekvenser". Det finns skäl att hålla isär två sätt som vetenskapliga resultat kan sägas ha normativa konsekvenser (Låt A vara ett sådant resultat och B en värdering eller ett system av värderingar).

- (1) A implicerar B
- (2) Mot bakgrund av att B omfattas gäller:
 - (i) A gör vissa krav på förändringar rimliga eller
 - (ii) A skänker sanktion åt existerande förhållanden

(1) kan tolkas på olika sätt beroende på innebörden hos "implicera". Åtminstone två tolkningar är möjliga: (a) B är en logisk följd av A, (b) B är en pragmatisk följd av A, dvs det vore egendomligt att acceptera A men inte B.

Man kan tänka sig, vilket Bergström tycks göra, att förekomst av värdeladdade termer i forskningsresultat utgör fall av (1a).⁴⁴ Ett exempel skulle kunna vara detta: Ett resultat innehåller utsagan "Samhällsskicket i X är mer demokratiskt än samhällsskicket i Y". Av denna följer logiskt värdeutsagan "X är i åtminstone ett avseende bättre än Y". (Det bör noteras, att adjektivet "logisk" här knappast används i strikt formallogisk mening). (1b) anger en svagare relation mellan A och B än vad (1a) gör. Ett exempel kan klargöra skillnaden. En undersökning visar att Y oprovocerat och av egennyttan angripit X. Detta resultat implicerar pragmatiskt att Y är klandervärd. Det vore onekligen besynnerligt att å ena sidan acceptera resultatet men å andra sidan förkasta värderingen att Y är klandervärd. Däremot begår man inte någon motsägelse, om man accepterar "Y angrep X oprovocerat och av egennyttan" men avvisar "Y är klandervärd".

W.E. Connolly har tämligen väl lyckats fånga innebörden hos (2). Han hävdar att "the interpretations given of the political process serve, when considered in conjunction with accepted values, to legitimize and/or criticize the activities of groups in and around that process".⁴⁵ ("Interpretation" syftar här på forskningsresultat). Connolly ger även exempel på (i) och (ii). "The Parsonian view clearly functions to preserve public satisfaction with *status quo*; the Mills' interpretation tends to make the identified elite uneasy and other segments of society discontent."⁴⁶ Parsons uppfattning om maktförhållandena i USA, som exem-

plifierar (ii), är besläktad med Dahls. Mills resultat, som exemplifierar (i), kommer nära de resultat som B/B etablerat och som deras teknik kan förväntas etablera.⁴⁷

Dahls och B/B:s resultat har inte bara olika normativa konsekvenser i avseendet (2) utan även i avseendet (1). Detta gäller särskilt (1b). (Huruvida resultaten logiskt implicerar värderingar kan vi lämna därhän). Dahls resultat i New Haven implicerar pragmatiskt värderingar i stil med "Det är någorlunda hyggligt ställt med demokratin i New Haven" o dyl. B/B:s resultat om förhållandena i Baltimore vid 1960-talets mitt implicerar pragmatiskt värderingar som "Det är dåligt ställt med demokratin i Baltimore" o dyl.

En skillnad mellan (1) och (2) består i att (2) har en nödvändig koppling till handling. (Som att handla betraktas då också att medvetet avstå från att handla). (1) kan ha denna koppling men detta är inte nödvändigt. Med avseende på (2) är Dahls och B/B:s resultat, som påpekats, av olika typ. Givet politiska värderingar, som är tämligen allmänt omfattade i USA, sanktionerar de första (i viss mån) status quo. De andra däremot innebär en kritik av status quo. Dahls resultat kan således sägas gå i konservativ riktning och B/B:s i radikal riktning.

Antag att en person anser att radikala förändringar i samhällsstrukturen är nödvändiga. Kan då denna förkasta Dahls resultat *enbart* därför att detta får eller tenderar att få en konserverande funktion? Kan på motsvarande sätt en konservativ förkasta B/B:s resultat därför att de får en icke-konserverande funktion? Med andra ord: är det inställningen till status quo, vilket är en politisk värdering, som avgör om Dahls resp B/B:s resultat bör accepteras eller ej?

De frågor som ställts ovan kan ges mer generell form. Om konsekvenserna av ett forskningsresultat blir eller kan förväntas bli (o)gynnsamma, är då detta på grund härav (o)giltigt? Har normativa konsekvenser alls något med forskningsresultat att skaffa? För att kunna besvara dessa frågor är det lämpligt att först analysera ett icke-statsvetenskapligt exempel och sedan anställa en jämförelse mellan detta och våra makthypoteser.

2.1. En hypotes av icke-statsvetenskaplig natur utgör utsagan "Fenoxisyror orsakar fosterskador". Denna hypotes har normativa konsekvenser i avseendet (2). Om den accepteras, dvs betraktas som sann, så blir krav på förändring av nuvarande förhållanden rimliga. Nuvarande förhållanden är i det

ta fall sådana att bruk av fenoxisyror förekommer. Krav på att detta bruk upphör vore således rimliga. Om däremot hypotesen förkastas, dvs betraktas som falsk, så sanktioneras bruket av fenoxisyror. Den värdering som omfattas och som motiverar dessa slutsatser rör, grovt uttryckt, relationen mellan å ena sidan hälsa och livskvalité och å andra sidan ekonomisk vinning. Här utsäger denna värdering att den förstnämnda bör tillmätas större betydelse än den sistnämnda. Observera att utan den angivna värderingen blir slutsatserna *inte* rimliga. Anser man att ekonomisk vinning är av större värde än hälsa och livskvalité, så är det ju inte rimligt att kräva stopp för användningen av fenoxisyror med hänvisning till att denna orskar fosterskador.

Det bör med emfas understrykas, att det inte finns någon relation mellan *giltigheten* hos den diskuterade hypotesen och dess normativa konsekvenser. Dessa är fullständigt irrelevanta för hypotesens sanningsvärde. Den är antingen sann eller falsk. Vilket sanningsvärde som tillkommer hypotesen beror således inte på något sätt av de konsekvenser, som följer av att den accepteras eller förkastas.

Innebär det nyss sagda att värderingar inte faktiskt kan spela in vid ett övervägande om hypotesen skall accepteras eller avvisas? Svaret är nej. Bör värderingar få tillåtas spela in här? Svaret är ja – med tvekan. Låt oss betrakta situationen något mer ingående. Antag att en företagen undersökning ger vid handen att vår hypotes stöds av evidensmängden (e_1, \dots, e_n) . Elementen e_1, \dots, e_n är av empirisk natur. Här finns inga normativa inslag. Frågan är då om (e_1, \dots, e_n) skall betraktas som *tillräcklig* för att acceptera hypotesen eller inte. Detta är ett problem eftersom man kan förutsätta att hypotesen kan vara falsk även om (e_1, \dots, e_n) innehåller idel sanna påståenden. Man kan i detta sammanhang begå misstag på två olika sätt: (a) hypotesen är falsk men accepteras, (b) hypotesen är sann men förkastas.

Det är säkert ett faktum att forskare emellanåt låter kravet på evidensens styrka avgöras av vilket av misstagen (a) och (b) som bedöms som allvarligast. Jag är själv benägen anse att så, åtminstone ibland, också bör ske. Emellertid känner jag viss oro inför vad det skulle innebära, om detta blev mycket vanligt förekommande. En allmän "politisering" av vad som bör anses vara tillräcklig resp otillräcklig evidens är inte önskvärd.

Godtar man uppfattningen att värderingar,

ibland eller alltid, bör avgöra vad som är att räkna som tillfredsställande evidens blir frågan i vårt åskådningsexempel vad som ytterst sett är allvarligast: att sluta använda fenoxisyror trots att de inte orsakar fosterskador (= ekonomiska förluster) eller att fortsätta härmed och få fosterskador som resultat (= mänskligt lidande). Anser man att det andra är det mest betänkliga bör kraven på evidensens styrka ställas lägre än om man gör den motsatta bedömningen. För undvikande av missförstånd bör det poängteras, att detta gäller *endast* om uppfattningen ovan godtas.

Låt mig sammanfatta vilka relationer som råder mellan hypotesen "Fenoxisyror orskar fosterskador" och värderingar av politisk/moralisk natur. Sådana värderingar ingår *inte* i den evidens som kan åberopas för hypotesen. Inte heller beror giltigheten hos denna på något sätt av dess normativa konsekvenser. Däremot kan ock bör (kanske) värdemässiga överväganden tillmätas betydelse när man formulerar kraven på evidensens styrka.

De relationer som angivits mellan den diskuterade hypotesen och värderingar gäller naturligtvis inte bara denna. I själva verket gäller dessa för alla hypoteser och resultat i naturvetenskap och för åtskilliga inom samhällsvetenskap. Problemet är om det gäller för *alla* vetenskapliga resultat och hypoteser överhuvudtaget eller ej. Den dominerande uppfattningen bland statsvetare är att så är fallet. Tidigare har flera exempel härpå givits.⁴⁸ Ett exempel kan tillfogas, som visar att statsvetare inte är främmande för att relatera kraven på evidensens styrka till resultatens normativa konsekvenser: "I statsvetenskapliga sammanhang... händer det ytterst sällan att en undersökning får direkt avläsbara praktiska resultat. Följaktligen accepterar vi lägre reliabilitet".⁴⁹

2.2. Vi återvänder nu till Dahls och B/B:s resultat. Finns det någon eller några punkter där relationerna mellan dessa och värderingar avviker från exemplet "Fenoxisyror orsakar fosterskador"? Ja. I Dahls och B/B:s fall ingår värderingar i själva evidensen. Detta medför att giltigheten hos deras resultat *inte* är oberoende av de i evidensen ingående värderingarna. Låt oss betrakta t ex Dahls resultat att den ekonomiska överklassen inte utgör en maktelit i New Haven.⁵⁰ Detta resultat *förutsätter* bl a de värderingar som avgör vilka beslut inom systemets ram som är av nyckelbetydelse och de värderingar enligt vilka alla viktiga intressen är politiserade. Betraktar man andra beslut som viktiga och/eller beaktar man

intressen som saknar politiska uttryck, kan man få resultatet att den ekonomiska överklassen utgör en maktelit. Den kritiska punkten är att för vilket resultat som än presenteras så gäller, att detta inte kan berättigas utan hänvisning till värderingar av politisk/moralisk natur. Giltigheten hos såväl Dahls resultat som dess motsats är således beroende av värderingar i en mening som "Fenoxisyror orsakar fosterskador" inte är.

Det ovan påpekade gäller naturligtvis också för de resultat B/B uppställt. Det gäller dessutom *varje* resultat som kan etableras med hjälp av deras angreppssätt. På motsvarande sätt blir giltigheten hos *varje* resultat som erhålls med Dahls metod värdeberoende.

Det har tidigare konstaterats att Dahls och B/B:s resultat har normativa konsekvenser. Dahls resultat sanktionerar (i viss mån) status quo medan B/B:s resultat innebär en kritik härav. Vi frågade tidigare om dessa konsekvenser har något med giltigheten hos resp resultat att skaffa? Situationen är här mer komplicerad än vad som är fallet med hypotesen "Fenoxisyror orsakar fosterskador". Svaret på frågan måste säs relativiseras. Vi måste först skilja på inställningen till status quo och inställningen till vilka beslut som är viktiga. Skälet härtill är helt enkelt att man kan hysa diametralt motsatta uppfattningar om önskvärdheten av status quo, men likväl vara ense om vilka beslut som är viktiga. Det är emellertid möjligt, för att inte säga troligt, att det finns ett samband mellan hur man ser på status quo och vilka beslut som uppfattas som betydelsefulla. Ett beslut kan anses viktigt *därför* att det bidrar till att bevara/icke bevara status quo. I detta fall har uppenbarligen inställningen till status quo relevans för giltigheten hos Dahls och B/B:s resultat. Men att inställningen här har relevans för giltigheten innebär inte utan vidare att resultaten står och faller med denna.

Dahls resultat – t ex om den ekonomiska överklassens maktställning – kan inte avvisas enbart därför att man ogillar status quo. Man kan trots detta ogillande vara ense med Dahl om vilka beslut som är viktiga. Även om man har en avvikande mening härom krävs en empirisk undersökning för att kunna ta ställning till Dahls resultat. Först om denna visar att en och endast en minoritet segrar i samtliga de beslut, som man finner betydelsefulla, har man rätt att förkasta detta. På motsvarande sätt kan visas, att man inte har rätt att ogiltigförklara B/B:s resultat enbart med hänvisning till en positiv inställning till status quo.

Inställningen till status quo har således relevans för giltigheten hos Dahls och B/B:s resultat om det finns någon relation mellan denna och uppfattningen om vilka beslut som är viktiga. Finns här ingen relation är giltigheten hos resultaten oavhängiga denna inställning.

Avslutningsvis kan konstateras att Dahl och B/B har olika meningar om vad som är att anse som tillräcklig evidens. Jag är dock inte beredd att argumentera närmare härför. Jag nöjer mig med att hänvisa till vad som anfördes i föregående kapitel om deras skilda vetenskapsideal.

V

Jag har i denna uppsats visat, att Dahls och B/B:s metoder för maktundersökning förutsätter val av politisk/moralisk art från forskarens sida. Detta medför att giltigheten hos de resultat som etableras är värdeberoende. Så exempelvis, måste Dahls resultat, att den ekonomiska överklassen i New Haven inte utgör en maktelit, baseras på (bl a) de värderingar som legitimerar urvalet av viktiga politiska frågor. Vi har här en klar motinstans till (T2), (se I:2). Härmed är också det angivna syftet – att visa att (T2) är falsk – uppnått.

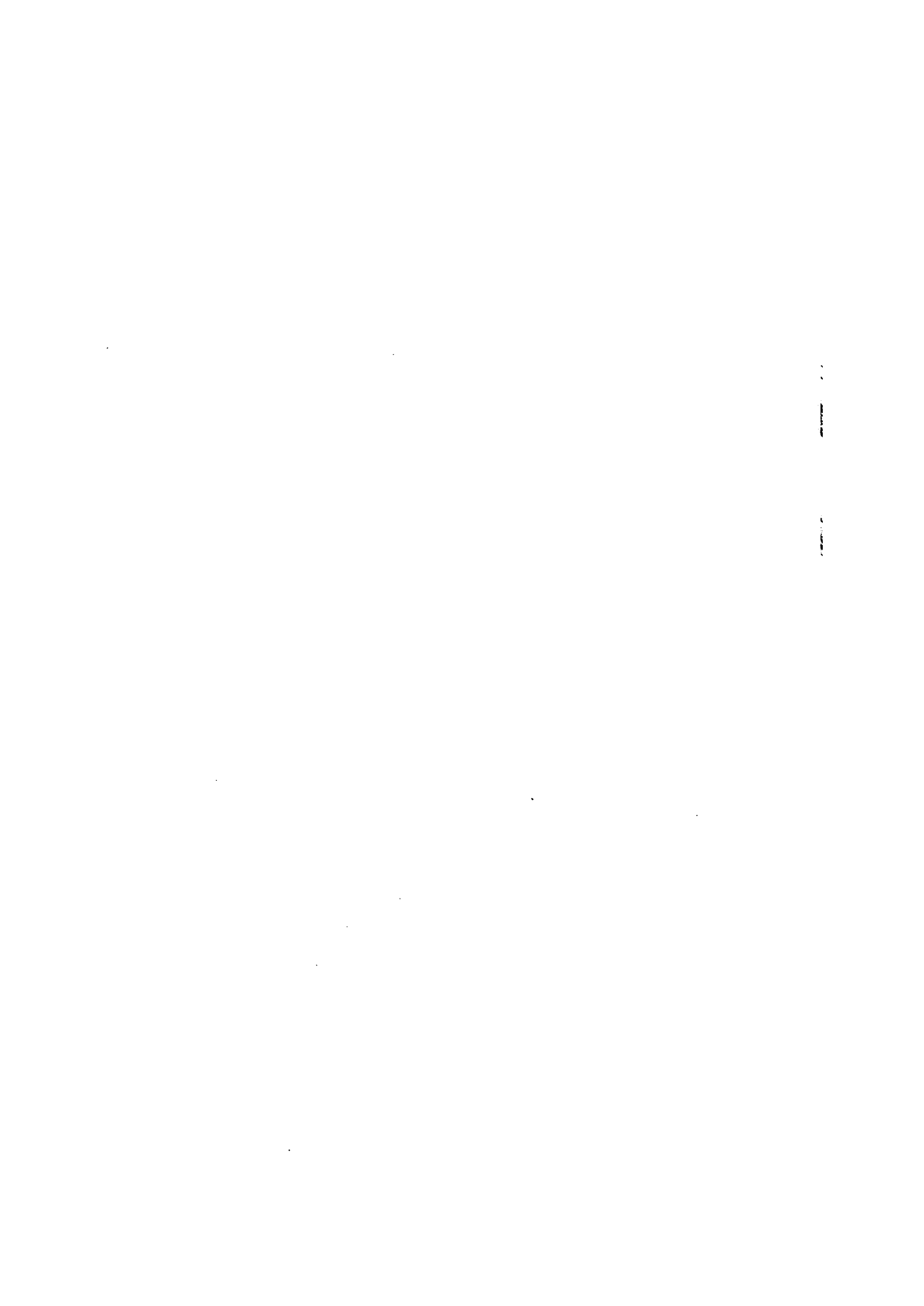
Däremot har jag *inte* visat att alla maktanalyser är värdeberoende. Än mindre har visats att alla statsvetenskapliga resultat är värdeberoende. (Ett sådant påstående vore helt gripet ur luften).

Min *gissning* är att inte något påstående om maktförhållanden är värderingsfritt. Att söka belägga detta vore en intressant uppgift. Hur en sådan undersökning skulle genomföras är emellertid inte så lätt att ha en bestämd mening om.

Noter

- 1 Olika betydelser hos objektivitetsbegreppet behandlas ingående av Bergström, Lars, *Objektivitet*, Vänersborg, 1972, och Hermerén, Göran, *Värdering och Objektivitet*, Umeå, 1972, (särskilt kap 4–5).
- 2 Westerståhl, Jörgen, *Att studera politik*, Stockholm, 1970, s 81–82.
- 3 Lindblad, Ingemar, *Om den politiska vetenskapens grunder*, Surte, 1972, s 103.
- 4 Distinktionen mellan inomvetenskapliga och utomvetenskapliga värderingar förklaras utförligare av Hermerén, Göran, *a.a.*, s 64 ff.
- 5 Det är svårt att dra en skarp gräns mellan politik och moral. I fortsättningen kommer jag därför att tala om politisk/moraliska värderingar.
- 6 Söderfeldt, Björn, "Om verklighet och värde" *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1973 s 238.
- 7 Lindblad, Ingemar, *a.a.*, s 15.

- 8 Vedung, Evert, *Det rationella politiska samtalet*, Stockholm, 1977, s 166.
- 9 *Ibid.*, s 166–169.
- 10 Observera att om vi ersätter "styra" i (P) med "påverka" har den resulterande utsagan åtminstone två tänkbara preciseringar: (P1) och P2).
- 11 Dahls artikel är publicerad i *American Political Science Review*, (1958, s 463–469) och Bachrach/Baratz' i samma tidskrift (1962, s 947–952).
- 12 Bachrach/Baratz förkortas i fortsättningen B/B.
- 13 Undantaget behandlas i IV. 1.2.
- 14 Hunter, Floyd, *Community Power Structure*, 1953.
- 15 Se text s 82.
- 16 New York, 1959, s 4.
- 17 New Haven, 1961.
- 18 *Ibid.*, s 333.
- 19 *Ibid.*, s 64
- 20 New York, 1970.
- 21 *Ibid.*, s 43.
- 22 "Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework", *American Political Science Review*, 1963, s 641.
- 23 2. återfinns på s 242.
- 24 "Two Faces of Power", s 950
- 25 *Ibid.*, s 950.
- 26 *Ibid.*, s 952.
- 27 s 469.
- 28 s 64.
- 29 *Power and Poverty*, s 69.
- 30 Det bör observeras, att vi här avviker från både Dahls och B/B:s forskningsprogram. Dessa förutsätter ju studium av viktiga politiska frågor och beslut. Den angivna utvägen är därmed stängd för både Dahl och B/B.
- 31 s 49, min kursivering.
- 32 "Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework", s 641. Min kursivering.
- 33 "Two Faces of Power", s 947.
- 34 "Nondecisions and the Study of Local Politics", *American Political Science Review*, 1971, s 1077 ff.
- 35 Polsby, Nelson, *Community Power and Political Theory*, New Haven, 1963, s 97.
- 36 *Ibid.*, s 95.
- 37 *Ibid.*, s 95.
- 38 *Who Governs?*, s 333.
- 39 *a.a.*, s 948.
- 40 *a.a.*, s 952.
- 41 *a.a.*, s 1068 f.
- 42 *a.a.*, s 1078.
- 43 Man kan ju text utnyttja det gamla tricket att tillämpa (L4) på (L4). Vilka mätoperationer kan övertyga om sanningen hos (L4)?
- 44 *a.a.*, s 68–70.
- 45 *Political Science & Ideology*, New York, 1967, s 15.
- 46 *Ibid.*, s 16.
- 47 Ett av B/B:s resultat vid undersökningen i Baltimore var att den vita majoriteten fullständigt dominerade stadens politiska liv. Rent generellt tenderar man med B/B:s teknik att få resultat av denna typ, dvs att någon grupp dominerar den politiska scenen. Se Merelman, Richard, "One the neo-elitist Critique of Community Power", *American Political Science Review*, 1968, s 453.
- 48 Se s 240.
- 49 Söderfeldt, Björn, *Statsvetenskapliga metoder*, Uppsala, 1972, s 80.
- 50 *Who Governs?*, s 71–84.

Översikter och meddelanden

Perspektiv på Max Weber

Man kan knappast tala om någon enhetlig webersk tanke-tradition. Föreställningen om ett särskilt weberskt *paradigm* med tydligt urskiljbara karakteristiska har dock varit levande i den samhällsvetenskapliga diskussionen – särskilt på senare år. Man har då vanligen urskiljt ett empiriskt inriktat paradigm med vissa gemensamma allmänfilosofiska idéer, främst därvid den vetenskapliga värderelativismen. Man har velat se Weber som det stora "borgerliga" alternativet till Karl Marx' samhällsteori. Denna föreställning har – på ömse sidor om "kritistrecket" mellan "etablerade" och "revoltörer" – så att säga "legat i luften" utan att egentligen finna pregnant skriftligt uttryck.

Flera Weber-traditioner

Webers skrifter påminner emellertid om bibeln däri att olika meningsriktningar där kan finna vederkvickelse och stöd för sin egen hållning. De skilda Weber-receptionerna uppvisar en bild av stor mångfald.

Låt oss ta ett exempel: Att såväl den fenomenologiske klassikern Alfred Schütz och de på empiriska tekniker inriktade socialforskarna Paul Lazarsfeld och Anthony Oberschall anser sig bygga vidare på weberska grundvalar ger en klar antydning om detta – åtminstone ytligt sett är det svårt att tänka sig mer svåröfrenliga traditioner. För Lazarsfeld & Oberschall framstår Webers metodologiska tankar om *Verstehen* och idealtypisk konstruktion som närmast "olycksfall i arbetet" medan Schütz å sin sida erbjuder en särpräglad, intuitionistisk, tolkning av Webers förståelsemetod. Den mest kända Weber-receptionen överhuvudtaget torde vara Talcott Parsons'. Dennes starkt teoretiska läsning av Weber har förvisso präglat den i Amerika annars något kluvna bilden av Webers insats.

Perspektiven på Weber har växlat. Man tycks, allt beroende av det egna intresset i saken, erhålla olika bilder av Weber. Det verkar finnas så att säga "flera Weber". Det är svårt att säga, om vi begränsar oss till de immanenta faktorerna, huruvida detta främst är ett utslag

av mångtydigheten eller rikedomerna i hans verk. Åtminstone delvis förefaller de skilda Weber-tolkningarna oförenliga. Arvet efter Weber, det vetenskapliga sterbhuset, låter sig inte skiftas utan strid.

Det torde i och för sig inte vara ovanligt, att man har problem med positionsbestämningen vad beträffar viktiga klassiker inom samhällsforskningen. I Webers fall synes dock en rad faktorer ha medverkat till att göra saken extra besvärlig.

Weber kom att intressera sig för vitt skilda och till synes rätt olikartade forskningsfält: religionssociologi, organisationsteori, kulturfilosofi, ergonomi och politik, för att nämna några ospecificerade exempel.

Weber uppfostrade aldrig någon egen kull av handgångna män, villiga att på det empiriska planet fullfölja Mästarens intentioner. Efter Webers död var det således fritt fram för allehanda tolkningar. Weber intog nämligen en tämligen isolerad position i sin samtids akademiska liv. Hans produktiva liv kan indelas i flera faser, men efter sitt nervsammanbrott vid tiden för sekelskiftet levde Weber närmast som aktad privatlärare. Han saknade dock inte intellektuella beundrare. Vid de återkommande söndagsmottagningarna på Ziegelhäuser Landstrasse i Heidelberg trängdes bland andra den unge Lukács, Ernst Bloch, Karl Jaspers, den existentiellistiske filosofen, Theodor Heuss, sedermera Förbundsrepublikens förste president, den rättslärare Karl Loewenstein och religionssociologen Paul Honigsheim. I vidare mening ingår för övrigt såväl den sedermera med nazismen förknippade juristen Carl Schmitt och revolutionären och dramatikern Ernst Toller, en av den kortvariga Bayerska Rådsrepublikens främsta förkämpar, i kretsen av Webers lärjungar. Weber var sålunda heller ingen världsfrånvärd *outsider*. Han betraktades som en framträdande representant – en av flera – för sin generation av samhällsforskare.

Weber kunde i skrift vara mycket omständlig, och hans professorstyska flyter stundom tungt. För Weber var det ingalunda självklart att det skulle vara så värt mycket lättare att läsa en bok än att skriva den. Över-

drivet pedagogisk nit kommer knappast till uttryck i hans produktion. Däremot kunde han vara en fängslande och ledig föreläsare, och klarast kommer grunddragen i Webers tänkande fram vid de tillfällen där föreläsningssanteckningar från studenter eller stenogram sedermera utgivits av trycket. Några av de mer kända Weber-texterna har faktiskt tillkommit på det viset.

En del av Webers produktion, däribland det impulsivande huvudverket *Wirtschaft und Gesellschaft* (hädanefter benämnt WuG), är vidare postumt utgiven efter ofullständiga och svåröverskådliga manuskript, delvis skrivna för skrivbordslådan. Till WuG finns sålunda tre skilda utkast. Åtskilligt återstår ännu av rent textkritisk verksamhet innan man till nöds kartlagt vad som är att anse som auktoritativa Weber-texter. Det arbete som här påbörjats vid Max-Weber-Institutet i München förs nu vidare inom ramen för det internationella projektet Max-Weber-Gesamtausgabe.

Redan en hastig blick i moderna bibliografier ger vid handen, att Weber är en av de allra mest citerade lärofäderna. Särskilt som Weber har kommit att personifiera förnuftstro och vetenskaplig rationalism så har hans namn kommit att få stort prestigevärde. Många synes angelägna att anknyta till Weber för så vitt det överhuvudtaget är möjligt och förläna honom sålunda en "rituell" uppmärksamhet. Man förhåller sig till Weber mer som förevändning än som kunskapskälla. Det är klart, att hans autentiska positioner då lätt tappas bort i hanteringen. Dessa är å andra sidan påfallande svåra att fastställa vilket torde vara en immanent förutsättning för Weber-bildens växling.

Weber ansåg sig inte själv ha någon abstrakt filosofisk läggning, utan sin metodologi betraktade han som en pragmatisk kodifiering av tankar som redan fanns. Han intog ofta komplicerade mellanståndpunkter i centrala tvistefrågor. *Förmedling* är ett nyckelord när det gäller att förstå Webers förhållande till sin egen tids intellektuella strömningar. Det bidrar också till förståelsen av Webers fortsatta aktualitet. Heinrich Rickert, t ex, var ju på Webers tid en betydligt mer inflytelserik metodologisk tänkare än Weber själv. I dag ter han sig vid en jämförelse som närmast bortglömd. Rickert levde bättre än Weber själv upp till det forskningsideal som eftervärlden vant sig vid att betrakta som "weberskt". Genom att Rickerts teser framstod som entydiga så var de också dömda att överspelas.

Weber-renässansen

Om Weber i sin samtid var en jämförelsevis anonym person – mot slutet av sitt liv börjar han dock omtalas som "undret från Heidelberg" – så framstår den nu-

varande renässansen för Weber som desto mer remarkabel.

År 1964 firades vid den västtyska sociologkonferensen hundraårsminnet av Webers födelse under deltagande av inbjudna utländska gäster, bl a Parsons och Marcuse. Detta är säkert det enskilda tillfälle då meningsbrytningarna beträffande Webers roll klarast kommer till uttryck. Alltfört utkommer emellertid en strid ström av sekundärlitteratur och Weber-intresset visar inga tecken att sina.

Helt avsomnat har intresset för Weber förvisso aldrig varit, men att han nu åter är så i ropet är förstas ingen isolerad eller oförklarlig företeelse. Weber-renässansen låter sig väl förstås i en, i vid mening, hermeneutisk tolkning. Det förnyade Weber-intresset sammanfaller med en tid av självprovning och identitetskrise inom samhällsvetenskapen. Särskilt sedan 1968, studentorons år, har man av och till talat om "samhällsvetenskapens kris". Tvivel på den egna vetenskapligheten i förening med en upplevd oförmåga att ge sig i kast med angelägna samhällsproblem har orsakat en ökad benägenhet att vända blicken åter till klassikerna för stöd och uppslag, om man så vill ökad självförståelse. De gamla läromästarna, "grundfäderna", ägnade sig av naturliga skäl åt samma grundläggande frågeställningar som man nu lite till mans finner anledning åter uppmärksamma. Det rör sig ingalunda om något exklusivt intresse för Weber, vars status som autentisk klassiker för övrigt är diskutabel, men den roll han spelade i de stora debatterna vid tiden för sekelskiftet gör honom särskilt intressant.

Bakgrunden – tre "Streite"

Det tyska universitetet som det tedde sig i slutet av förra århundradet har i mycket fått tjäna som förebild för de uppväxande universiteten i andra länder, inte minst USA. Forskare från den tyska kulturkretsen kallades in för att grunda nya institutioner när inhemska professorskandidater saknades. Efter nazismens *Machtübernahme* tvingades åtskilliga forskare på grund av sin härstamning ut i ofrivillig *Exodus* vilken vanligen avslutades i Amerika. Marcuse, Arnold Brecht, Cassirer, Lazarsfeld, von Mises och Alfred Schütz är några namn ur emigranternas led. Omvänt var det inte ovanligt, att utländska studenter tillbringade en del av sin studietid vid tyska universitet. Parsons, för att ta det kanske viktigaste exemplet, erövrade sin doktorsgrad i Heidelberg under tjugotalet. Den intellektuella migrationen gjorde omvärlden delaktig av den rika kulturmiljö i vilken Weber ingick och är en av de externa faktorer som bidragit till Weber-renässansen eller, mer egentligt, den försejade Weber-receptionen.

Naturvetenskapens väldiga utveckling under adertonhundratalet hade inte kommit att prägla det domine-

rande vetenskapsidealet i den tyska kulturkretsen i lika hög grad som på andra håll. Man hade en egen mycket utvecklad och inflytelserik lärdomstradition som ansåg sig böra stå emot de nya influenserna. Den dominerande historiska skolan hävdade, att samhällsliga fenomen skulle studeras som produkter av en historisk utveckling, och man kom inom denna tradition att utveckla en teorifientlig attityd. Man var benägen att rent av förneka möjligheten av generellt giltiga tidlösa normer och lagar på samhällsforskningens område. Den brittiska politiska ekonomin var ju ett utslag av de lagsökande aktiviteterna, och den betraktades med särskild misstro. Den sågs som uttryck för en kulturellt särpräglad "Geist", nämligen liberalismens. Staten tillmätts ju en högst obetydlig roll i den liberala ekonomiska doktrinen, vilket förvisso bidrog till att stöta folk för pannan i det statsgrundande Preussen. Åtskilliga historicistiskt influerade "kulturmandariner" (Ringers term), särskilt bland de så kallade "katedersocialisterna" inom *Verein für Sozialpolitik*, hade en kliven inställning präglad av såväl underkastelse som opposition till den preussiska staten. De var etiskt engagerade och jämförelsevis framgångsrika reformivrare; inte minst "arbetarfrågan" låg dem varmt om hjärtat. Dock såg man som sin uppgift att främst påverka statsmaktens åtgärder och man upplevde en särskild kallelse att formulera statens ledande kulturvärden. Man bar motsägelsefullt nog upp en ideologisk roll samtidigt som man ansåg sig stå över det politiska stridsviolet.

Hegemonianspråken från den historiska skolan verkade länge som en "prop" för utvecklingen. Motståndet mot såväl abstrakt teori som det positivistiska idealet om alla vetenskapers grundläggande metodiska enhet (unity of science) uttryckte förmodligen en strävan att bevara den egna vetenskapliga praktikens prestige. Man såg att säga "talade för sin sjuka mor". Egenvärdet av historiskt gestaltande studier låter sig svårigen ifrågasättas men på sikt var åtminstone hegemonianspråken fåfänga och på ekonomins område började den positivistiskt influerade marginalismen vinna insteg, främst i Österrike. Den klassiska politiska ekonomins efterföljare vann sålunda insteg i den tyska kultursfären.

Somliga kulturmandariner intog en närmast antiintellektuell attityd därigenom att de satte den egna invanda lärdomstraditionen framför det rationella kunskapsökandet och vetenskapliga samtalet, kort sagt en sekulariserad vetenskapssyn. De bedrev ingen "research" i modern empirisk mening. Längre fram, under nazismen, kom de att föra en tynande tillvaro och efter hand förpappas. Sedan de förlorat i ideologiskt inflytande drabbades de av att de omedvetet frånhänt sig argumenten för sitt eget oberoende. De hade helt enkelt svårt att längre motivera sin existens men väckte heller inte tillräcklig motvilja för att förbjudas. Om de varken pro-

ducerade ny kunskap eller fyllde någon aktuell ideologiproducerande roll så var deras sats nu den, att de kunde få existera så länge som de var oförargliga.

Andra tänkare ansträngde sig emellertid att rädda en särskild sfär av samhällsforskningen undan den lagsökande, "positivistiska", ambitionen. Kulturvetenskaperna, hävdade man, utmärks av en specificitet som inte tillåter en uttömmande analys utifrån naturvetenskapliga förebilder. Så allmänt får man nog lov att formulera den minsta gemensamma nämnaren för de skilda florerande varianterna av antipositivism.

De tre stora kontroverserna, "Methodenstreit", "Werturteilsstreit" och diskussionen om förhållandet mellan natur- och samhälls- eller kulturvetenskap, kan alla fruktbart förstås mot den på föregående sidor skisserade bakgrunden.

Den egentliga metodstriden mellan den "yngre historiska skolans inom ekonomin" främste företrädare Gustav von Schmoller, samtidigt anförare för den "äldre" generationen inom *Verein*, och den österrikiska marginalismens portalgestalt Karl Menger, en kontrovers som kulminerade redan under åttiotalet, gällde förenklat uttryckt förhållandet mellan *historia och teori*. Skall ekonomin studeras historiskt eller teoretiskt? På det metodiska planet motsvarades denna bakomliggande konflikt – faktiskt, om än inte logiskt – av förhållandet mellan induktion och deduktion. Är teoretiska modeller resultatet av ett långvarigt och energiskt verklighetsstudium där materialet så småningom tänkes struktureras framför ens ögon eller är de något man startar med i den kunskapsproducerande processen? Ser man detta som metodkontroversens kärna så inser man, att historicisterna fick slåss så att säga "på bortaplan". Såväl induktion som deduktion är ju i och för sig skilda utslag av en nomotetisk, lagsökande ambition. Egentligen var historicismen idiografisk, gestaltande, men gällde det nu det bästa sättet att formulera lagar så låg den induktiva hållningen nära till hands.

De historicistiskt inriktade forskarna riskerade att gå vilse i verklighetens mångfald. För dem var teoretiska abstraktioner och sammanhang oftast resultatet av en intuitionistisk inlevelseakt, en viljeansträngning i syfte att uppfatta ett skedes "väsen". "Zeitgeist" och "Volksgeist" var gängse inslag i vokabulären. Annars nöjde man sig mestadels med idiografiskt detaljstudium – historicismens ursprungliga förtjänst var ju också att den utvecklat de källkritiska teknikerna. Man tvekade att alldeles uppge den nomotetiska ambitionen men i sin empiristiskt färgade hållning så påminner historicismen om den moderna behaviouralismens platonska kärlek till generell teori – man förnekar inte målet men vinnlägger sig inte precis om den kortaste vägen.

Någon absolut motsättning mellan det idiografiska

och nomotetiska synsättet föreligger inte. Det är klart att man kan gestalta ett fenomen som man också är intresserad av att förklara. Det handlar egentligen om två skilda syften och ej två alternativa sätt att nå samma syfte.

Den positivistiskt influerade teoretiskt rationalistiska sidan i debatten gjorde sig också skyldig till extravaganser i sin strävan att ge den nya marginalistiska nationalekonomins teorier naturvetenskaplig status av verkliga lagar. Rationalitetsantagandet – en utgångspunkt för det deduktiva teoribygget (eg modellbygget) – sökte man belägga via jakten på den sk "psyko-fysiska" grundlagen. "Economic man" var en modell som ansågs nedlagd i människans natur. En del extrema entusiaster menade vidare att man rent av kunde deducera fram rena verklighetspåståenden, dvs konkreta verklighetspåståenden till skillnad från hypotetiska utsagor avsedda att testas. Den nykantianska distinktionen mellan begrepp och verklighet var således ej ännu allmängods, något som för övrigt också avspeglades i den historicistiska sidans sökande efter viktiga faktorer "i verkligheten", avsedda att ingå i en "verklighet" – till skillnad från abstrakt – teori.

Metodkontroversen var uttryck för en "kris" inom sin tids samhällsvetenskap. De nya idéerna kunde tala med naturvetenskapens stora prestige i ryggen. Så t ex innebar ju darwinismen att inte ens det för historicismen så centrala utvecklingsbegreppet var skyddat för revirtvister. Den egentliga metodstriden avstannade så småningom i trötthetens tecken. "Mycket skrik för lite ull" sa käringen när hon klippte grisen" vore dock missvisande ord när det gäller att karakterisera utgången av denna omfattande konfrontation. Någon klar segrare framträdde visserligen inte när röken skingrade sig – så är väl också sällan fallet – men på sikt bebådade debatten upplösningen av vad som kallas "det förlängda historicistiska inflytandet" i tysk samhällsforskning. Historicismen överlevde men dess dominans var nu bruten.

Den andra stora diskussionen kom att avhandla på vilka grunder en icke-naturvetenskaplig samhällsforskning kunde urskiljas eller med andra ord *förhållandet mellan natur- och kulturvetenskap*. Ytterst handlar det om hur man ser på relevansen av orsakssammanhang – kausal förklaring vs inlevande, inkännande förståelse, dvs det problem som genom decennierna har diskuterats på det filosofiska planet i termer av determinism vs viljans frihet. Också denna debatt avspeglade den allmänna motsättningen mellan historicism och positivism, ofta talar man här i stället om intuitionism och naturalism, men det ligger i sakens natur att det här övervägande rör sig om motsättningar på den historicistiska eller antipositivistiska sidan. Centralgestalterna Dilthey, Windel-

band och Rickert var alla filosofiskt skolade forskare med en klar bakgrund inom historicismen. Vissertigen är väl Windelbands *Rektoratsrede* den publikt mest välkända antipositivistiska trumpetstöt men skiljelinjerna i debatten kan klarast åskådliggöras genom att kontrastera Dilthey och Rickert mot varandra. För Dilthey är det en klar skillnad i det vetenskapliga *objektet* som motiverar en särskild humanvetenskap (Dilthey talar om "Geisteswissenschaften"). Förekomsten av handlande och värderande subjekt, människor, påfordrar en särskild förstående metod till skillnad från det kausala förhållningssättet. "Verstehen" är för Diltheys del här ett överlägset alternativ till "erklären" på grund av den meningsdimension som är specifik för humanvetenskaperna.

För Rickert är det främst en skillnad i *metod*. Såväl naturvetenskapliga som kulturvetenskapliga fenomen kan i och för sig studeras både naturalistiskt eller lag-sökande å ena sidan eller historiskt å den andra. Här blir gränserna mellan reviren mer flytande. För Dilthey var det skillnaden i objekt som motiverade två skilda metoder medan det för Rickert är fråga om två skilda metoder, tillnärmelser, som i princip kan appliceras oavsett objekt. Både Dilthey och Rickert är antipositivister, eftersom de motsätter sig den grundläggande positivistiska tesen om alla vetenskapers enhet. Men Rickerts hållning framstår som mer försonlig än den hermeneutiske klassikern Diltheys. Rickerts vetenskapslära förefaller ju mer pluralistisk än Diltheys.

"Werturteilsstreit" behandlar egentligen frågan om *vetenskap och politik*, eller om man så vill förhållandet mellan en vetenskapligt undersökande och samhällstillvänd viljeinriktad verksamhet. Diskussionen har relevans för "mandarinernas", och därmed även historicisternas, fall. Den försiggår bl a, delvis bakom lykta dörrar, i *Verein* och leder till en generationsbrytning där. Distinktionen mellan vetenskap och politik hade inte, som redan antytts, varit speciellt levande bland de historicistiska leden. Man drog ingen klar gräns mellan sitt etiska och nationella engagement och det vetenskapliga sannings-sökandet. Text Treitschkes föreläsningar saknade tvärtom inte sina förkunnande inslag. Den historiska skolans har ju också rötter inom romantiken och syftade ursprungligen till att medvetengöra begreppet "nation" överhuvudtaget.

Men även om många historicister hamnar i skottlinjen så kan udden från den värdeteoretiskt upplysta sidan (formuleringen avspeglar här min egen preliminära uppfattning att naturrätten är "bosch", för att tala med Strindberg) snarast ses som riktad mot naturrättsliga, "värdeobjektivistiska", synsätt. Så länge historicismen inte relativiserar själva sanningsbegreppet står den inte i någon oundviklig konflikt med den vetenskapliga vär-

derelativismen (som den kan spåras hos Weber, Hägerström och Westermarck), vilket däremot torde vara fallet beträffande den klassiska, naturrättsliga normativismen. När det gäller frågan om värderingarnas ursprung så är ju historicism och naturrätt rent av varandras motsatser. I mången god översikt identifieras dock historicism och klassisk normativism under den gemensamma rubriken "värdeobjektivism". Jag har en känsla av att man här ej lyckats särskilja historicismen som *ståndpunkt* från historicismen som konkret strömning. Historicismen tycks ju rimligen utesluta möjligheten av eviga värden – värdena är ju historiska produkter och som sådana så vitt man kan förstå tidsbundna – vilket inte hindrade enskilda, levande historicister att i historien söka just eviga värden – en motsägelsefull ambition.

På ett par punkter anknyter dock *Werturteilsstreit* också mer direkt till de övriga kontroverserna. Värderingarna bidrar till att konstituera den skillnad i objekt som Dilthey hävdar. Förekomsten av värderingar och värderande människor framstår som ett samhällsvetenskapligt och inte naturvetenskapligt problem. Emellertid – och det är mycket viktigt i vårt sammanhang – kan värderingarna också tjäna syftet att metodologiskt avhjälpa ett problem som historicismens kritik av den teoretiska samhällsforskningen – en smula självdestruktivt – aktualiserat. För att orientera sig i den kaotiska verklighetens oöverblickbara mångfald är man i behov av urvalskriterier som styr begreppsbildningen vid det teoretiska modellbygget. Värderingarna kan här användas just som kriterier eller instrument vid det nödvändiga aspektvalet. Värderingarnas roll i metodkontroversen är sålunda tvetydig. Alternativet vore ett renodlat idiografiskt detaljstudium, som då skulle ha svårigheter att redovisa några urvalskriterier överhuvudtaget – i så fall en logisk men föga trovärdig sats. Värderingarna erbjuder en sorts lösning på ett för båda sidor gemensamt problem men banar därvid väg för den teoretiskt ambitiösa attityden.

Webers roll

Weber hade egentligen inga filosofiska anspråk, och hans metodologiska essayer ingår alla i ett polemiskt sammanhang, som inlägg i en levande debatt. Han var ännu ingen riktigt tung auktoritet utan framstod kanske mest som en besvärlig sanningssägare.

Webers metodologi är måhända inte fri från oklarheter. Särskilt det centrala *idealtypsbegreppet* har trotsat alla försök till entydig tolkning. Detta hindrar nu inte att i ex uppsatsen om objektivitet inom samhällsforskningen från 1904 – Webers viktigaste metodologiska essay – fortfarande upplevs som fräsch. Av flera skäl ter det sig rimligt att i första hand uppmärksamma Webers metodologi på grund av dess doktrinhistoriska betydelse.

Är man ute efter aktuell metodisk vägledning så finns det rimligen modernare auktoriteter att söka sig till – även om problemen i stort väl är desamma. Få personer torde emellertid ha speglat sin tids intellektuella brytningar i så hög grad som Weber vilket också bidrar till förståelsen av den försenade Weber-receptionen.

Metodstriden – centrum för den tidens samhällsvetenskapliga "kris" – är den kanske viktigaste illustrationen till de frontställningar som föranledde Weber till metateoretisk produktion, fick honom att anse metodologisk skriftställning som fruktbar för forskningsprocessen som helhet. Uppsatsen från 1904 brukar också ses som ett försiktigt formulerat lösningsförslag till metodkontroversen.

Webers egen bakgrund är alldeles avgjort inom den historicistiska traditionen, och hans utveckling från historia till sociologi förkroppsligar ett brott i den tyska tanketraditionen som av efterföljarna har kommit att uppfattas mycket olika. Vad somliga ser som degeneration och avfall framstår för andra som ett genombrott, endera till modern empirisk samhällsforskning eller sekulariserad teori. Ytterligare en möjlighet är att inte uppfatta brottet utan se Weber i ljuset av Diltheys intuitionism.

Webers metodologiska arbete anknyter till alla tre "Streite". Objektivitetsproblematiken är utgångspunkten för hans inlägg i *Methodenstreit* där han utförligt presenterar idealtypen, ett redskap för det samhällsvetenskapliga reviret, beläget någonstans i gränslandet mellan det natur- och historievetenskapliga området.

Heinrich Rickerts viktigaste arbete bär titeln "Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung". Rickert berör endast *en passant* det problematiska gränsområde mellan ren historia och naturvetenskap där sociologin med tiden skulle komma att spira – *Deutsche Gesellschaft für Soziologie* bildas ju först 1909. För Rickerts efterföljare Weber står däremot just detta gränsområde i fokus och hans metodologiska essayer skulle väl kunna inordnas under rubriken "Die Grenzen der sozialwissenschaftlichen Begriffsbildung".

Innebörden och räckvidden av Rickerts inflytande på Webers tänkande har diskuterats. Rickert övervärderade kanske själv sitt inflytande, och en del av Webers hänvisningar till Rickert har karaktär av reverens för en aktad lärargestalt och vän – liknande referenser har Weber för övrigt även till Schmoller, t o m rätt sent. Till skillnad från hustrun Marianne var Weber heller aldrig formellt elev till Rickert. Denne torde emellertid vara den enskilde tänkare som övat allra störst inflytande på Webers metodologi.

Synen på begreppsbildningen, skärningspunkten mellan objektivitetsproblematiken och frågan om förhållandet mellan kulturvetenskapliga och naturvetenskapliga studier, är i hög grad gemensam för Weber och Rickert.

De ser värderingarna som nödvändiga kriterier vid aspektvalet, för att kunna orientera sig i den konkreta verkligheten. Genom att tillskriva värderingarna denna funktion gör man på sätt och vis samhällsvetenskapen både värderingsneutral och värdeberoende. Forskaren behöver nämligen inte själv anamma de värderingar han tar till utgångspunkt, "point of view". Webers och Rickerts syn på teoretisk och praktisk värde-relation eller värde-orientering, som vi här avstår från att i detalj utveckla, är förutsättningen för Webers idealtypsformulering. Idealtypen är en begreppslig konstruktion som varken låter sig hänföras till de klassificerande allmänbegreppen, vilka kan inpassas i en deduktiv teoribyggnad, eller de verklighetsnära individualbegrepp (desto konkretare desto meningsfullare) som historikerna företrädesvis hade arbetat med.

Webers teoretiska böjelser överskrider visserligen vad Rickert skulle för sin del skriva under på. Men de är båda nominalister, dvs de tänker sig en distinktion mellan begrepp och verklighet där begreppen är medvetna konstruktioner av den mänskliga hjärnan i kunskapsproduktionens syfte, och kan båda hänföras till den nykantianska "metodologiska" strömning som vars främste företrädare just Rickert brukar omnämnas. Webers idealtypsformulering bygger på en för Weber och Rickert gemensam grund.

Synen på begreppsbildningen avspeglar ofta den gamla motsättningen mellan Kant och Hegel. I den hegelianska traditionen är distinktionen begrepp vs verklighet främmande och allmänbegreppen tänkes på något sätt *förverkligas* i den historiska verkligheten. Den metodologiska strömningen inom nykantianismen ger väl egentligen upphov till den sekulariserade metateorin och är en förutsättning för Webers hovsamma brott med sin egen historicistiska bakgrund. I en del frågor, t ex synen på värderingarnas *ursprung*, förblir Weber för övrigt historicist. Det bör också tilläggas att även den nykantianska antimetafysiken deltar i den allmänna antipositivismen genom sin strävan att utröna kulturvetenskapens legitima revir.

Webers ståndpunkter

I åtskilliga avseenden framstår Weber som en svuren antipositivist. Han förnekar den centrala tesen om alla vetenskapers grundläggande enhet genom att nära anknyta till Rickerts och Diltheys argument för kulturvetenskapernas specificitet, och hans *Verstehen*-metod har kommit att bli ett antipositivistiskt slagord. Weber tar vidare avstånd från tanken på den psyko-fysiska grundlagen och hans egen idealtyp har snarast karaktär av "verstehende" induktion – i alla händelser låter sig idealtypen i sin vanligaste utformning svårligen inpassas i en deduktiv teoribyggnad.

Man kunde således haft anledning vänta att Weber skulle sluta upp bakom Schmoller i den viktiga metodstriden. Så blir dock ej fallet. Webers eget lösningsförslag, hans kryptiska försök till broslagning mellan de konkurrerande ståndpunkterna, idealtypen, formuleras med öppen hänvisning till Menger, för vilken Weber uppenbarligen hyser stor respekt. I sista hand framstår Webers idealtypsformulering som en plädering för teoretisk begreppslig konstruktion. Webers ställningstagande för den positivistiskt teoretiska sidan i metodstriden är dock inte entydigt. Föreställningen om "*Steigerung*" eller renodling som de olika idealtypvarianternas minsta gemensamma nämnare är visserligen inte osökt förenlig med den positivistiskt influerade marginalismens modeller över "economic man" men likväl är Webers idealtyp uttryckligen inspirerad av dessa rationella modeller.

På några punkter ytterligare pekar Webers ståndpunkter bort från ett mer naivt historicistiskt, "intuitionistiskt", förhållningssätt. För Weber är *verstehen* snarast en etapp på vägen till *erklären* och inget självändamål. Hans idealtyp syftar bland annat till att söka förena *verstehen* med testbarhetskravet – åtminstone den rationella idealtypen tillåter kalkylerbarhet – den går rent av ut på det – och är förenlig med intersubjektivitetens krav. Det är också i linje med, om än ingen oundviklig konsekvens av, Webers uppfattning att han ansluter sig till den s k metodologiska individualismen, enligt några debattörer ett tillräckligt kriterium på "positivism".

Man kan med Therborn säga, att Weber ser marginalisternas "lagar" i nytt ljus genom att uppfatta dem just som idealtyper. Weber anser det fåfängt för samhällsvetenskapen att söka leva upp till det naturvetenskapliga idealet men drar därav alls icke den omvända slutsatsen att sekulariserad teori, teoretisk abstraktion och lagsökande ambition skulle vara naturvetenskapen exklusivt förbehållen.

De teoretiska mellanhavanden som Weber var inblandad i kan knappast anses som ännu helt utagerade. Han bidrog emellertid verksamt till att bryta den historiska skolans dominans. Inte ens den mest självmedvetne historiker skulle i dag, till skillnad från den historiska skolans mer sturska företrädare, hävda den idiografiska traditionens status av "science". Den moderna "covering-law"-debatten med Popper och Hempel som bemärkta deltagare har för övrigt ytterligare inskräpt detta.

Sven Eliason

Selektiv litteraturlista

Andersson, Sten: Som om. Skiss till ett porträtt av Max Weber (Göteborg, 1977).
 Antoni, Carlo: From History to Sociology (London, 1959, första utgåvan på italienska år 1940).

- Brecht, Arnold: *Political Theory* (Princeton, 1959).
- Bruun, Hans Henrik: *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology* (Copenhagen, 1972).
- Coniavitis, Thomas: Irrationalitet – rationalitet. Max Weber – Georg Lukács: en uppgörelse (Uppsala, 1977).
- Dilthey, Wilhelm: *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Leipzig, 1883).
- Eliason, Sven: Some Recent Interpretations of Max Weber's Methodology i *Sociological Analysis & Theory*, Vol VII, no 1, 1977, sid 21–71.
- Friedrichs, Robert W: *A Sociology of Sociology* (New York & London, 1970).
- Gouldner, Alvin W: *The Coming Crisis of Western Sociology* (New York & London, 1970).
- Hennen, Manfred: *Krise der Rationalität – Dilemma der Soziologie. Zur kritischen Rezeption Max Webers* (Stuttgart, 1976).
- Hughes, H Stuart: *Consciousness and Society* (New York, 1958).
- Hungar, Kristian: *Ertrag und Grenzen der Forschungen Max Webers im Licht neuerer Konzeptionen* (Meisenheim am Glan, 1971).
- Iggers, Georg G: *The German Conception of History* (Middletown, Conn, 1968).
- Janoska-Bendl, Judith: *Methodologische Aspekte des Idealtypus. Max Weber und die Soziologie der Geschichte* (Berlin, 1965).
- Käsler, Dirk (Hrsg): *Max Weber. Sein Werk und seine Wirkung* (München, 1972).
- Käsler, Dirk (Hrsg): *Klassiker des soziologischen Denkens, Band II, Von Weber bis Mannheim* (München, 1978).
- Meinecke, Friedrich: *Die Entstehung des Historismus* (München, 1936).
- Mises, Ludwig von: *Soziologie und Geschichte. Epilog zum Methodenstreit in der Nationalökonomie i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 61/1929, sid 465–512.
- Mühlmann, Wilhelm E: *Max Weber und die rationale Soziologie* (Tübingen, 1966).
- Lazarsfeld, Paul & Oberschall, Anthony: *Max Weber and Empirical Social Research i American Sociological Review*, vol 30, 1965, sid 185–99.
- Palyi, Melchior (Hrsg): *Hauptprobleme der Soziologie. Erinnerungsgabe für Max Weber* (Leipzig och München, 1923).
- Parsons, Talcott: *The Structure of Social Action, Vol II* (New York & London, 1968, urspr publ 1937).
- Pfister, Bernhard: *Die Entwicklung zum Idealtypus* (Tübingen, 1928).
- Rickert, Heinrich: *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Tübingen, 1902).
- Ringer, Fritz: *The Decline of the German Mandarins* (Englewood Cliffs, 1963).
- Roth, Günther: *History and Sociology in the work of Max Weber i British Journal of Sociology*, Vol 27, no 3, 1976, sid 306–18.
- Runciman, W G: *A Critique of Max Weber's Philosophy of Social Science* (Cambridge, 1972).
- Schelting, Alexander von: *Max Webers Wissenschaftslehre* (Tübingen, 1934).
- Schluchter, Wolfgang: *Die Paradoxie der Rationalisierung i Zeitschrift für Soziologie*, Jg 5, Heft 3, 1976, sid 256–84.
- Schulze, Winfried: *Soziologie und Geschichtswissenschaft* (München, 1974).
- Schütz, Alfred: *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (Wien, 1932).
- Stammer, Otto (Hrsg): *Max Weber und die Soziologie heute. Verhandlungen des 15. deutschen Soziologentages* (Tübingen, 1965).
- Strauss, Leo: *Natural Right and History* (Chicago, 1953).
- Therborn, Göran: *Science, Class and Society* (Göteborg, 1974, även utgiven i New Left Books, 1976).
- Torrance, John: *Max Weber: methods and the man i Archives Européennes de Sociologie*, Tome XV, 1974, 1, sid 127–65.
- Voegelin, Erich: *The New Science of Politics. An Introduction* (Chicago, 1952).
- Vogel, Ulrike: *Einige Überlegungen zum Begriff der Rationalität bei Max Weber i Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 25/1973, sid 532 f f.
- Wanstrat, Renate: *Das sozialwissenschaftliche Verstehen bei Dilthey und Max Weber i Schmollers Jahrbuch*, 70/1950, 19 ff.
- Weber, Marianne: *Max Weber. Ein Lebensbild* (Heidelberg, 1950, första upplagan 1926).
- Weber, Max: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, I–III* (Tübingen 1920–21).
- Weber, Max: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Tübingen, 1973, fjärde upplagan).
- Weber, Max: *Gesammelte Politische Schriften* (München, 1921).
- Weber, Max: *Roscher and Knies. The Logical Problems of Historical Economics* (New York & London, 1975, transl and with an introd by Guy Oakes).
- Weber, Max: *Soziologie. Universalgeschichtliche Analysen. Politik. Mit einer Einleitung von Eduard Baumgarten. Herausgegeben und erläutert von Johannes Winkelmann* (Stuttgart, 1973, femte uppl.).
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie, vol I–II* (Tübingen, 1975, femte uppl, red av Joh Winkelmann).
- Weber, Max: *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology, vol I–III* (New York, 1968, transl by Roth, G & Wittich, C).
- Weber, Max: *Vetenskap och politik* (Göteborg, 1977, översätn av Aino och Sten Andersson).
- Weber, Max: *General Economic History* (Glencoe, 1950, urspr 1927, översätn av Frank H Knight).
- Wegener, Walther: *Die Quellen der Wissenschaftsauffassung Max Webers und die Problematik der Werturteilsfreiheit der Nationalökonomie* (Berlin 1962).
- Weiss, Johannes: *Max Webers Grundlegung der Soziologie. Eine Einführung* (München, 1975).
- Winkelmann, Johannes: *Legitimität und Legalität in Max Webers Herrschaftssoziologie* (Tübingen, 1952).
- Zingerle, Arnold: *Die verspätete Rezeption. Neuere Literatur zu Max Weber i Der Staat*, 13. Band, 1974, Heft 4, sid 536–554.

För ytterligare referenser hänvisas till följande bibliografi:

Seyfarth, Constans & Schmidt, Gert: *Max-Weber-Bibliographie: Eine Dokumentation der Sekundärliteratur* (Stuttgart, 1977). Denna bibliografi bygger på kartoteket vid det gamla Max-Weber-institutet i München och upptar mer än två tusen titlar.

Om problem i försvarsplaneringen. Idéer till samhällsvetenskaplig forskning om svensk försvarsplanering

Planeringsforskning begränsas ofta till planeringsteknik – till utveckling av metodik och organisationsformer. Det är väsentligt att ramen vidgas och att planeringsforskningen analyserar såväl kunskapsteoretiska problem om framtidsutsagors karaktär som sociologiska och samhällseliga förutsättningar för planering och demokrati planeringen. En utrednings- och planeringsverksamhet med anspråk på att tillvarata forskningsresultat och vetenskaplig metodik i beslutsfattande måste ägna de vetenskapsteoretiska och kunskapssteoretiska förutsättningarna stor uppmärksamhet.

I den här artikeln skisseras problem i svensk försvarsplanering. Inga lösningar ges till problemen, men väl skisser till angelägna forskningsuppgifter. De är angelägna därför att det svenska försvaret i allmänhet, och dess planeringsverksamhet i synnerhet är försummade områden för samhällsvetenskaplig forskning. Ur mer praktisk/politisk synvinkel är de angelägna som ett bidrag till den försvarsdebatt som borde vara livlig. Dessutom är försvarets planeringssystem avancerat och det kanske förebådar den typ av offentlig långsiktig planering som är under framväxande.

1. Frågor

Den här artikeln innehåller många, ofta outvecklade idéer till samhällsvetenskapliga studier av problem i svensk försvarsplanering. Problemen har formulerats mot bakgrund av ett teoretiskt arbete om planering (Sandberg 1975a och 1975b) och en viss kännedom om svensk försvarsplanering genom arbete vid FOA:s planeringsbyrå. Forskningsidéerna rör frågor om försvarsplaneringens framväxt och former, metoder, makt (fördelning av resurser) och den vetenskaplige rådgivarens yrkesroll (professionella i administrativa organisationer etc.).

I centrum står hela tiden förhållandet mellan kunskap och makt. För att belysa detta problem räcker det inte med snävt organisationsteoretiska studier. Den historiska utvecklingen och den omgivande samhällsstrukturen ger förutsättningarna.

Någon gång 1981 ska den nu sittande försvarsutredningen vara klar med sitt betänkande. Vilket beslutsunderlag kommer den att ha haft för sina ställningstaganden? Vad kommer (den eventuella) försvarsdebatten att ha haft för kunskapsunderlag? Vem har de utrednings- och planeringsresurser som blir ett allt viktigare instrument i "kampen om framtiden"? Kommer några "alternativ" att ha utretts? Alternativ i vilken mening, för vem? Kommer exempelvis en realistisk plan för alternativ produktion att föreligga, för den händelse ambitionsnivån i svensk produktion av stridsflygplan

sänks. Vilka kommer politikens styrmöjligheter att ha varit i olika faser av försvarsplaneringen?

2 Frågor om framväxt och former

2.1 Den svenska försvarsplaneringens framväxt

Hur har planeringsmetodik utvecklats? Studier av skriftligt material (forsknings- och metodrapporter och utredningar av olika slag) ger underlag för en beskrivning av hur formuleringen av försvarets planeringsproblem och föreslagna teorier och metoder förändrats. Det förefaller lämpligt att börja med den "gamla planeringen" vid 50-talets mitt. En milstolpe i den fortsatta utvecklingen var "det nya planeringssystemet", som det presenterades i den så kallade "Röda boken" (SOU 1969:25). En helhetsbild får man genom att beskriva huvuddragen i "det gamla systemet", kritiken mot det och huvuddragen i "det nya systemet".

Mera i detalj kan man söka karakterisera såväl den gamla som nya planeringen på följande sätt

- syften
- metodmässiga ambitioner
- plandokumentens form och innehåll

För att beskriva de metodmässiga ambitionerna kan man ha hjälp av Franks (1973) förslag till kategorisering (jfr även Holgersson 1974). Till att börja med kan man göra en distinktion mellan informations- och redovisningsaspekten och den analytiska aspekten på ett system.

Redovisningsaspekten innebär det mer eller mindre mekaniska manipulerandet med data och datarutiner medan den analytiska spekten innefattar en väsentlig del av analytiska insatser. Frank skiljer ut följande sex komponenter i ett programbudgeteringssystem och hänför de tre första till redovisningsaspekten, de tre senare till den analytiska aspekten:

- (1) Data displayed by program category
- (2) Multiyear presentation of data data configuration aspects
- (3) Inclusion of indirect costs
- (4) Measurement of outputs and effectiveness
- (5) Examination of alternative programs analytic aspects
- (6) Examination of goals and objectives

Det finns självfallet ingen klar gräns mellan redovisningsaspekten och den analytiska aspekten utan det är snarare så att om man går från komponent 1 till komponent

6 i listan så ökar gradvis den analytiska aspektens betydelse och dataaspektens betydelse minskar.

Det sålunda karakteriserade planeringssystemet kan sedan "utvärderas" mot ett försök att ange allmänna kriterier på "god planering". En såväl teoretiskt som empiriskt mycket mer krävande samhällsvetenskaplig studie är att söka klarlägga planeringens konsekvenser av olika slag och att värdera dem bl a utifrån uttalade syften.

Detsamma gäller försök att förklara varför planeringen och metodiken utvecklades på det beskrivna sättet? Utvecklingen *tolkas eller förklaras* utifrån flera (eventuellt varandra kompletterande) ansatser:

1. Metodutvecklingens "inre logik". Utvecklingen nationellt och internationellt inom planerarprofessionen, planeringsforskningen och "rådgivningsinstitutioner" (såsom amerikanska RAND). I vilka skrifter och organisationer hittar man rötterna till den svenska planeringsmetodiken? Vilka kontakter fanns mellan personer och organisationer?
2. "Bureaucratic politics" (jfr Allison 1969). Vilka personer representerade olika yrkesgrupper och organisationer agerade för att förändra eller bevara det gamla planeringssystemet? Med vilka resurser (nedan 4.1) och vilka strategier (Sandberg, 1975b:23-77). Metoder är dels studier av skriftligt material, dels intervjuer.
3. Försvarspolitik. Kan utvecklingen av försvarsdebatt (jämför Hagelin 1972), försvarsbeslut om inriktning och anslagsnivåer etc förklara förändringar i försvarsplaneringens utformning och metodik? Tidningar och riksdagstryck analyseras.
4. Försvaret i samhället. Kan man finna samband mellan exempelvis förändringen i försvarets betydelse för sysselsättningen och samhällsekonomin (exempelvis stora vapensystem) och förändringen i planeringssystem (jfr Dörfer 1973). Bakgrunden får man från studier av den statliga planeringens förutsättningar i ett samhälle av svensk typ (se exempelvis Planeringens gränser, 1976).

De fyra ansatserna kan betraktas som "nivåer" i en modell för analys av metodutvecklingen. Hur kan de antas hänga samman? Det är givetvis möjligt att finna ömsesidig påverkan mellan de flesta nivåerna, men en rimlig utgångspunkt förefaller vara att de senare nivåerna ger villkoren eller ramarna för utvecklingen på de förra. Den är rimlig utifrån en bestämd syn på förhållandet mellan struktur och handling (Sandberg 1975a; 35 ff) och på planeringsmetodik som bestämd av vem som är uppdragsgivaren och av hur samhället ser ut.

Exempel på frågor är: Hur har försvarspolitiken påverkats av sysselsättningsutvecklingen inom industrin?

Vilken betydelse har försvarsbeslut haft för styrkeförhållandet mellan olika "byråkratiska aktörer"? Vilken syn hade dessa aktörer på försvarsplaneringens metodik?

2.2 Organisationen av den vetenskapliga rådgivningen i svensk försvarsplanering

Försvarsforskningen har genom FOA en stark ställning i Sverige. Sedan slutet av 50-talet finns en planeringsbyrå (numera FOA 1), som tillhandahåller operationsanalytisk expertis och håller samman vissa större utredningar.

En fråga att besvara är: Hur har FOA 1, speciellt dess roll som vetenskaplig rådgivare, vuxit fram? Hur har organisationen, instruktioner och arbetsformer utvecklats? En studie av detta slag kan ge resultat av stort intresse på grund av dels försvarssektorns, i jämförelse med övriga statsförvaltningens relativt långa erfarenhet av avancerad långsiktplanering, dels den speciella organisationsform man valt för att söka lösa den vetenskapliga rådgivningens problem på ett konfliktfyllt fält. – Det senare är intressant bl a mot bakgrund av medbestämmandelagen. Den ger fackliga organisationer vissa möjligheter att kräva att företagsledningens experter arbetar fram ett kompletterande eller alternativt beslutsunderlag för fackets behov.

En kort bakgrund: Operationsanalytikerna (OA) vid FOA var från början (1958) främst matematiker och naturvetare som arbetade med huvudsakligen tekniska, avgränsade problem på "låg nivå". Planeringsproblemen har efter hand vidgats. Den ursprungliga OA-personalens kompetens har kompletterats genom anställning av samhällsvetare, främst ekonomer (Odenman 1974).

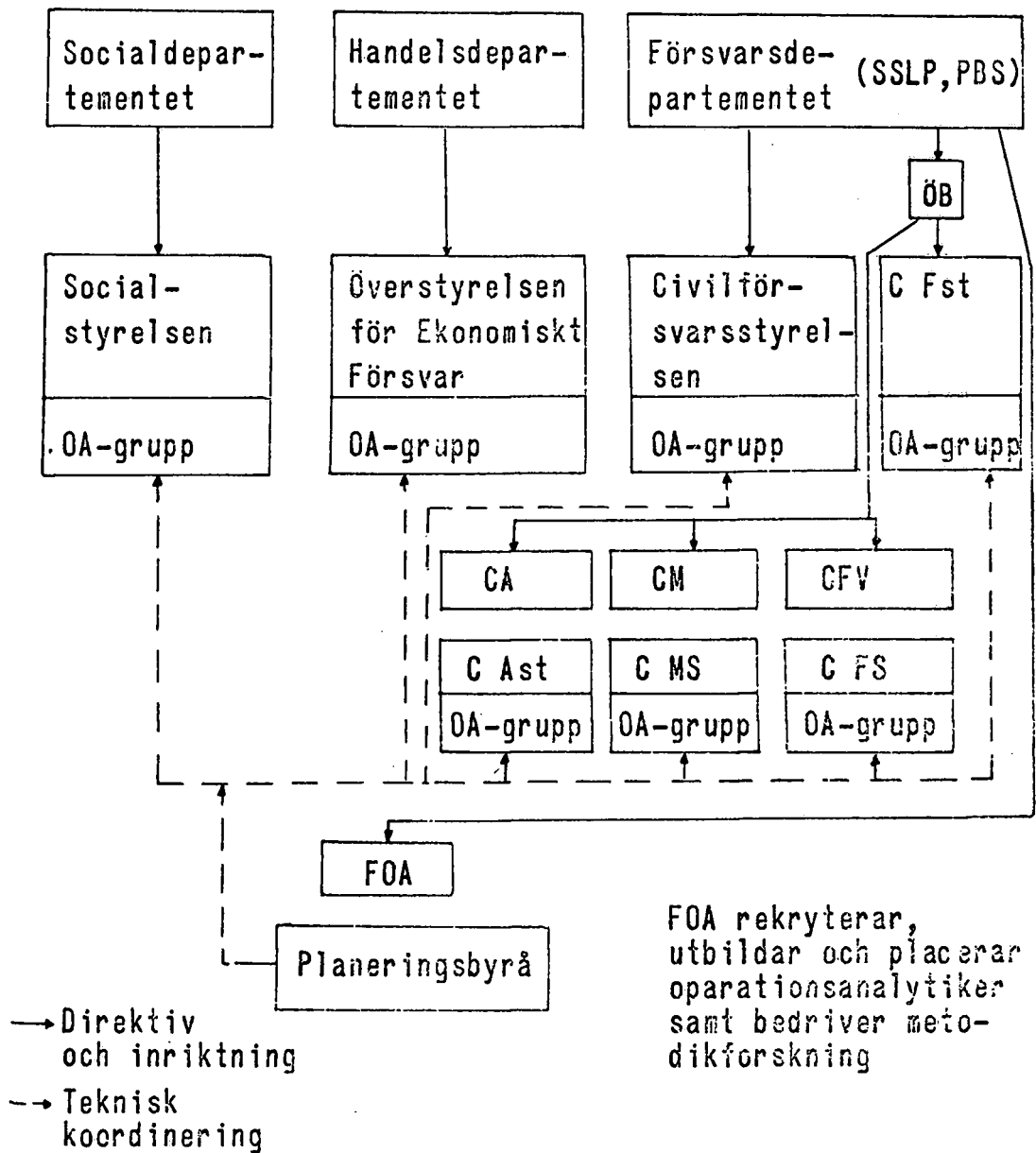
FOA rekryterar och avlönar operationsanalytiker, som placeras för tjänstgöring vid olika militära staber och vid Civilförsvarsstyrelsen, Överstyrelsen för ekonomiskt försvar och Socialstyrelsens avdelning för planering av sjukvården i krig (se fig 1). De ingår i respektive organisation, men genom anställningstrygghet vid FOA och genom metodikutbildning och "professionell utveckling" genom seminarier, konferenser etc, avses analytikerna få ett visst oberoende som gör det möjligt för dem att arbeta i överensstämmelse med "vetenskap och beprövad erfarenhet" och framföra även icke opportuna resultat och slutsatser.

Ett utmärkande drag för organisationen är att de anställda är rådgivare åt olika beslutsfattare (organisationsenheter) på olika nivåer (ex försvarsstab, försvarsgren). Det medför problem, som man tänker sig lösta på ungefär följande sätt: För att få förtroende hos beslutsfattaren måste dennes integritet respekteras. Å andra sidan måste rådgivaren kunna kräva att hans genom utredningsarbetet underbyggda slutsatser respekteras. För detta kan han få stöd hos FOA 1:s centrala organisationsenheter. FOA:s chefer kan också agera på högre nivåer i den

militära organisationen. Ett grundregel är dock att rådgivaren inte får läcka information mellan nivåer och enheter, endast verka för att beslutsfattarna själva lämnar ifrån sig/frågar efter tillgänglig information. Rådgivaren måste kompromissa mellan beslutsfattarens och forskningens krav. (Om idéerna bakom rådgivningsorganisationen, se ex Jennergren 1971 och 1976).

Framväxten av denna organisation, dess struktur, arbetsformer och instruktioner kan tolkas eller förklaras utifrån nivåer motsvarande dem som diskuterades i avsnitt 2.1. Det blir vidare intressant att söka samband mellan utvecklingen av planeringsmetodik och utvecklingen av FOA:s rådgivarorganisation.

Figur 1

3. Frågor om metod

De metodproblem som skisseras, rör alla frågor om insyn och alternativ i planeringen.

3.1 Framtidsutsagors förutsättningar

Modellen för en vetenskaplig orsaksförklaring/förutsägelse tas som utgångspunkt: Man kan sluta sig till en *framtidsutsaga* utifrån konstaterade *utgångsbetingelser* och en teori eller ett *perspektiv*.

Man kan argumentera för en explicit redovisning av alla tre leden, och detta av två skäl. Dels ett kunskaps-teoretiskt (en förutsättning för kunskapstillväxt och kritisk granskning), dels ett politiskt (en förutsättning för demokratisk insyn och kontroll). Mot denna bakgrund tror jag att nedanstående schema kan vara användbart för en granskning av metodikens "nivå" i meningen, huruvida utgångsbetingelser och perspektiv redovisas.

(För en närmare diskussion och exemplifiering av de fyra klasserna av prognosmetoder se Sandberg 1975c).

Den "nya planeringstekniken" som den tar sig uttryck i bland annat utredningar och direktiv avseende försvarsplanering, har som ett centralt tema kravet på *alternativa prognoser*, betingade förutsägelser.

Eftersom en öppen alternativredovisning försvårar inre sammanhållning och maktutövning utåt, kan man vänta sig försök att undvika alternativkravet. Det kan man eventuellt göra "utan att det märks" genom ytliga resonemang om alternativa framtider, vilka döljer en deterministisk syn och obetingade förutsägelser över centrala variabler – det Goldthorpe kallar *teknokratisk*

historicism (Sandberg, 1975a; 45 ff). Hypotesen kan be-lysas genom studier av planeringsdokument.

3.2 Alternativ i planeringen

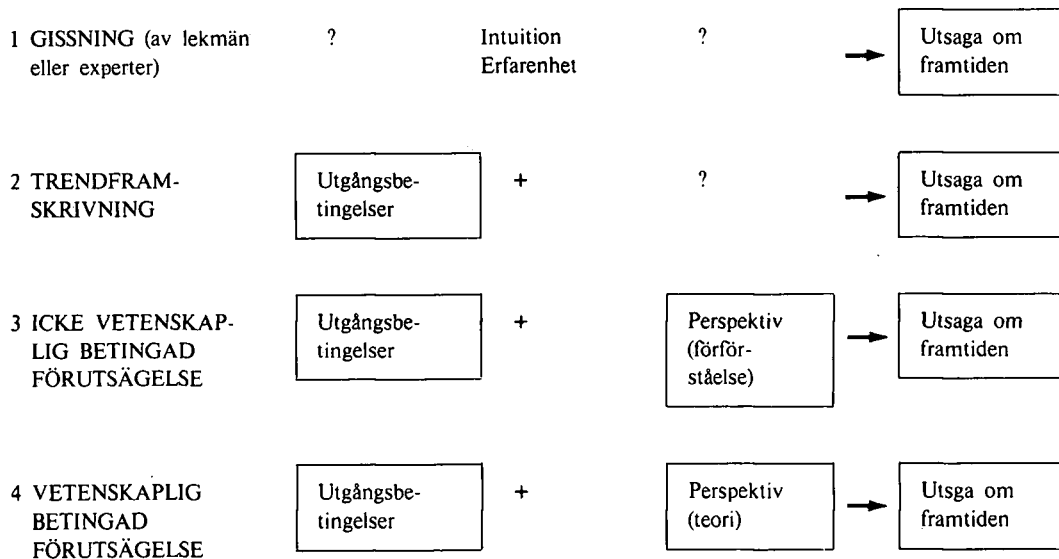
En central tanke i den moderna planeringstekniken är att det är viktigt att presentera alternativ, som gör det möjligt "att välja framtid", att "frigöra framtiden" för demokratisk kontroll och verklig förändring nu och se-nare ("handlingsfrihet") (Sandberg, 1975b; 82 ff).

Planering kan också ha en annan funktion, nämligen att underlätta de idag dominerande intressenas "kolo-nisering av framtiden", genom att skapa samstämmig-het och kompromisser snarare än alternativ.

Som komplement till den i planeringslitteraturen do-minerande tolkningen av planering som en *alternativ-skapande* förberedelse för beslutsfattande, kan det därför vara av intresse att betrakta planering som en "*kon-sensuskonstruerande*" process. Exempelvis en försvars-utredning bör då studeras vad gäller sådant som

- vilka parter är representerade som ledamöter eller experter?
- hur stark ställning har ledamöterna i sin respektive grupp? (jfr Molin 1974:51)
- vilket är det dominerande perspektivet?
- vilka alternativ övervägs inom utredningen, på vilka stadier i arbetet?
- vilka alternativ presenteras *utåt*, på olika stadier i arbetet

Figur 2. Olika prognosmetoder

- har man försökt använda sig av sk "dialektisk planering" för att främja alternativskapandet? Eller andra lösningar?
- har resurser givits till utanförstående grupper?

Om dagens försvarsplanering kan förstås som en konsensuskapande, snarare än, som enligt det uttalade syftet, en alternativskapande verksamhet, kan man vänta sig att försvarsorganisationen tagit till olika "strategier för bevarande", för att neutralisera det "nya planeringssystemets" krav på alternativ och förändring. Om förändringskraven vad gäller planeringsmetodik inte åtföljts av organisatoriska förändringar, kan man vänta sig att de delvis neutraliserats genom skenbara eller marginella förändringar så att "planeringssystemet får vad det skall ha": verkliga vallsituationer och radikala alternativ skulle vara sällsynta (Sandberg, 1975b:30).

Frågan om alternativ i planeringen är i mycket en fråga om *organisatoriska förutsättningar* för alternativskapande, exempelvis a) en anknytning till vetenskapssamhället med dess krav på öppenhet och kritisk granskning, b) en fungerande intern demokrati (förvaltningsdemokrati) i planeringsorganisationerna avseende personalfrågor, arbetsplanering, publicering etc. c) ett visst oberoende för planerings- och rådgivningsorganisationen från den administrativa organisationen.

3.3 Förhållandet mellan prognos och plan

En väsentlig aspekt på metodiken är vad som betraktas som påverkbart respektive opåverkbart. En hypotes är att det finns en tendens hos planerande institutioner att presentera en tänkbar, "önskvärd" framtida utveckling som opåverkbar och trolig, trots att den kanske påverkas av publicering och genomförande av institutionens egna planer och trots att kunskapen är mycket osäker. Det hänger samman med att det då blir lättare att argumentera för anslag.

En väsentlig forskningsuppgift är att studera framlagda planer med avseende på vad som betraktas som påverkbart och opåverkbart, respektive säkert och osäkert. Vad sägs exempelvis om den svenska försvarsplaneringens och säkerhetspolitikens eventuella inverkan på tänkbara motståndares planering och styrkuppbyggnad? Redovisas osäkerheter?

ÖB:s argumentationslinje var, åtminstone fram till och med "ÖB 62", att försvarsutgifterna är de enda större offentliga utgifter som bestäms av förhållanden i andra länder, att de är "exogent bestämda". (I dag tar sig detta uttryck i den roll som miljöstudier och scenarier över tänkbara angreppsfall spelar i planeringssystemet.) I de följande försvarsutredningarna har dock behovet av vägning av försvarsutgifterna mot andra utgifter i budgeten med hänsyn till bland annat den ekonomiska po-

litiken starkt betonats. Mot denna bakgrund framstår det som intressant att studera

- Vilka argument används i försvarsplaneringen, endogena (inrikes: politik, ekonomi, industri, arbetsmarknad etc) eller exogena (yttre miljö)? Har argumenten förändrats över tiden?
- I vilken riktning har de förändrats? (Tarschys & Edwards, 1975). Försvarets nya planeringssystem från 1969 (SOU 1969:25) betonar särskilt styrning med hjälp av angreppsfall, som uttrycker den yttre miljös krav. Angreppsfallens roll förefaller dock efter hand ha tonats ned i förhållande till angivna ekonomiska ramar och sk tilläggskrav (exempelvis allmän värnplikt). Angreppsfallen sägs nu inte vara "styrande" utan bara "exempel".
- Kan man med utgångspunkt i argumenten förklara försvarsutgifternas utveckling?
- Vilka förklaringar finns till försvarsutgifternas utveckling? Den vanliga "strategiska" utgår från omvärldens krav. Alternativa eller kompletterande förklaringar, som bör prövas, utgår från inrikes politiska och ekonomiska förhållanden, exempelvis "det militär-industriella komplexet" (jfr Kurth 1971, samt avsnitt 2.1 ovan.) Det gäller bl a krigsmaterielindustrins och regementenas betydelse för sysselsättningen i olika regioner och kommuner, som det kan komma till uttryck i närings-, regional- och konjunkturpolitik. Det gäller också krigsmaterielindustrins eventuella betydelse för forskning och utveckling av avancerad teknologi.

Om det är så att militära staber och förvaltningar i sina planering, i enlighet med planeringssystemets krav, analyserar och argumenterar i termer av exogena, säkerhetspolitiska krav, och om det samtidigt är så att inrikes förhållanden har avgörande betydelse för de politiska beslutsfattarna, kan man uppställa hypotesen att planeringsunderlaget får ringa betydelse som underlag för det politiska beslutsfattandet. Om prognosen över det yttre hotet ställer krav på försvarets utformning som inte överensstämmer med de inrikespolitiska avvägningarna, kan den då väntas avvisas om "irrelevant"? (Det uppmålad hotets omfattning kan dock förstås ha funktionen att påverka opinionen och den inrikespolitiska avvägningen). Om kraven däremot överensstämmer med de inrikes-politiska avvägningarna är "prognosen" om det yttre hotet kanske egentligen närmast en utsaga om de förras konsekvenser för vilka yttre hot som är möjliga att klara och inte en prognos över en opåverkbar, exogent given utveckling. För att belysa hypotesen måste beslutsprocess och argumentering i hela försvarssektorn, inte minst i försvarsutredningar, studeras, och

detta mot bakgrund av utvecklingen av samhälle och politik i övrigt.

4. Frågor om makt

Vilka alternativ som studeras och genomförs är delvis en fråga om makt. Vilka parter har resurser att planera? Vilka möjligheter har "utanförstående" grupper att påverka planeringen?

4.1 Planeringsresurser

Jag utgår ifrån att det är fördelningen av resurser som, givet yttre begränsningar bestämda av samhällsstrukturen, har det avgörande inflytandet på en aktörs handlingsmöjligheter, såväl "objektiva" som "subjektiva" (upplevda möjligheter, mål) (Korpi 1975, Sandberg 1975a:34, Lundquist 1976). En allt viktigare resurs i "kampen om framtiden" är resurser för att genom studier av olika slag ta fram underlag för beslutsfattande, i form av framtidsstudier, prognoser och planer. (För att de valda alternativen skall bli verklighet fordras dessutom organisatoriska resurser för genomförande och kortsiktig styrning). Resurserna kan avse personal, kunskap, organisationsförmåga etc.

Inom den svenska försvarssektorn vore det intressant att beskriva fördelningen av vad som kan kallas planeringsresurser på olika organisatoriska enheter: riksdag, departement, försvarsstab, försvarsgrensstaber, psykologiskt försvar, ÖEF, civilförsvarsstyrelsen, försvarsforskningsorgan och "utanförstående grupper". Dessutom bör krigsmaterielindustrins planeringsresurser studeras. Denna resursfördelning kan sedan diskuteras mot bakgrund av

- dels den enligt olika dokument (som ex SOU 1969:25) avsedda ansvarsfördelningen mellan olika organ
- dels användningen av resurserna i planeringsverksamheter: Vem prognostiserar/planerar vad? Vem anpassar sig till vems prognoser? Utifrån vilken aktörs perspektiv och resurser konstrueras betingade prognoser och analyseras "handlingsfriheten"?

Förslag till indikatorer på fördelningen av planeringsresurser:

- antal anställda på planeringsenheter av olika slag
- de anställdas "planeringstekniska" kvalifikationer (utbildning, praktik)
- använda planeringstekniker med olika sofistikeringsgrad
- publicerat och utåt presenterat beslutsunderlag
- grad av enhetlighet i perspektivet

4.2 Alternativ planering och forskning

En grundtanke i planeringsteknik är att långsiktspåplanering som möjliggör anpassning till en föränderlig omgivning måste innefatta studier av alternativa framtider vad gäller såväl omgivningen som det egna systemet.

Inom försvarsplaneringens område finns, förutom idéer om en "alternativplanering" av ovanstående slag inom myndigheterna, en "alternativ forskning", "alternativa studier". Jag tänker på delar av freds- och konfliktforskningen, exempelvis projektet "Ickemilitära kampformer" vid Uppsala universitet, som har fått anslag över försvarsbudgeten och som själv genomfört en viss analys av den egna verksamhetens förutsättningar och funktioner (se *Uppdragsforskning och radikal samhällskritik*, 1972). Andra exempel är en del studier som beställdes av 1974 års försvarsutredning.

Mot bakgrund av Thomas Mathiesens analys kan man fråga sig om de alternativa studierna skapat verkliga alternativ. Är förslagen främmande eller motsägande, dvs kan de sägas utgå från andra förutsättningar eller ett annat perspektiv än systemets? En "katalog över perspektivielement" kan vara till hjälp vid karaktäriseringen (Sandberg, 1975a, kap 5) liksom de av Bengt Abrahamsson urskilda elementen i "the military mind" (jämför avsnitt 5.2 nedan). Nästa fråga är om förslaget är konkurrerande i den meningen att det upplevs som ett alternativ? Kan förslaget karaktäriseras som "utdefinierat" eller "indefinierat"? Indikationer på utdefiniering kan vara att förslagen i försvarsplaneringsdokument antingen förtigs eller betecknas som vansinniga, okunniga etc. Indikationer på indefiniering är att förslagen villigt citeras och presenteras som alternativ, komplement, intressanta etc, och inordnas i det oförändrade dominerande perspektivet.

Mer utvecklade begreppsapparater avseende bevarande strategier (se exempelvis Sandberg, 1975b, kap 3.1) kan prövas och vidareutvecklas (förenklas) med hjälp av det empiriska materialet.

Tillämpad forskning måste ha knytning till en organisation som kan tillämpa resultaten. Resultaten måste presenteras i termer av en handlande aktör, och det krävs en klientorganisation med vilja och resurser att tillämpa resultaten (Sandberg, 1975b; 48 ff). Mot denna bakgrund kan bland annat följande frågor ställas om några alternativa studier:

- Är resultaten formulerade i termer av handlingsalternativ för en aktör?
- Sker arbetet i samarbete med en organiserad klient?
- Vilka är klientens resurser att tillgodogöra sig resultaten och att genomföra önskvärda alternativ?

5. Frågor om den vetenskapliga rådgivarens yrkesroll

Den vetenskapliga rådgivarens yrkesroll är komplicerad och konfliktfylld. Det beror på hans/hennes uppgift att förena Kunskapen och Makten. Det kan belysas med utgångspunkt i litteraturen om professionella i administrativa organisationer.

5.1 Planerare som profession

Man kan urskilja två innebörder som i litteraturen vanligen ges åt begreppet professionalisering. (Abrahamsson 1972: 12 ff).

Den vanligaste innebörden är professionell socialisering, det vill säga individens professionalisering. Den andra innebörden avser de historiska förändringarna av en viss yrkesgrupp under intryck av den allmänna politiska, teknologiska och ekonomiska utvecklingen.

I anslutning till Abrahamsson (1972, s 11 f) definieras profession som en yrkesgrupp vars medlemmar

- har en hög grad av specialiserad teoretisk kunskap och metoder och tekniker för att praktiskt tillämpa denna kunskap
- förväntas utföra sina uppgifter i enlighet med vissa etiska regler
- har en stark sammanhållning (kåranda) åstadkommen bland annat genom gemensam utbildning
- och en gemensam världsbild (eller perspektiv), "professional mind".

Avsikten är inte här att studera yrkesgruppens historiska utveckling (se dock ovan avsnitt 2). Med planerare avses här de som arbetar med långsiktig planering och framtagande av underlag för denna. Svaret på frågan om graden av professionalisering inom planeringen har betydelse för bland annat möjligheterna till kritisk granskning och kunskapstillväxt i planeringsorganisationer och till alternativframtagande, samt för möjligheterna till insyn och demokratisk kontroll. Dessa möjligheter är bland annat beroende av om planerarprofessionen är en sluten elitgrupp helt inordnad i den administrativa organisationen eller en öppen och självkritisk grupp med anknytning till forskarsamhället och dess kritiska debatt.

För att få en grov kvantitativ bild av den offentliga sektorns långsiktplanering bör skriftliga dokument såsom anslagsframställningar, verksamhetsberättelser, planeringsdokument etc studeras. Redan en kartläggning av framväxten av särskilda planeringsenheter kan kanske ge viss information (organisationsschemata studeras). Vissa översiktliga empiriska studier finns tillgängliga (exempelvis *Myndigheternas planering*, 1974) och intervjuundersökningar om verksamheten i planeringsen-

heter har genomförts inom Statskontorets sk SOP-projekt och redovisas översiktligt i *Om planering i statliga myndigheter* (1977).

För att få vissa indikationer på graden av professionalisering bland planerare i Sverige kan man för de fyra dimensionerna ovan studera exempelvis följande:

1. Teori och metoder

- förekomst av akademiska kurser i planering, operationsanalys etc (kursprogram)
- verksamma planerares utbildning
- artiklar i svensk fackpress om planering
- planerares läsvanor; böcker, tidskriftsartiklar
- deltagande i planeringskonferenser (jfr Abrahamsson, 1971: 61 ff)
- tillämpning av speciella planerings- och prognosmetoder
- innehållet i planeringsenheters arbete; skiljer det sig från den övriga organisationens?

2. Etiska regler

- lärs en planerareetik ut i utbildningen?
- finns etiska regler formulerade i olika planeringsenheter och organisationer? likartat innehåll? kännedom om reglerna?

3. Kåranda

- existensen av professionella sammanslutningar utbildning, konferenser etc
- andelen planerare som är medlemmar i professionella sammanslutningar

4. Professionellt perspektiv

För planerare är denna dimension problematisk, eftersom de arbetar inom många samhällssektorer, i verksamheter med olika innehåll.

- rationalism kontra marginalism (muddling through) kan emellertid vara en utgångspunkt för att karaktärisera det för planerare typiska sättet att se på beslutsfattande. Man kan ha hypotesen att planerare, i jämförelse med övriga organisationsmedlemmar ("administratörer"), tenderar mot rationalism.

Vad gäller det professionella perspektivet hos planerare i den svenska försvarssektorn, är en intressant fråga hur det förhåller sig till "the military mind". Om försvarsplanerarna är en profession borde deras perspektiv inte efter hand homogeniseras och anpassas till "the military mind" på samma sätt som sker med officerarnas.

5.2 Professionella planerare i försvarsorganisationen

Ett återkommande tema i organisationslitteraturen är förhållandet mellan profession och administrativ organisation. Detta kan vara en fruktbar utgångspunkt för en analys av förhållandet mellan å ena sidan "planeringsexperter" och "vetenskapliga rådgivare" vid FOA 1, å andra sidan försvarsorganisationen i övrigt. Den förra gruppen kallas i fortsättningen omväxlande planerare, analytiker och rådgivare.

Till FOA-planerarens uppgifter hör att främja tillämpning av forskningsresultat och användning av vetenskaplig metodik i beslutsfattandet. För att kunna bidra till metodikutvecklingen måste planeraren bland annat analysera planeringsprocessen och utforma *kriterier* för värdering av processen. Exempel på kriterier är att utgångsförutsättningar och perspektiv (bl a värderingar) är klart redovisade, att alternativ redovisas samt att erfarenheter ackumuleras och kunskap byggs upp (jfr Jennergren, 1971: 19 f).

Dessa kriterier tyder på att planeringen tänks ha en "frigörande" snarare än en "koloniserande" funktion (ovan 3.2). Den frigörande funktionen är oproblematisk om intresseharmoni postuleras. Med ett annat ord kan man säga, att planeringens funktion då blir att *förbereda* beslut genom att visa på alternativ, osäkerheter, riktig tillämpning av kunskap etc.

Utifrån ett konfliktperspektiv är däremot en rimlig hypotes att planeringen ofta tjänar funktionen att *förskansa* beslut (antingen en parts argument i en förhandlingssituation eller en kompromiss) i det planeringen bidrar till att skapa samstämmighet (konsensus) snarare än alternativ (Molin 1974). Genom fallstudier av några beslutsprocesser där planerare deltagit borde det vara möjligt att få en grov bild av deras arbetes funktion. Redovisas osäkerheter, perspektiv och alternativ? Granskas kritiskt bland planerarna hållbarheten i resultaten? Presenteras resultaten på ett sådant sätt att den demokratiska insynen och deltagandet underlättas?

Utifrån ett konfliktperspektiv framstår det som problematiskt för en planerare att söka främja god planering enligt kriterierna ovan. Beslutsfattaren har nämligen inte bara behov av att förbereda sina beslut och kompromisser, han måste också förskansa dem gentemot andra aktörer. Planeraren hamnar då, i en besvärlig mellanställning, därigenom att han "har att i sin verksamhet verka för att beredningen av besluten sker under hänsynstagande till de nämnda värderingskriterierna, men samtidigt måste han beakta beslutsfattarens integritet. Detta måste leda till kompromisser. . ." (Jennergren, 1971: 21).

Avgörande för hur pass mycket planeraren respektive

beslutsfattaren anpassar sig i kompromissen är maktförhållandet dem emellan. I anslutning till Scott (1966) kan man urskilja följande maktresurser hos den professionella planeraren 1) graden av professionalisering och professionens prestige och organisation 2) den professionella gruppens organisation och inplacering i den administrativa organisationen 3) den betydelse den professionella gruppens kunskap har för organisationen.

Tänkbara indikationer på graden av professionalisering diskuterades ovan. Den professionella gruppens organisation och inplacering framgår i stora drag av fig 1 ovan. Kunskapens betydelse kan man få en föreställning om genom att studera dels de krav som överordnade politiska nivåer ställer på beslutsunderlag från försvarssektorn, dels sättet att använda denna kunskap. I FOA 1:s policy är tanken att planeraren skall kunna backas upp av FOA genom sin anställningstrygghet och genom utbildning. Därigenom tänks han/hon få ett visst oberoende och möjligheter att ta tillvara de speciella kraven på god planering, samt presentera "obekväma slutsatser."

Om inte den ena parten (profession eller administrativ organisation) dominerar över den andra borde utifrån ett antagande om konflikter, dessa bli manifesta. Genom intervjuer med planerare och studium av skriftligt material från några beslutsprocesser kan man få en bild av förekomsten av sådana öppna konflikter och deras lösning eller undertryckande (jfr 5.3 nedan).

En ytterligare indikation på graden av professionellt oberoende från den administrativa, militära organisationen, kan vara hur planerarnas perspektiv på verkligheten förhåller sig till the "military mind". Bengt Abrahamsson (1972, s 81 ff) urskiljer fem drag i det militära perspektivet på verkligheten (nationalism, pessimistisk syn på den mänskliga naturen, alarmism, politisk konservatism och auktoritär inställning). En attitydundersökning med ett urval civila, ett urval militärer och samtliga FOA-planerare skulle ge underlag för att besvara frågor såsom Är FOA-planerarnas perspektiv påverkat av det militära perspektivet? I vilken grad? Varierar den med anställningstid? Med nivå i organisationen? Om planerarperspektivet närmar sig det militära perspektivet vid lång anställningstid och hög tjänsteställning är det en indikation på en "ideologisk dominans", och på att planerarnas professionella oberoende är litet. En sådan perspektivöverensstämmelse bör samvariera med en låg manifest konfliktnivå mellan planerare och den militära organisationen. En höggradig dominans för ett perspektiv försvårar troligen medvetenhet om perspektivet och presentation av alternativ.

Åsikter om krigsrisker fördelade på grader och armétruppslag

Grad	Anser risken för krig i Europa inom 5 år vara ganska eller mycket stor.			
	Infanteriet		Arméns övriga truppslag	
	%	antal	%	antal
Fänrik	37	(16)	–	(7)
Löjtnant	44	(64)	36	(88)
Kapten	54	(80)	51	(139)
Major	60	(20)	53	(37)
Överstelöjtnant	–	(5)	58	(14)

Ovanstående tabell (från Abrahamsson, 1972, s 111) exemplifierar hur en del av perspektivet kan belysas.

5.3 "Rådgivarrollen"

Som beskrevs inledningsvis i rapporten avses FOA 1 inklusive OA-grupperna fungera bland annat som "vetenskapliga rådgivare" till beslutsfattare. Operationsanalytikern skall, när det gäller arbetsledning etc, vara underordnad beslutsfattaren och den organisationsenhet han arbetar i. Samtidigt skall han tillvarata "vetenskapens och den beprövade erfarenhetens intresse" genom att verka för riktig tillämpning av vetenskaplig metodik och forskningsresultat.

Denna konfliktfyllda situation bör på ett fruktbart sätt kunna analyseras mot bakgrund av en precisering av konfliktbegreppet (jfr Sandberg 1975 a: 117 och 1975b:85 ff). På en empirisk nivå kan man urskilja en officiell bild av relationerna mellan olika parter. En metod är att studera de regler, formella föreskrifter eller muntliga, som finns för hur rådgivaren skall uppträda i sin kontakt med en eller flera organisationsenheter, bland annat med avseende på huruvida utgångspunkten är ett harmoni- eller konfliktperspektiv. Den amerikanska operationsanalysföreningens förslag till föreskrifter för "professionell operationsanalys" (*Operations Research*, 1971) och den följande debatten (jfr Gauffin 1977) ger underlag för denna studie

Vid sidan av detta officiella perspektiv kan man sedan ställa den bild som framgår av intervjuer med rådgivarna och av detaljerade studier av några beslutsprocesser. Dessa data och förhållandet mellan dem kan man sedan försöka teoretiskt tolka utifrån såväl ett konfliktperspektiv som ett harmoniperspektiv. En hypotes är att det officiella perspektivet snarast är ett harmoniperspektiv

men att data bättre kan förstås utifrån ett konfliktperspektiv. Hur motsättningar manifesteras i öppna konflikter och löses eller undertryckes blir då intressanta problem att belysa.

(Augusti 1975; bearbetad juni 1978).

Ake Sandberg

Referenser

- Abrahamsson, B, 1971: *Military Professionalization and Political Power*, Stockholm' Sociologiska inst. avhandling.
- Abrahamsson, B, 1972: *Militärer, makt och politik*, Vänersborg: Prisma (bearbetn. av ovanst.).
- Allison, G T, 1969: "Conceptual Models and the Cuban Missiles Crisis" i *American Political Science Review*, årg 63, nr 3, sept 1969.
- Dörfer, I, 1973: *System 37 Viggen*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Frank, James E, 1973: "A framework for analysis of PPB success and causality" i *ASQ*, vol 18, nr 4.
- Gauffin, Lars, 1977: "ORSA guidelines" och kritiken av dessa, Stockholm: FOA rapport C 10063-M1.
- Hagelin, B, 1972: *Svensk försvarspolitisk debatt 1965-70*, Stockholm: FOA P rapport A 8163.
- Holgersson, S, 1974: *Programbudgetering – en litteraturstudie av några teoretiska och empiriska bidrag*, Stockholm: FOA rapport C 10019-M3.
- Jennergren, C-G, 1971: *Synpunkter på FOA P uppgifter och arbetsformer*, Stockholm: FOA P rapport C 8303-M6.

- Jennergren, C-G, 1976: *FOA Planeringsbyrå (FOA P), dess utveckling och roll*, FOA rapport I0061-M1.
- Korpi, Walter, 1974: "Värderingar och resurser i den svenska framtidsforskningen" i *Sociologisk forskning*, årg 11, nr 1-2.
- Kurth, J R, 1971: "A widening gyre: the logic of American weapons procurement" i *Public Policy*, vol 19, nr 3.
- Lundquist, L, 1976: "Några synpunkter på begreppet politisk planering" i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, häfte 2.
- Molin, B, 1974: "Statlig utredningsforskning" i *Planering av forskning inför en oviss framtid*, Göteborg: Centrum för tvärvetenskap.
- Myndigheternas Planering*, 1974, Stockholm: Statskontoret, Rapport Dnr 368/70-5.
- Odenman, B, 1974: *Belysning av några frågor om personalen vid FOA P*, Stockholm: Företagsekonomiska institutionen (seminarieuppsats, dupl).
- Om planering i statliga myndigheter*. 1977, Kungälv: Statskontoret/Liber.
- Operations Research, 1971: "Guidelines for the practice of operations research" *Operations Research* vol 19, nr 5.
- Planeringens gränser*, 1976, Torsten Björkman m fl (red), Stockholm: Forum.
- Sandberg, Å, 1975a: *En fråga om metod*. Alternativt perspektiv på långsiktplanering och framtidsstudier, Stockholm: Prisma.
- Sandberg, Å, 1975b: *en fråga om makt*. Demokratisk planering och förändringsstrategier i organisationer och samhälle, Stockholm: Prisma.
- Sandberg, Å, 1975c: *Framtidsstudier - att veta och välja*, Stockholm: FOA Rapport C 10022-M3.
- Scott, W R, 1966: "Professionals in bureaucracies - areas of conflict" i Vollmer och Mills (red), *Professionalization*, Englewood-Cliffs: Prentice-Hall.
- SOU 1969:25: *Planering och programbudgetering inom försvaret*.
- Tarschys, D och Edwards, M, 1975: *Petita*. Hur svenska myndigheter argumenterar för högre anslag, Uddevalla: Allmänna förlaget.
- Uppdragsforskning och radikal samhällskritik*, 1972, av Projektgruppen för ickemilitära kampformer, Avd för freds- och konfliktforskning, Uppsala universitet.
- ÖB 62: *Riktlinjer för krigsmaktens fortsatta utveckling*, Stockholm: Försvarsstabens press- och filmavdelning.

Det isländska alltingsvalet

En politisk omvälvning

Det isländska alltingsvalet den 25 juni resulterade i de största väljarförskjutningarna i den isländska republikens trettiofyraåriga historia. För dem som följt isländsk politik de senaste åren var en betydande förändring förvisso inte oväntad, men ändå torde ytterst få bedömare ha förutspått de omvälvningar i valmanskåren som valet uppvisade.

Det mest överraskande resultatet var tvivelsutan socialdemokraternas (Althýduflokkur) jordskredsseger, vilken eftertryckligt vederlade alla spekulationer före valet om att partiet skulle förlora sina två valkretsvalda mandat i alltinget och därmed också sina utjämningsmandat.¹ Likaså måste regeringspartiernas, självständighetspartiets (Sjálfstádisflokkur) och framstegspartiets (Framsóknarflokkur), resultat betecknas som sensationella. Framstegspartiet, som traditionellt innehaft en stabil andra plats bland de isländska partierna är nu efter valet minst av de partier, som har representation i alltinget. Även självständighetspartiets förluster var stora och partiet noterade nu sitt sämsta resultat någonsin.

Mindre anmärkningsvärt ter sig folkalliansens (Althýdubandalag) resultat. Partiet noterade en ökning i sin röstandel med ca 4,5 %, vilket normalt skulle betraktas som en stor framgång. Men med hänsyn till att partiet i kommunvalet i maj månad uppnådde ett bättre resultat och i jämförelse med socialdemokraternas stora seger, torde valresultatet ändå ha emottagits med en viss besvikelse inom partiet.

Det faktum att det socialliberala förbundet (Samtök frjálslyndra og vinstri manna)² nu förlorade sina två mandat och åkte ur alltinget kan också ses som ett tämligen väntat resultat. Partiet gjorde stora förluster i 1974 års val och sedan har flera av deras tyngsta namn lämnat partiet samt i några fall anslutit sig till folkalliansen eller socialdemokraterna.

Politisk trötthet

På senare år har uttryck som "politisk trötthet" och "misstro mot de etablerade politikerna och politiska institutionerna" ofta hörts i den allmänna debatten på Island. Speciellt har denna diskussion skjutit fart efter det att aftontidningen Dagbláid startats. Under förväntning av att driva kritisk samhällsdebatt har tidningen gått till fräna och ofta personliga angrepp mot det politiska etablissemanget. Genom att ge utrymme för skiftande politiska åsikter har denna tidning skapat sig en image av frihet och oberoende gentemot de politiska partierna, vilket markerar ett nytänkande inom den annars så hårt partibundna pressen på Island.³

Samtidigt som Dagbláid alltså blivit ett forum för

ningen officiellt är partipolitiskt obunden har den uppenbart kommit att företräda ståndpunkter, som i viktiga drag sammanfaller med socialdemokraternas propaganda. Framstående socialdemokrater har också publicerat sig regelbundet i tidningen.

Den socialdemokratiska valpropagandan hade klara huvuddrag. Mot de "gamla" partiernas korrupktion och förmyndarmentalitet ställdes det egna partiets nya giv av öppenhet och demokrati.

De andra partierna angreps samlat under beteckningen "Kröflupartier", åsyftande att de bar ett gemensamt ansvar för den ekonomiska skandalen kring det geomtermiska kraftverket "Kröfluvirkjun", som trots att investeringarna spräckte alla kalkyler inte producerar någon ström.

På den socialdemokratiska partikongressen 1976, där just frågor rörande öppenhet och insyn i partiet blev huvudfrågor, stadgades att partiet skulle ha öppna provval för att fastställa nomneringar av kandidater till alltingsvalen. Nomineringsvalen, som lanserades med stor propagandistisk skicklighet blev tvivelsutan en stor succé. Ramen för valen var den att alla röstberättigade personer, som inte var organiserade i något annat parti, fick delta i valet. Valberättigad var varje person som erhöll rekommendationer från 25 organiserade socialdemokrater.¹⁰ Alla de andra partierna såg sig tvungna att på ett eller annat sätt följa socialdemokraternas föredöme, även om inget annat parti sträckte sig lika långt i att allmängöra nomineringsförfarandet. De socialdemokratiska provvalen ledde i vissa fall till nominering av "kändisar", vilkas politiska åsikter tidigare varit okända.

Socialdemokraternas öppenhetspropaganda kom något av sig då det blev känt att partiet erhållit ekonomiskt stöd från sitt norska broderparti för pappersköp till utgivning av partitidningen. Folkalliansens försök att använda dessa avslöjanden i valpropagandan torde av valresultatet att döma inte ha varit framgångsrika.

Den populistiska missnöjessatsning som så dominerande den socialdemokratiska valkampanjen gav ett valresultat, som vida måste ha överträffat högt ställda förväntningar. Partiet nästan tredubblade sin väljarandel och nu kom i nivå med sin gamla ärkefiende, folkalliansen, både i antalet mandat och i andel väljarröster.

Det är naturligtvis en helt öppen fråga hur det socialdemokratiska partiet kommer att förvalta sina framgångar. Hur man än värderar de propagandistiska övertonerna och de populistiska inslagen är det tvivelsutan så att den vilja till öppenhet och demokratisering i partiarbetet, som kommit till uttryck i partiets "nya giv", kan vara välgörande för det politiska livet och tvinga stelnande partistrateger till eftertanke.

Inom det socialdemokratiska partiet finns många er-

farna politiker och en politiska tradition i framhävandet av sociala reformer, arbetarskyddsfrågor och utbildningsfrågor. Möjligheten kan därför föreligga att partiet nu skapar sig en ställning som ett brett socialdemokratiskt parti enligt nordiskt mönster. En förutsättning för det är dock att partiet återtar den ställning inom fackföreningsrörelsen och bland löntagare som partiet tidigare hade och där rollen som ledande arbetarparti alltmer intagits av den vänstersocialistiska folkalliansen.

En annan möjlighet är att socialdemokraterna förvandlas till en rent populistisk rörelse. Yrkanden från partiets ledande marknadsförare, Vilmundur Gylfason, på den senaste partikongressen om att partiet inte längre skall ge sig ut för att vara ett arbetarparti utan ett allmänt medborgarparti, tycks gå i den riktningen, liksom den nu avslutade valrörelsen. En faktor av betydelse i det sammanhanget är givetvis att partiets nya väljare till största delen torde komma från de två regeringspartierna och då sannolikt i första hand från självständighetspartiet.

Folkalliansen

Folkalliansen bildades år 1968, som en permanentisering av det valförbund, som bildades 1956 mellan socialistpartiet och den socialdemokratiska debattföreningen, Målfundafélag jäfnadarmanna. Folkalliansen har undan för undan stabiliserats som ett vänstersocialistiskt parti och förefaller nu ha övervunnit många av de inre motsättningar som i inledningsskedet delvis förklarade partiet. Fortfarande rymmer dock folkalliansen disparata grupperingar med till synes ganska skilda politiska uppfattningar.

Partiet har sina rötter i det gamla kommunistpartiet och det finns fortfarande inom partiet en falang mycket Sovjetvänliga kommunister även om de isländska kommunisterna aldrig var så hårt knutna till Sovjetunionen som många av Västeuropas kommunistpartier var. En annan falang inom folkalliansen kan närmast betecknas som socialdemokratisk. Genom det socialdemokratiska partiets avtagande radikalisering har vänsterorienterade personer i första hand sökt sig till folkalliansen. Härtill kan nämnas att diskussionen om eurokommunismen varit intensiv inom folkalliansen. Dess tongångar har kanske främst haft lätt för att slå rötter inom partiet på grund av den starka nationalism, som från första början präglade både folkalliansen och dess föregångare, socialistpartiet.

Inför årets valrörelse befann sig folkalliansen i ett till synes gott utgångsläge. Regeringens oförmåga att skapa en dialog med fackföreningsrörelsen tycktes spela folkalliansen i händerna. Vid kommunvalet i maj månade visade det sig också att folkalliansen var det parti som ökade mest. Partiets ökning i röstandel på ca 7 % tycktes

kunna bädda för en storseger för partiet även i alltingsvalet. Röstvinsterna från kommunvalet decimerades emellertid åtskilligt i alltingsvalet. En faktor som här kan ha spelat in var att folkalliansen blev överkörd av socialdemokraternas provvalsystem. Folkalliansen använde sig av nomineringsval endast i en valkrets och berättigade att delta i valet var endast partianslutna personer.¹¹ Frågan om nomineringsförfarandet vållade åtskilliga problem inom folkalliansen. Viljan att hålla fast vid principen att personfrågor inte skall dominera över sakfrågor och att endast partimedlemmarna skall ha inverkan på vilka som nomineras lämnade öppen väg för kritiken att partiets nomineringar avgjordes under hemlighetsmakeri i partiets innersta cirklar. En annan faktor som sannolikt inverkad på folkalliansens begränsade framgång jämfört med kommunvalet var den hårda satsning som partiet gjorde på landsbygden. Partiets tankar om ett decentraliserat näringsliv hade säkert lättare för att vinna gehör på landsbygden än i Reykjavik och andra städer. Röster i partileden i Reykjavik konstaterade syrligt att jordbrukspolitik var den enda genomtänkta näringspolitik partiet hade att komma med.

Valdeltagandet

Röstberättigade i alltingsvalet var ca 137 000 personer, eller omkring 61 % av befolkningen.

I valet avgavs 122,218 röster, vilket motsvarar ett valdeltagande på ca 91 %. Detta är en obetydlig minskning i valdeltagandet jämfört med valet 1974, men något högre än genomsnittet under efterkrigstiden.

Valresultatet

Nedanstående tabell visar valresultatet i olika valkretsar och totalt.

Emedan inga intervjudata föreligger kan man endast spekulera över vilka väljarströmningar som döljer sig bakom de nettoresultat som tabellen tillhandahåller. Vi ser att regeringspartierna sammantagit gjort sina största förluster i Reykjaviksområdet och i syd- och västlandsvalkretsarna. Denna bild är särskilt framträdande för självständighetspartiets del medan framstegspartiets förluster fördelats något jämnare över landet.

Socialdemokraternas resultat tenderar att vara omvända mot självständighetspartiets, vilket kan tyda på att socialdemokraternas framgångar i första hand hämtats från självständighetspartiet. Det är av intresse att notera att folkalliansens framgångar varit störst just i de valkretsar, där regeringspartierna förlorat minst, nämligen på Vestfjörarna och i landsbygdsvalkretsarna på nord- och östlandet. Möjligen kan detta antyda att folkalli-

ansens satsning på landsbygden i valrörelsen givit resultat. Lika tydligt är det att socialdemokraternas framgångar varit förhållandevis små i glesbygdvalkretsarna. Traditionellt har socialdemokraterna haft ett mycket ringa stöd bland jordbrukarbefolkningen, ett förhållande som knappast torde ha förändrats i årets val, där socialdemokraterna intog en närmast jordbruksfientlig linje.

Folkalliansens stora framgång på östlandet är värd att notera. Dels förefaller det troligt att det socialliberala förbundets förluster till stor del har fallit folkalliansen till del, dels är det troligt att partiets mycket starka organisation i denna valkrets, tillsammans med partiledaren Lúdvík Jósefssons stora popularitet här i hans hemmavalkrets, bidragit till att regeringspartiernas väljarförluster tillföll folkalliansen.

Beträffande det socialliberala förbundets valresultat är det speciellt valutgången på Västfjörarna som kan förtjäna en kommentar. Den stora förlusten i denna partiets starkaste valkrets äger sin förklaring i att partiets huvudkandidat i valkretsen, Karvel Pálmason, ställde upp med en egen lista, vilken noterade en avsevärd framgång och uppnådde hela 14,6 % av rösterna vilket dock inte räckte till för mandat.

Som helhet kan man nog anta att socialdemokraternas framgångar i första hand vunnits från självständighetspartiet och i andra hand från framstegspartiet samt att folkalliansen gjort sina vinster på framstegspartiets och det socialliberala förbundets bekostnad. Från valundersökningar i andra länder vet vi emellertid att bruttoströmningarna i valmanskåren brukar vara betydligt större än de nettoresultat som erhålles vid röstsammanräkningen. Beträffande det isländska valet förefaller det inte ormligt att anta att t ex folkalliansen förlorat åtskilliga röster till socialdemokraterna i Reykjaviksområdet på grund av den starka betoning av jordbruket och landsbygden som partiet gjorde.

Regeringsbildandet

Den mer än två månader långa regeringskris som följde på det isländska valet har nu lösts genom att man bildat en vänsterregering, bestående av socialdemokraterna, folkalliansen och framstegspartiet under ledning av framstegspartiets ledare Ólafur Jóhannesson.¹²

Det var närmast på förhand givet att självständighetspartiets ledare, Geir Hallgrímsson, inte skulle lyckas få till stånd en regeringssamverkan med de andra partierna. Framstegspartiets skoningslösa kritik av självständighetspartiet under valrörelsen antydde tydligt att partiet fått nog av denna regeringssamverkan för tillfället. Socialdemokraternas dåliga erfarenheter av samverkan med självständighetspartiet under 60-talet vägde säkert tungt för att avhålla socialdemokraterna från att

278 Översikter och meddelanden

	Valkrets ¹								Hela landet
	Rv	Rn	Vl	Vf	Nv	Na	Au	Su	
<i>Folkallians</i>									
röstantal	12 016	5 319	1 477	937	1 181	2 590	2 463	1 979	27 962
röst %	24,4	21,5	20,0	17,7	21,4	19,9	36,5	19,5	22,9
% 78-% 74 ³	3,8	3,4	3,4	6,2	5,6	5,6	11,2	5,1	4,6
mandat ²	4 (3)	2 (2)	1 (1)	1 (0)	1 (1)	1 (1)	3 (2)	1 (1)	14 (11)
<i>Socialdem.</i>									
röstantal	11 159	7 293	1 718	808	752	2 876	563	1 743	26 912
röst %	22,6	29,4	23,2	15,2	13,6	22,1	8,4	17,2	22,0
% 78-% 74	14,1	16,4	12,3	5,3	5,4	12,9	5,2	11,2	12,9
mandat	4 (2)	3 (1)	2 (1)	1 (1)	1 (0)	2 (0)	0 (0)	1 (0)	14 (5)
<i>Framstegsp.</i>									
röstantal	4 116	2 628	1 968	1 114	1 784	4 150	2 439	2 462	20 661
röst %	8,3	10,6	26,6	21,0	32,4	31,9	36,2	24,3	16,9
% 78-% 74	-8,4	-7,1	-9,0	-7,6	-5,2	-7,9	-6,3	-9,5	-8,0
mandat	1 (2)	0 (1)	2 (2)	1 (2)	2 (2)	2 (3)	2 (3)	2 (2)	12 (17)
<i>Självstp.</i>									
röstantal	19 515	8 161	1 920	1 582	1 519	2 944	1 062	3 275	39 978
röst %	39,5	33,0	26,0	29,9	27,5	22,6	15,7	32,3	32,7
% 78-% 74	-10,6	-14,2	-7,4	-6,0	-5,1	-7,6	-5,6	-10,4	-10,0
mandat	6 (8)	3 (4)	2 (2)	2 (3)	2 (2)	2 (2)	1 (1)	2 (3)	20 (25)
<i>Sociallibf.</i>									
röstantal	1 942	574	310	85	278	448	218	218	4 073
röst %	3,9	2,3	4,2	1,6	5,1	3,5	3,2	2,1	3,3
% 78-% 74	-0,5	-1,4	-0,7	-12,6	-0,7	-3,0	-4,6	-1,0	-1,3
mandat	0 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (2)
<i>Övriga</i>									
röstantal	596	794		776				466	2 632
röst %	1,3	3,2		14,6				4,6	2,2
mandat	0 (0)	0 (0)		0 (0)				0 (0)	0 (0)
<i>Totalt</i>									
röstantal	49 344	24 769	7 393	5 302	5 514	13 008	6 745	10 143	122 218
röst %	100	100	100	100	100	100	100	100	100
mandat	15	8	7	5	6	7	6	6	60

¹ Rv = Reykjavík, Rn = Reykjanes, Vl = Vestlandsvalkretsen, Vf = Vestfjordarna, Nv = nordvestlandet, Na = nordöstlandet, Au = östlandet, Su = sydlandet.

² Siffror inom parentes anger 1974 års mandat.

³ % 78-% 74 anger röstandelen i årets val minus röstandelen i 1974 års val.

ingå en regeringssamverkan med detta parti igen. Även om det ofta påstods i valrörelsens hetta att folkalliansen skulle vara redo att ingå ett regeringssamarbete med självständighetspartiet var detta alternativ mycket orealistiskt.

Det regeringsprogram som de tre partierna nu enats om utarbetades under de förhandlingar som Lúdvik Jósefsson ledde om en koalition mellan partierna. Dessa förhandlingar strandade främst på socialdemokraternas ovilja att acceptera, att folkalliansen tilldelades statsministerposten. Det har redan spekulerats mycket kring motiven till denna ovilja. Folkalliansen har inte övántat hävdad att socialdemokraterna låtit styras av påtryckningar från NATO eller USA. Även om sådan påtryckningar inte verkar helt osannolika får vi tills vidare hålla oss till den mest närliggande förklaringen, nämligen att eftersom folkalliansen inte ville stödja en regeringsbildning under ledning av socialdemokraternas ledare, Benedikt Gröndal, så hade socialdemokraterna ingen lust att ge folkalliansen statsministerposten och prestigevinsten att lyckas lösa regeringskrisen. Man visste ju att bollen skulle gå vidare till framstegspartiets Ólafur Jóhannesson.

Elfar Lofsson

Noter

- 1 Alltingets 60 mandat fördelas mellan de 8 valkretsarna på följande sätt: Reykjavik 12, Reykjanes 5, Vesturland 5, Vestfirðir 5, Nordurland vestra 5, Nordurland eystra 6, Austurland 5, och Sudurland 6 mandat. De resterande 11 mandaten fördelas som utjämningsmandat.
- 2 Det socialliberala förbundet, Samtök frjálslyndra og vinstri manna, bildades som politiskt parti hösten 1969 i samband med att några socialdemokratiska, fackliga ledare lämnade folkalliansen när denna ombildades från att vara ett valförbund till parti. Huvudpersonen bakom det socialliberala förbundets bildande, Hannibal Valdimarsson, hade ett mycket stort personligt stöd i sin hemnavalkrets, Vestfirðirna, vilket gav partiet ett starkt fäste i denna valkrets. Partiet hade betydande framgångar i sitt första alltingsval 1971 och fick då 5 mandat. Sedan Hannibal Valdimarsson drog sig tillbaka från politiken upphörde framgångarna. Partiet fick endast två mandat i 1974 års val, vilka båda gick förlorade i årets val.
- 3 Alla de isländska morgontidningarna, Morgunbladid (självständighetspartiet), Timinn (framstegspartiet), Althýdubladid (socialdemokraterna) och Thjóðviljin (folkalliansen) är renodlade partiorgan.
- 4 Jag har vid sammanställning av denna översikt endast haft tillgång till partitidningarna. De bedömningar som här kommer fram är enbart baserade på dessa tidningar då jag inte haft tillgång till partiernas hela valmaterial.
- 5 Huvudinnebörden i försvarsavtalet mellan Island och Förenta Staterna från 1951 är att USA åtar sig Islands försvar mot upplåtande av land för en militärbas i Keflavik och depåer och radaranläggningar på ett par andra platser i landet.
- 6 Mest uppmärksammas blev Sigurdur Helgasons avhopp från partiet i Reykjanesvalkretsen.
- 7 Företrädare för den nya linjen har hävdad att Island borde låta Förenta Staterna betala vägbyggen och andra anläggningar i landet som ersättning för landupplåtelsen samt att isländska myndigheter borde utta skatter och tullar på de varor som tas in i landet för truppersnas försörjning.
- 8 Namninsamlingen blev mycket omdebatterad och motståndarna hävdade att arbetsgivare utövat påtryckningar på anställda att skriva under samt att minderåriga lurats att skriva på. Även om övertramp sannolikt har ägt rum i några fall förtar det inte intrycket att en betydande del av den isländska befolkningen i denna namninsamling givit sitt accepterade av den amerikanska truppnrvaron i landet.
- 9 Beträffande splittringen inom socialdemokratien, se exempelvis jubileumsskriften Althýduflokkurinn 50 ára Reykjavik 1966.
- 10 Beträffande nomineringsvalen, se Lögbók Althýduflokksins Reykjavik 1977.
- 11 Partiets nominering i Reykjanesvalkretsen gjordes efter att ett nomineringsval hade hållits och i enlighet med dess resultat.
- 12 Regeringsposterna, som är fördelade jämnt mellan de tre partierna är besatta enligt följande: Statsminister: Ólafur Jóhannesson (frams.) finansminister: Tómas Arnason (frams.) justitie-, kyrko-, och jordbr: Steingrímur Hermansson (frams.) utrikesminister: Bendikt Gröndal (sociald.) fiskeriminister: Kjartan Jóhannsson (sociald.) socialminister: Magnus H. Magnússon (sociald.) handelsminister: Svavar Gestsson (folkall.) utbildningsminister: Ragnar Arnalds (folkall.) industri- och energiminister: Hjörleifur Guttormsson (folkall.)

Litteraturgranskningar

THOMAS CONIAVITIS: *Irrationalitet – rationalitet. Max Weber – Georg Lukács: En uppgörelse*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia, nr 12. Stockholm: Almqvist & Wiksell (i distribution) 1977.

Begreppet rationalitet är som bekant aktuellt på flera sätt i samband med Max Weber. Dels är enligt rätt allmänna omdömen det underliggande kulturfilosofiska temat i hela hans produktion hur vi skall uppfatta den ödesmättade trenden i riktning mot ökad rationalisering av allt fler sfärer av mänskligt liv, en process som enligt Weber tog sin början i Västerlandet genom de protestantiska puritanernas ofrivilliga förmedling. Dels är Webers idealtyp, hans centrala metodologiska redskap, tillkommen under direkt influens från den marginalistiska ekonomins modell över "rational economic man". Att rationaliteten berör Webers historiefilosofi och metodologi förefaller i varje fall klart.

Thomas Coniavitis (hädanefter benämnd T.C.) söker att i en idéhistorisk framställning som spänner över mycket vida fält påvisa en spänning mellan dessa båda inslag – historiefilosofin och metodologin – i Webers verk och bygger sin tes kring detta. Jag återkommer till den.

Låt mig genast säga att jag finner T. C.'s avhandling mycket värdefull därigenom att den bidrar till att ge legitimitet åt en metodisk inriktning med mycket lång bakgrundstradition; en humanistisk inriktning som alltmer kommit på avskrivning och som rent av kommit att ifrågasättas. Det är möjligt att klassisk idéhistoria av det slag som det här är frågan om inte har så stort egenvärde ur vetenskaplig synvinkel. Å andra sidan så är den ett berättigat inslag i det vetenskapliga företaget som helhet, därest den bidrar till förståelsen av vårt predikament och är ägnad att lösa upp och relativisera stelnade föreställningar. Med en populär filosofisk terminologi skulle man kunna säga att idéhistorien "överskridits men inte negerats" av modernare och mer *scientistiska* ideal.

Avhandlingen, som vid disputationen blev hårt kri-

tiserad av opponenter Göran Therborn, har enligt min mening stora förtjänster. Inte minst ådagalägger författaren en respektingivande lärdom, kanske särskilt vid genomgången av den tyska adertonhundratalsfilosofin. Här ligger enligt min mening bokens stora förtjänst – man lär sig helt enkelt mycket vid läsningen. Weber, avhandlingens huvudobjekt, tycker jag däremot kommer en smula på sned i framställningen och läsaren känner sig inte övertygad om riktigheten av författarens tolkning. T.C.'s bok framstår för mig som imponerande men inte övertygande. Man får naturligtvis vara vaken för att denna min uppfattning rimligen sammanhänger med att min egen tolkning av innebörden av Webers tänkande skiljer sig från T. C.'s.

Min reaktion är kort sagt tredelad: De idéhistoriska inslagen ger ett gediget intryck, avhandlingens tes förbyllar och, slutligen, i sin kritik av Webers syn på vetenskap och värderingar skjuter författaren enligt min uppfattning helt förbi målet.

Jag har redan inledningsvis önskat redovisa min subjektiva reaktion eftersom jag i fortsättningen helt enkelt tänker ägna mig åt att något reflektera över några av de frågor som inställer sig vid läsningen. Det kan bidra till ökad klarhet om jag lyckas föreslå några rimliga förutsättningar för trovärdigheten av den tes som författaren framför – förutsättningar som sedan kan bli föremål för rationell diskussion. Detta är en målsättning med denna anmälan.

Boken är i påfallande grad disponerad efter principen *ab ovo ad mala* och först efter en fyllig "Inledning" och "Introduktion" kommer vi fram till Weber själv och "Wissenschaft als Beruf", den text som enligt författaren främst är aktuell i sammanhanget.

T.C.'s ifrågasättande i inledningen av Webers autenticitet som "klassiker" tror jag på det hela taget är riktigt. Den vanliga bilden är ju den av Weber som portalgestalt för den breda empiriskt-analytiska huvudådran inom samhällsforskningen ifrågasatt endast av övervintrande

värde-objektivistiska naturrättsanhängare samt även hegelianskt inspirerade superrationalister. Det ligger inget orimligt i denna föreställning, eftersom de allmänfilosofiska idéer som skulle hålla samman denna breda huvudströmning tvivelsutan går att spåra hos Weber. Den framstår emellertid, enligt min åsikt, som både ytlig och ofruktbar eftersom de intressantaste brytningarna i synen på Weber under senare tid torde återfinnas inom den empiriskt-analytiska huvudfåran. Jag tänker här på den sk *de-Parsonisering* av Weber som i korthet innebär en omorientering från Talcott Parsons' makro-teoretiska Weber-läsning till ett ökat uppmärksammande av bl a Webers roll för de empiriska special-sociologierna, överhuvudtaget en ökad historisering av Weber. Den roll Weber tilldelats i det här sammanhanget, som anfader till i stort sett hela den moderna sekulariserade samhällsforskningen, får nog mest ses som en postum hedersutmärkelse. Historiskt torde den ha samband med den *politisering* av samhällsvetenskapen som vid sextioalets slut lite till mans äventyrade den upphöjda klar-synen. Detta är för övrigt ett hermeneutiskt perspektiv på Weber-renässansen som helhet. Det nyvunna intresset för Weber har att göra med samhällsvetenskapens självförståelse. En eventuell Weber-tradition kan vare sig tillskrivas kontinuitet eller enhetlighet. Även om debatten om hans verk begynte nästan omedelbart efter hans frånfalle så är det först i sen tid som Weber kommit att bli vad jag skulle vilja kalla en *paradigmatiskt* kontroversiell gestalt, för att låna en mycket utbredd term från den moderna akademiska folkloristiken. Weber har fått ett stort, ehuru mångtydigt, symbolvärde och det är tydligen mot *symbolen* Weber som T. C. riktar sina polemiska attacker.

Men om nu inte Weber givit upphov till någon enhetlig tradition så har han i stället kommit att inspirera många skilda och svårförenliga riktningar. För att vara en *epigon* (T. C.'s term) så är han alldeles ovanligt inflytelserik. Att vara grundläggande klassiker för så vitt skilda samhällstänkare som, för att nämna några mer framträdande exempel, Lukács, Schütz, Lazarsfeld & Oberschall och Parsons ger en antydning om Webers spännvidd. Främst är det väl den mångtydiga *Verstehen*-ansatsen som möjliggjort att Weber *samtidigt* är kraftkälla för vad som med en olycklig terminologi brukar kallas för "positivism" och "anti-positivism". *Verstehen*-metoden står också i centrum för T. C.'s Weber-tolkning. För att inte den splittrade mångfalden i Weber-tolkningarna på den här punkten skall ge upphov till resignation angående den vetenskapliga kommunikationens utsikter så är det viktigt att med T. C. inse husrum som Weber är mer av en framstående syntesmakare än en originell nyskapare, det senare något som Weber heller knappast själv gör anspråk på att vara.

De rent idéhistoriska översikterna är njutbara inslag i avhandlingen, med en rikedom av uppslagsrika reflektioner och litterära anspelningar. Introduktionens presentation av adertonhundralets filosofi är samtidigt hisnande och klargörande och jag är inte säker på att det på svenska språket föreligger någon bättre introduktion till hermeneutikens filosofihistoria än den översikt som T. C. erbjuder, som en fördjupning av vad han urskiljer som den "tredje fasen" i filosofins utveckling under förra seklet.

Den första fasen centreras kring romantiken, huvudsakligen en konservativ reaktion mot Upplysningen, inom vars ramar ju också historicismens rötter spirar. Bilden är inte entydig. Hos Hegel, t ex, förenas ju den nationella historicismen och Upplysningsfilosofin att döma av den extrema rationalism och förnuftsstro som genomsyrar det hegelianska systemet. Motsättningen mellan Upplysningens rationalism och förnuftsstro, med dess på sikt förödande effekter för det teologiskt präglade normsystemet i samhället, och den konservativt romantiska urhistoricismen kommer till uttryck hos Schleiermacher, hermeneutikens förste framträdande talesman (om vi nu bortser från de antika rötterna), och hans försvarstal för religionen som meningsbärande tankestruktur i samhället. Sekulariserad kristendom och en panteistisk syn på förhållandet mellan natur och ande kan vara uttryck för ett brobyggande mellan Upplysningen och Romantiken. Inom filosofin gällde diskussionen frågan om materialism och idealism, huruvida naturen hade en av idéerna oberoende existens eller om den var att se som alierad ande. Detta är för övrigt också bakgrunden till Marx' teser om Feuerbach och, mer direkt, Feuerbachs kritik av vänsterhegelianerna.

Då är vi redan inne i den *andra fasen* som är i grunden antifilosofisk. Man vänder sig nu mot den dittillsvarande filosofin och dess syn på sina uppgifter och man återknyter till Upplysningens världstillvändhet. I denna period revolterar Nietzsche mot de goda värdena och den sociologiska positivismen uppstår.

Den tredje fasen, slutligen, präglas av skilda syntesträvanden. Hur man skall vara vetenskaplig utan att bli nihilist är i förgrovd form, den fråga som nykantianerna (Windelband och Rickert) och nyidealisterna (Dilthey) söker att på skilda sätt besvara. Den nya vetenskaplighetens (t ex som den framträder hos Darwin) fara, upplever man, är nämligen att den hotar beröva oss tillvarons meningsdimension. "Dörren till 'Lebensphilosophie', existentialism och andra irrationalistiska strömningar vilka fick sin utformning under vårt århundrade stod öppen från mitten av 1800-talet", skriver T.C. (på sid 25).

I T. C.'s framställning sammanförs under den tredje fasen nyidealismen och nykantianismen under den ge-

mensamma beteckningen "antipositivister". Gemensamt för denna heterogena krets skulle vara att de alla på något vis är engagerade i ansträngningarna att rädda ett revir åt kulturvetenskapen undan den framträngande positivismen och att de alla i någon mening är "hermeneutiker". Själva redogörelsen för hermeneutikens innebörd från Aristoteles och framåt lyckas enligt min mening kasta ljus över detta "the murkiest of the dark corners in the labyrinth of German social science method", för att tala på H.S. Hughes. Greppet att med utgångspunkt från Marcel Prousts litterära metod levandegöra hermeneutiken förefaller mig vällyckat. Personligen ställer jag mig dock frågande – särskilt vad Weber beträffar – till den identifikation mellan hermeneutiken och *Verstehen*-metoden som jag tycker mig ana i presentationen.

Till läsarens upplysning bör för säkerhets skull framhållas att alla de faser som T. C. redovisar helt enkelt formar en indelning i heterogena perioder – det rör sig givetvis inte om tre distinkta former av tänkande.

I den följande framställningen har jag särskilt fäst mig vid det tredje kapitlet där pusselbiten Weber infogas på plats i det idéhistoriska sammanhanget. I kapitlet, som har rubriken "Antipositivister", redovisas Diltheys respektive nykantianismens skilda sätt att värna om humanvetenskapens specificitet, med utgångspunkten från objektet eller metoden, som skilda utslag av en subjektorienterad metodologi därigenom att *handlingen* framstår som det naturliga objektet för samhällsvetenskaplig analys vari det rationella underordnas det irrationella – handlingen har ju alltid en meningskomponent. Webers metodologiska individualism och värderingsmässiga pluralism ("polyteism") skriver T. C. ofta, en term som återfinns också hos Weber (själv) förstås mot bakgrund av bl a Rickerts distinktion mellan empiriskt och kognitivt subjekt (sid 88–9 i avhandlingen).

Skulle man med yttersta ordknapphet förmedla essensen i avhandlingens båda föregående kapitel så kan man säga, att det bäddas för klassificeringen av Weber genom att det protestantiska begreppet "Beruf" hos Weber jämföras med Diltheys "Erlebnis" (Dilthey är ju också den vars namn, må vara en smula oegentligt, i första hand förknippas med "Lebensphilosophie") som tämligen likvärdiga uttryck för motsättningen mellan rationalitet och mening.

Så vitt jag kan se är tolkningen i det tredje kapitlet av de möjliga antipositivismerna både inkännande och pregnanta.

I kapitlet IV fördjupas analysen av Weber och T. C. redovisar sin interpretation av förhållandet mellan *Verstehen* och *Erklären* hos Weber – den förmodligen avgörande punkten för varje tolkning av Webers metodologi eller i varje fall tolkningen av dess doktrinhis-

toriska betydelse. "Övertygelsen att 'mening' prioriteras framför 'orsak' hade Weber hela sitt liv. Kausalitet är för honom ett moment i den interpretativa processen", skriver författaren (sid 100). Denna uppfattning är förvisso problematisk. Den vanliga synen är tvärtom att intresset för *Verstehen* hos Weber är kausalt styrt även om Webers uppfattning av kausalitet förvisso inte inbjuder till "nypositivistiska" tolkningar, vilket för övrigt också torde framgå av W. G. Runcimans kritik av Webers värde-metodologi. Överhuvudtaget torde Webers nykantianskt präglade pluralism vad beträffar modellkonstruktionen vara svår att förena med en mer ortodox syn på kausalitet. Det är ju bl a just häri som Weber skiljer sig från sin tids positivism. Men i T.C.'s tolkning blir skillnaden, å den andra sidan, mellan Weber och Dilthey, rent av hermeneutiken överhuvudtaget, påfallande diskret. Detta tror jag är av betydelse för att tolkningen av Weber skall harmoniera med avhandlingens tes.

Även om det finns anledning till sund skepsis mot en hermeneutisk tolkning av Webers syn på *Verstehen* så är jag inte beredd att förkasta T. C.'s tolkning – den är också formulerad med betydande sturskhet. Det är rätt modigt att överhuvudtaget påstå något entydigt på denna punkt där Weber själv var så påfallande mångtydig. Jag tror emellertid att det är problematiskt att förankra T. C.'s tolkning i en samlad läsning av de weberska grundtexterna. T. C.'s framställning är förvisso inte orelaterad till Webers egen text men – precis som flertalet tesdrivare – är han naturligtvis benägen att söka belägg för just den tolkning han gjort till sin. Den önskvärda graden av fundamentalistiskt textstudium är förstås en omdömesfråga från fall till fall givet framställningens syfte. Men på den här punkten kunde nog en djupdykning i primärkällorna vara väl motiverad.

Författarens egen inställning tycks för övrigt vara, kanske i C. W. Mills' anda, att problemet *Erklären vs Verstehen* blir problem först i det ögonblick man söker totalisera den ena aspekten på den andras bekostnad. Kanske är det så inom samhällsforskningen eftersom man i båda fallen kommer att producera begränsad kunskap, i ena fallet tenderar den att bli delvis trivial och i det andra fallet blir den påfallande svår att belägga. Men man kan också tvärtom hävda att för den renodlade *Verstehen*-analysen eller, alternativt, kausalanalysen existerar inte problematiken eftersom man i båda fallen tagit ställning beträffande de vetenskaplighetskriterier som brukar förknippas med "unified-science"-idealet – för eller emot. Paradoxens upplösning torde ligga i att man blandar samman ett epistemologiskt och ett metodiskt problem, frågorna "hur kan vi veta något om samhället?" och "hur kan vi etablera denna kunskap som vetenskapligt säkerställd?". Hermeneutikern och positivisterna talar sålunda, i så fall, förbi varandra. Det

handlar om skilda typer av kunskap. Låt oss ta ett enkelt exempel: Det är ingen motsägelse att anse att Väinö Linnas romaner eller Sture Källbergs "rapportböcker" ger oss värdefull kunskap och samtidigt förneka dess status av vetenskapligt säkerställd kunskap.

För Webers del består problematiken enligt min mening just av att *före*na förståelse och förklaring, dvs hur man ska *före*na intressant kunskap om samhället med vetenskapliga kriterier, t ex på intersubjektiv överförbarhet eller förklaringsvärde.

Denna tolkning förefaller mig rimlig mot bakgrund av den roll som vi vet att den österrikiska marginalismens rationella modeller spelade för Webers viktigaste idealtypsformulering, den från 1904. Härav följer ju inte att T. C.'s tolkning, där förståelse och förklaring tydligt förener genom att den förra prioriteras, skulle vara orimlig. Vid genomläsningen frågar man sig emellertid vari skillnaden mellan Weber och Dilthey egentligen skulle bestå om författarens tolkning godtogs.

Webers nykantianism bidrar till att göra honom blind för strukturer i samhället, och *förståelse* (av individer) blir ett nödvändigt inslag i analysen. Härav följer inte ett förkastande av positivismens *metodiska* ideal – ju mer dessa kan tillfredsställas desto bättre. Om detta, i mycket förgrovd form, skulle svara mot Webers inställning, vilket jag tror, så harmonierar det så vitt jag förstår inte alls med Diltheys mer radikala brott med positivismen. Det synes mig vara en förutsättning för T. C.'s tolkning att skillnaden mellan de nyidealistiska (hermeneutiken) och de nykantianska (konkret: värde-metodologin) inflytelserna på Webers tänkande suddas ut.

Det femte kapitlet framstår för mig som bokens svagaste, och avhandlingen hade enligt min mening vunnit på om det mesta uteslutits. Här reproducerar författaren den vitt spridda myten om den s k "värde-neutralitetstesen" i Webers populärföreläsning *Wissenschaft als Beruf* utan att man kan finna den tillfredsställande belagd. T. C. upplever den diskussion som hittills förts om "värdeneutraliteten" som "felaktig, till stor del beroende på att motsvarande, motsatta (oftast korrekta), argument överförts från moralfilosofin till samhällsvetenskapernas fält och det har skett okritiskt och, framförallt, utan att anpassas till detta nya fält. Medan man alltså i moralfilosofin kan och bör föra en principdiskussion helt abstrakt så kan man inom samhällsvetenskaperna inte tala allmänt utan endast om konkreta relationer mellan ett bestämt samhälle och ett bestämt sätt att tänka, dvs man kan inte tala fristående, abstrakt och oberoende av det teoretiska resonemang och den konkreta historiska period som en speciell ståndpunkt ingår respektive tillämpas i. En samhällsteori som är kritisk till en bestämd samhällsinformation kan upphöra med denna kritik i en annan samhällsformation och själva neutraliteten

kan vara värde-orienterad. *Webers neutralitetstesen har ingen epistemologisk grund, den är värde-orienterad.*" (sid 132).

Bortsett från att författarens historicistiska grundsyn här framträder rätt väl så är det slående att argumentationen helt enkelt inte är övertygande. Man får helt enkelt inte klart för sig *varför* i all världen man inte kan gå till väga på så vis som författaren avråder ifrån. Om nu moralfilosofin skulle vara på det hela taget korrekt så blir man vidare nyfiken på vari anpassningen till samhällsvetenskapens fält skulle bestå. Dessutom förefaller det, *en passant*, som om i författarens teorigrepp värde-aspekten på något sätt skulle vara inbyggd i själva teorin. Hur en teori i sig skulle kunna förhålla sig kritiskt till något överhuvudtaget är mig förborgat. En teori är, enklast möjligt uttryckt, ett påstående om orsakssammanhang i verkligheten. Enligt mitt omdöme tappar författaren i femte kapitlet på något vis distansen till sitt ämne och skriver liksom i affekt, med stundom predikande tonfall. Man får intrycket att författaren här så att säga "rituellt" offerar på värderingarnas altare.

På ett relationellt plan ligger det väl något i den utsikt som T. C. levandegör med citat från Leo Strauss: att vetenskapen reduceras till "a mere supplier of data for the real policy-makers". Inte för intet kan Weber ses som en pionjär också för vad vi i dag kallar "policy-science". Men än sen? Delvis är väl detta en rätt naturlig utveckling för de normativa disciplinerna. Vi får trösta oss med att det finns flera olika "policy-makers" "to supply". Jag förstår inte heller varför författaren i sammanhanget väljer att gå till attack mot Runciman, vars kritik av Webers vetenskapsfilosofi har visat sig bli en riktig vattendelare i debatten. Erbjuder inte Runciman just en lösning på den antydda problematiken genom att framhålla möjligheten, som Weber ej själv insåg, av en rent vetenskaplig diskurs, utan varje normativ anknytning?

Jag har också svårt att förstå argumentationskraften i den av författaren kursiverade meningen i ovanstående långa citat. Webers radikala boskillnad mellan vetenskap och politik är givetvis värde-orienterad så till vida som att den förutsätter det vetenskapliga sanningssökandet som en mål-värdering – detta är den s k Weber-paradoxen. Härav följer inte att Webers *policy-rekommendationer* skulle vara epistemologiskt ogrundade. Webers plädering för "värdeneutralitet", om vi nu tillfälligt godtar denna term, löser inga epistemologiska problem men Webers *metodologi* (värderingar som aspektval) är ett lösningsförslag på objektivitetsproblemet.

T. C., däremot, bygger sin tolkning av Weber på en så vitt jag kan se postulerad motsättning mellan Webers syn på *värde-neutralitet* och *värde-relevans*. Här om kan mycket ordas men låt mig helt kort säga, att jag helt enkelt inte kan se en sådan motsättning

mellan Webers metodologi och *policy-rekommendationer*. Webers värde-aspektvals-metodologi framstår, enligt min mening, snarast som en metodologisk kvalificering av det "Wertfreiheits"-, eller bättre, "Werturteilsfreiheits"-postulat som han senare kom att lägga fram bl a i sina populärföreläsningar från den Bayerska Rådsrepublikens dagar.

Det kan hos Weber finnas enstaka formuleringar som inbjuder till en förgrovd tolkning av hans syn. Om man betraktar den oroliga yttre ramen för Webers "tvillingföreläsningar" så var ju inte tillfället heller idealiskt för subtila nyanseringar.

T. C. bygger sin tolkning av Weber på "Wissenschaft als Beruf". Det är han nu inte ensam om – det är uppenbarligen den uppsats som de flesta läst. Weber hade själv godkänt texten före tryckningen – ursprungligen rör det sig om stenogram. Mig veterligt är det dock inte säkerställt att Weber verkligen ansåg texten som en god återgivning av hans metodologiska inställning. Att han godkänt texten innebär måhända endast att han fann den vara en korrekt återgivning av vad han faktiskt sade. T. C. diskuterar för övrigt själv sitt val av källa, i en not på sid 16.

Med hänsyn till den rätt pressade tolkningen – jag kan inte finna att T. C. i kapitel V sökt tolka Weber till det bästa – så skulle presentationen av Webers syn på förhållandet mellan den vetenskapliga sfären och värde-sfären tvivelsutan vara mer övertygande om den kunde stödjas på ett något bredare källunderlag.

Vad avses med Webers "metodologi"? Det problem som framställningen här aktualiserar är var man företrädesvis bör söka Webers metodologi. Enligt T. C. bör man, om jag förstått honom rätt, företrädesvis uppmärksamma de inledande metodiska passagera i *Wirtschaft und Gesellschaft* samt föredraget *Wissenschaft als Beruf*. Men när det gäller värderingarnas roll är det svårt att förstå hur man skall kunna gå förbi Objektivitetsuppsatsen från 1904. Den bild av Weber som där framträder överensstämmer också bättre med den grundläggande – och som jag tror rätt genomgående – nykantianismen i Webers metodologi, jämfört med populärföreläsningen från 1919.

I det sjätte kapitlet visar författaren hur den weberska subjekt-objekt-problematiken överförs till Lukács även om denne genom ett hegeliantskt totalitetsbegrepp över-skrider den metodologiska individualismens restriktioner som ju vidlåder Webers metodologi. Jag känner mig inte kompetent att yttra något om detta kapitel bortsett från att T. C. klarare än de flesta gör reda för Lukács' fetischismanalys som en syntes mellan Weber och Marx, en syntes som ofta framhålls i sekundärlitteraturen.

Vid läsningen av det sista avsnittet "Avslutning: uppgörelse" så slår det mig att det är något *tyskt* över T. C:s avhandling, "Auseinandersetzung" är det typiska begrepp som osökt faller i tankarna. Man kunde dock önska att T. C. intresserade sig också något för levande och inte bara döda tyskar. En av de formella anmärkningar som riktats mot avhandlingen är att diskursanknytningen lämnar en del övrigt att önska. Det kunde ju vara händelsen att det problem man önskar behandla redan har lösts i den befintliga litteraturen. Därför bör det ingå i den normala vetenskapliga proceduren att man relaterar sitt eget bidrag till den tidigare forskningen på området. Här avviker onekligen avhandlingen från praxis, men författaren skulle kunna anföra till sitt försvar att han önskat göra en immanent studie över Weber och att det då inte ter sig alldeles nödvändigt att ta utrymme i anspråk för en vidlyftigare litteraturgenomgång, särskilt om man inte hittar någon lösning på sitt problem. Dessutom tenderar ju Weber-analyser gärna i vilket fall att bli en dialog med sekundärlitteraturen. Den moderna tyska diskursen har dock tappats bort i hanteringen.

I Tyskland togs man något på sängen av den livliga Weber-renässansen men nu har man snabbt inhämtat anglo-saxarnas försprång. Den tyska Weber-forskningen är förmodligen den mest avancerade och åtskilligt har skrivits om Weber och rationaliteten. Jag tänker här på bidrag av bl a Hungar, Käsler, Mühlmann, Schluchter, Weiss, Winckelmann och Zingerle. Mycket av T. C:s resonemang hade utmärkt väl gått att relatera till den redan smått "klassiska" femtiotalsdiskussionen mellan Henrich och Tenbruck om graden av enhetlighet i Webers "metodlära". Jag uppfattar författarens avhållsamhet från tyska bekantskaper som visserligen legitim eller i varje fall möjlig, men man blir ändå förvånad när *ingen* av de nämnda författarna ens är representerade i avhandlingens litteraturlista. Det är lite paradoxalt att T. C. i så hög grad utnyttjar anglo-saxiska och franska sekundärkällor medan dagens mycket livliga tyska diskussion blir en vit fläck i avhandlingen, särskilt mot bakgrund av den mycket initierade och täta genomgången av den tyska filosofiska idéhistorien under adertonhundratalet. Den oförberedde läsaren kan få ett intryck av att ingenting hänt i Tyskland sedan Webers dagar – inte ens von Schelting nämns (Gadamer är dock representerad i litteraturlistan. Jaspers, von Mises och Horkheimer nämns också). Att döma av litteraturlistan har heller inte de vanligaste tyska tidskrifterna konsulterats. Det här uppfattar jag inte som någon förödande kritik, men det är klart att avhandlingen hade gett ett mer förtroendeingivande intryck om kritiken inte hade behövt framföras.

Det är nu hög tid att ta itu med författarens tes, som, nödgas jag erkänna, det inte lyckats mig – trots långvarig brottning – att få något riktigt grepp om.

Jag har funnit några särskilt centrala passager där tesen i avhandlingen framträder. På sid 9 läser vi att författaren avser att "försöka visa att Webers sociologi inte kan studera det den gör anspråk på att kunna studera dvs jag ska påvisa inre *logiska* (min kursiv, S. E.) motsägelser vilka omöjliggör ett accepterande av hans teoretiska och metodologiska tänkande som en helhet". På sid 10: "Rationalitet, i Webers uppfattning, påminner om ett vaxljus. Liksom ljusets levande flamma lyser upp mörkret, så avmystifierar (Entzauberung) också rationaliteten världen; men liksom vaxljuset lyser upp genom att förtära sig självt, så avlägsnas också de subjektiva, individuella bestämningarna från de områden som ockuperas av rationaliteten – denna människans produkt! Och så avlägsnas också den sociologi, som tar sin utgångspunkt i subjektet, från de områden som rationaliseras." Vidare på sid 101–2: "Det logiska kan studeras endast i den mån det ingår som ett element för att forma ett bestämt material (innehåll) eller som ett element i relation till vilket individernas beteende formas. Men det logiska kan aldrig studeras fristående, oberoende av en subjektiv mening, ty ett sådant studium skulle gå utöver de förutsättningar som Weber själv ställer upp för det som skall kallas sociologi; det skulle alltså strida mot sociologins – enligt Weber – egna premisser. Här ligger alltså motsägelsen hos Weber mellan hans subjektbaserade metodologi och hans användning av begreppet rationalitet." Slutligen på sid 112: "Låt oss sammanfatta och samtidigt påminna om det som nämndes tidigare om att räckvidden av denna kritik är större än det kan förefalla. Det gäller Webers sociologis existensberättigande och kan formuleras sålunda: *Ju mer rationaliteten övertar av ett fält, desto mer avlägsnas 'meningen' och i samma mån förlorar Webers metodologi i betydelse, ty den förlorar då detta fält som sitt studieobjekt* (sociologin förlorar sitt huvudsyfte). *Den förflyttas tillsammans med 'meningen' bortom det rationaliserade sociala.*"

Jag blir helt enkelt inte klok på författarens tes. Den mest oförmånliga tolkningen är den som opponenter torgförde vid disputationen: att T. C. helt enkelt blandar samman två möjliga betydelser av "mening", dels de handlande subjektens avsedda (subjektiva) mening (avsikt, ändamål), som den diskuteras av Weber i bl a *WuG*, och *livets* mening i så att säga tolstoysk betydelse, som den aktualiseras i den weberska historiefilosofin.

Min första spontana reaktion var att Webers *empiriska* (substantiella) sociologi visserligen gradvis förlorar sitt studieobjekt ju mer rationaliseringen framskrider (men Webers jämförande religionssociologi är förstas huvudsakligen historiskt inriktad) men därav följer inte att Webers *metodologi* nödvändigtvis skulle få minskad be-

tydelse. Idealtypen (av typ "rational economic man") är ju direkt influerad av rent rationella modeller över mänskligt handlande. Oavsett en eventuell klyfta mellan Webers historiefilosofi och metodologi (som i och för sig många urskiljer) så bör väl denna idealtyp vara mer tillämpbar ju längre rationaliseringen och avmystifieringen framskrider i samhället. Ju mer ändamålsrationellt handlande i samhället, ju *större* tillämpning för Webers metodologi. Hur långt *Entzauberung* än har gått så slipper vi väl inte heller ifrån värderings- eller meningsaspekten i en analys som just går ut på mål-medel-rationalitet. Utrymmet för polyteismen, pluralismen kan väl aldrig helt försvinna, hur långt tillvarons rutinisering än fortskrider?

En tredje tolkning är just författarens egen i de av honom själv kursiverade passagerarna. Ju mer rationaliseringen framskrider, ju *mindre* betydelsefull blir Webers metodologi ty den berövas sitt objekt. Självt har jag svårt att se hur detta skulle kunna gälla i vart fall tillämpningen av den idealtyp som är formad utifrån modellen av "rational economic man". *Något* målvärde måste rimligen alltid finnas och frågan är bara var man ska hämta det. Att rationaliseringen minskar värdesfären må vara hänt men kan man alls tänka sig en värld så helt rensad på värden att inget meningsfullt handlande kan existera? Först då skulle väl Webers metod vara obsolet? Faran tycks inte överhängande. Men om nu författaren till äventyrs skulle ha rätt: hur kan detta innebära en *logisk* motsägelse som påstås på sid 9. För mig är det inte ens sagt att det skulle strida mot Webers egen vetenskapssyn. En nyckel till förståelsen av T.C.'s tes är troligen att han i allt för hög grad hämtar sin uppfattning av Webers metodologi från *WuG* och inte från de tidiga metodologiska essayerna, i vilka idealtypens utformning klart antyder *Verstehen*-metoden hos Weber just som främst *rationales Verstehen*.

En förutsättning för tesen synes mig också vara att man postulerar det nödvändiga i en hög grad av enhetlighet mellan teori och metod hos en anspråksfull samhällstänkare. Vad Weber beträffar faller argumentationen under sådana omständigheter redan på att Weber knappast tillskriver sin historiefilosofi teoretisk status – det är T. C. som talar om "teori" i sammanhanget, i avhandlingens grundtext, *nota bene*, inte i "Sammanfattning". Här talas det på vanligt sätt om Webers "historiefilosofi". Överhuvudtaget uttrycker sig T. C. här försiktigare. "Det finns en *spänning* (min kursiv, S. E.) i Webers intellektuella arbete som omöjliggör en enhetlighet. . . Syftet med detta arbete har varit att försöka komma fram till de bakomliggande grundprinciperna – den djupa strukturen – i Webers. . . tänkande och att identifiera den spänning i deras (Weber och Lukács, min anm., S. E.) tänkande som dessa grundprinciper förorsakar". (sid 186). Så pass allmänt formulerat är man näs-

tan böjd att instämma i författarens syn.

Men när T. C. om jag förstått honom rätt identifierar romantiken och religionen som framträdande inslag i Webers djupstruktur så ställer man sig än en gång frågande. "Weber som romantiker" och förespråkare av religionen är en tolkning som författaren knappast framgångsrikt underbygger (se gärna sid 39 ff i avhandlingen). Allt man kan utläsa ur Webers studier över protestantismens roll för kapitalismens utveckling är ju att han där tillmäter protestantismen en viss förklarande roll, omstritt hur stor. T. C., skulle jag försöksvis vilja påstå, ser här endast Richard Baxter, den protestantiske puritanen, men inte Ben. Franklin för vilken, enligt Weber, den religiösa meningen ersatts av inomvärldslig rationalitet, protestantismens etik övergått i kapitalismens anda, där den liberala egennyttan börjat frigöra sig från den religiösa ursprungsmotiveringen.

Så vitt jag kan se är tolkningen av Weber som en religiöst sinnad romantiker något som faller väl i linje med presentationen av Webers *Verstehen*-metod som ett hermeneutiskt företag i Diltheys anda – den rationella förståelsen och den där aktuella rationella idealtypen tonas ned i sammanhanget. Denna tolkning är väl nästan nödvändig för att harmoniera med avhandlingens tes?

Men även om man godtar T. C.'s tolkningar så är det svårt att omedelbart inse att en spänning mellan de skilda elementen i Webers arbete skulle få så värst desaströsa effekter. Det enda jag vill gå med på är att det förvisso är problematiskt att bringa samman de skilda elementen hos Weber till någon högre grad av enhetlighet. Men detta visste vi redan förut. Jag gör inte anspråk på att kunna *vederlägga* avhandlingens tes men i den mån jag förstår den ställer jag mig tveksam.

Det har rimligen framgått att jag har ett ambivalent förhållande till T. C.'s avhandling. T. C. framstår som en värdig representant för den tradition inom vilken han verkar. Boken imponerar som kulturkritik och vetenskapskritik men som Weber-tolkning reser den fler frågor än den besvarar.

En fråga av teknisk natur som avhandlingen vidare aktualiserar är vilka bedömningsgrunder man bör tillämpa när det gäller den önskvärda graden av precisering av analysredskapen – i det här fallet främst hur många tänkbara innebörder som lämpligen bör subsumeras under begreppet "rationalitet". T. C. har här en vid tolkning – alla tänkbara betydelser ingår – vilket bidrar till mångtydigheten av hans tes.

Sven Eliæson

NILS PETTER GLEDITSCH OG OTTAR HELLEVIK:
Kampen om EF. Oslo: Pax 1977.

For å vite hvordan folkestyret fungerer må vi kjenne til forholdet mellom representanter og velgere, førende og førte, styrende og styrte. Her befinner vi oss ved et kjernepunkt, men det skorter stygt på kunnskap i nesten alle demokratiske land. For eksempel er bare noen spredte undersøkelser av forholdet mellom velgere og valgte blitt gjennomført. De fleste av disse bidragene skriver seg fra USA, men også enkelte andre kan nevnes, fra Norden først og fremst den svenske Representationsundersøkningen. Sören Holmberg gir i innledningskapitlet til *Riksdagen representerer svenska folket* en oversikt over den sparsomme litteraturen på området. For Norges vedkommende viser han til Henry Valens arbeider.

I 1969 kom imidlertid også et bidrag fra Ottar Hellevik. I sin bok *Stortinget – en sosial elite?* tok han opp spørsmålet om nasjonalforsamlingen var representativ for den norske befolkning når det gjaldt samfunnsmessig bakgrunn. Han fant at det langt fra var tilfellet, noe som også er konstatert i andre land der saken har vært undersøkt. Medlemmene av Stortinget, som av andre lovgivende forsamlinger, har gjennomsnittlig høyere samfunnsmessig posisjon enn gjennomsnittet av velgere. Hellevik mente at et slikt forhold kunne ha følger for Tingets funksjon som formidler av folkeviljen. Og i en artikkel i *Scandinavian Political Studies* fra 1973 (s 227–235), skrevet sammen med Nils Petter Gleditsch, hevdet han at dette ganske riktig viste seg å være tilfellet ved behandlingen av spørsmålet om norsk tilslutning til det Europeiske Fellesskap. Problemstillingen i hans bok hadde i løpet av et par år fått en uant aktualitet.

Omkring 3/4 av stortingsrepresentantene anbefalte høsten 1972 norsk medlemskap, men et flertall av velgerne gikk imot ved folkeavstemningen. Det var en seier for dem som hadde lav over dem som hadde høy samfunnsmessig posisjon, skrev Gleditsch og Hellevik. Og de tilføyde en generell konklusjon om folkeavstemning som politisk redskap: denne direkte formen for behandling av saker vil som regel være mer fordelaktig for dem som har lav status, enn den indirekte behandlingen gjennom partier og nasjonalforsamling. Andre har imidlertid hevdet et motsatt syn. For eksempel skrev Ole Riis i *Økonomi og Politikk* 1969 (s 232) om erfaringen fra Danmark, der referendum siden 1950-årene utgjør et fast ledd i forfatningen, at velgerne hadde vist seg mer konservative enn politikerne. Og i Sverige fant Sören Holmberg at riksdagsmedlemmene ved slutten av 1960-tallet stod tydelig til venstre for velgerne i politiske meninger.

Gleditsch og Hellevik har nå utdypet og modifisert sin oppfatning i en bok på 339 sider, *Kampen om EF*. De

medgir at hyppig bruk av folkeavstemninger neppe vil virke på en måte som de anser for heldig. Denne formen for avgjørelse bør derfor innskrenkes til bruk ved et lite antall særlig viktige saker. Men da kan den til gjengjeld i høy grad være på sin plass, fastholder de. I EF-saken viste det seg nemlig at Stortinget sviktet sin oppgave som formidler av folkeviljen. Kløften mellom representanter og velgere var langt på vei et resultat av nasjonalforsamlingens skjeve sosiale sammensetning, som førte til at Stortinget formidlet høystatusgruppens vilje og prøvde å tvinge den på folket. Kampen om opinionen fikk imidlertid et annet utfall, og det er denne prosessen forfatterne erklærer at de vil analysere.

De har gitt seg i kast med en vanskelig, men ytterst interessant oppgave. Sørgelig ofte må samfunnsforskningen nøye seg med øyeblikksbilder, som bare gir en begrenset kunnskap om selve den politiske prosess. Gleditsch og Hellevik følger utviklingen over tid, når det gjelder forholdet mellom velgere og representanter såvel som mellom medlemmer og ledelse innenfor forskjellige organisasjoner, først og fremst de politiske partiene. Vi får en inngående empirisk studie av hvordan folkeviljen dannes, når en ny og stor politisk sak kommer opp. Et veldig materiale foreligger: de statistiske data fra selve folkeavstemningen 24.–25. september 1972, tidligere avstemninger i Stortinget og innenfor partiene på fylkesmøter og landsmøter, en rekke meningsmålinger over lengre tid fra forskjellige institutter foruten Statistisk Sentralbyrås intervjuundersøkelser, og en omfattende debatt i aviser, bøker, brosjyrer, flygeblad, radio og fjernsyn som delvis er blitt gjenstand for analyse, blant annet i Jörgen Westerståhls studie av Kringkastningen. Alt dette gjennomgås med bruk av flere forskjellige metoder, stort sett både instruktivt og overbevisende. Det kunne vært ønskelig om saken i litt større grad hadde vært satt inn i et komparativt perspektiv, for eksempel på bakgrunn av EF-avstemninger i andre land. Men litteraturen om disse er lett tilgjengelig, hvis leseren er interessert. Derimot vil det være omtrent umulig å skaffe seg så godt innblikk i alle sider av forløpet i Norge som det Gleditsch og Hellevik gir.

Det er grunn til å understreke at vi har å gjøre med en analyse av betydelig samfunnsvitenskapelig verdi, selv om titelen på boka viser at forfatterne også har vært følelsesmessig engasjert. Det siste er i og for seg ikke så underlig. Forut for folkeavstemningen i 1972 raste en langvarig og innbitt strid, som fikk helt uvanlig omfang og intensitet etter norsk målestokk. For egen del må innrømmes at jeg delvis oppfattet den som en strid om vindmøller. Jeg mente at EF, med det insulære Storbritannia som medlem, ville bli en innbyrdes uenig og lite slagkraftig organisasjon, slik at skadene for Norge ved å stå utenfor langt fra ville være så store som tilhengere av medlemskap hevdet, og farene ved å gå med

ikke så dødelige som motstanderne trodde. Men mange mente og mener ennå det motsatte. Det kan vel vanskelig benektes, skriver Gleditsch og Hellevik i sitt forord, "at EF-avgjørelsen er en av de viktigste som er truffet i Norges historie som selvstendig nasjon". Dette får stå hen. Jeg skal i hvert fall ikke nekte at en undersøkelse av beslutningen og dens forhistorie utgjør en viktig oppgave for dagens norske statsvitenskap. Og Gleditsch og Hellevik oppnår å kaste lys over vesentlige ting.¹

Lys er ikke uten en viss farge. I forordet erklærer de begge at de var og er motstandere av norsk EF-medlemskap. Dette viser seg da også i en del formuleringer som anmelderen ikke er enig i. For eksempel tales det på s 18 om "de enorme forskjellene i tilhengers og motstandernes ressurser till opinionspåvirkning". Et annet sted vises til en artikkel av Gleditsch med overskriften "Generaler og fotfolk i utakt".² Det uttrykket må nok kalles temmelig misvisende, hvis vi trekker en sammenligning med EF-avstemningen i Storbritannia, slik den er skildret i bøker av David Butler og Uwe Kitzinger (*The 1975 Referendum*) og Anthony King (*Britain says Yes*). Lederne for alle de tre britiske partier som dengang betydde noe, Labour Party, de konservative og de liberale, anbefalte sterkt medlemskap. I Norge ble medlemskap frarådet av Senterpartiets sjef, Per Borten, inntil 1971 øverstkommanderende for samtlige borgerlige partiers koalisjonsregjering. Også en annen politisk general spilte en viktig rolle. Einar Gerhardsen, tidligere statsminister gjennom årtier og leder for landets største parti, halve nasjonens "onkel Einar", erklærte at folk kunne være like gode Arbeiderparti-medlemmer enten de stemte ja eller nei. Disse generalene var med andre ord ikke særlig i utakt med fotfolket; snarere må sies at de fulgte det på ferden og gav motstanden et skjær av respektabilitet som sikkert kom til nytte, og som den saknet i Storbritannia (og også i Danmark). Hva angår disponering over ressurser i form av presseorganer og pengemidler gir bøkene av King og Butler/Kitzinger opplysning om en slik forskjell mellom tilhenger- og motstandersiden at den norske blir liten i sammenligning. Det viktigste er imidlertid at Gleditsch og Hellevik redegjør klart og inngående, så langt råd er, for de ressursene som faktisk stod til forføyning for begge sider hos oss. Leseren får selv ta standpunkt til mer skjønnsmessige formuleringer.

Naturligvis er det ikke alltid lett å trekke et skarpt skille mellom fakta og vurdering, blant annet ikke ved bedømmelse av et fenomen som oligarki innenfor organisasjoner. Det finnes en del kjennetegn som alle må være enige om; Gleditsch og Hellevik påviser flere slike trekk av fåmannsvelde på tilhengersiden, og de legger heller ikke skjul på at det fantes visse innslag på motsatt side, for eksempel en ledelse som ikke var valgt men

selvbestaltet. Andre forhold er imidlertid vanskeligere å bedømme. Folkeviljen dannes under innflytelse fra mange kanter, på en måte som bør være i samsvar med demokratiets spilleregler; men selv om disse er lette å definere i prinsippet, kan det bli verre å oppnå enighet om vurderingen i et konkret tilfelle. Hvor går grensen mellom informasjon og propaganda, hva er saklig og opplysende argumentasjon, og hva er knep og manipulering og press? Fra begge sider ble det følt at den andre parten mange ganger opptrådte utilbørlig. "Dette gjaldt nok i første rekke motstanderne, som ved flere anledninger følte at tilhengerne unyttet sine posisjoner og overlegne ressurser for øvrig på en utilbørlig måte", sier Gleditsch og Hellevik (s 291). Uttalelsen står naturligvis for deres egen regning.

Fakta inntar imidlertid en bredere plass enn vurderinger i *Kampen om EF*. Det normative er stort sett holdt i bakgrunnen. Et bestemt vurderingsmessig spørsmål kan for øvrig ingen komme utenom: unektelig er det et tankekors for demokratiet at velgerne så avgjort forkastet hva Stortinget hadde anbefalt. Enten fungerte ikke partiene og dermed stortingsrepresentantene slik som de burde. Eller folket reagerte ikke slik som det burde for å ivareta sitt eget beste. Det første var etter forfatterens mening hva som skjedde.

Argumenter i motsatt retning kan imidlertid også anføres. I *Kampen om EF* er diskusjonene omkring formuleringen av avstemningstema gjengitt. Velgerne kunne blitt spurt om de ønsket at Norge skulle gå inn i EF hvis Storbritannia och Danmark gjorde det, men denne "Hvis" – formuleringen ble frafalt etter protester fra EF-motstanderne. De hevdet at spørsmålet var ledende, og med atskillig rett, som Hellevik viser i sin bok *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap* (1977, s 291). Imidlertid er det vel ikke så helt sikkert at dermed alt er sagt. Kanskje folk trengte å bli ledet? Hellevik nevner at "svært få velgere tenkte på hvilke løsninger andre land fikk, når de skulle ta standpunkt til norsk EF-medlemskap." Er ikke dette litt betenkelig? Her forelå en sak av vidtrekkende utenrikspolitisk betydning, en sak der det kunne være avgjørende for Norge hvilke løsninger andre land bestemte seg for (særlig om Storbritannia ble med eller ei). Men de fleste velgere, opptatt av nære ting og daglige gjøremål, ser ikke ut til å legge vekt på dette forholdet overhodet, før de blir uttrykkelig minnet om det gjennom et ledende spørsmål. Da reagerer man imidlertid. Etter enkeltes mening kunne det blitt ja-flertall med en formulering som den nevnte. Det lar seg kanskje hevde at vi her ser et tegn på hvordan folk flest vil *trengte* ledelse i utenrikspolitiske saker. I så fall reiser seg et nytt tankekors: Er det paternalistisk og udemokratisk å hevde noe slikt?

Men som sagt, hovedvekten er lagt på det empiriske

i *Kampen om EF*. Selve hendingsforløpet er beskrevet innledningsvis, og forskjellige sider ved det analyseres deretter i senere kapitler. Særlig kapitel 2 og 3 inneholder en kvantitativ analyse, blant annet av indre motsetninger i partiene, som ihøy grad er klargjørende. Tallanalysen i kapitel 4, som bygger på Johan Galtungs "sentrum/periferi-indeks for sosial posisjon" (anvendt s 97–100 og flere steder senere), stiller jeg meg derimot mer tvilende til. Her er høyre/venstre-dimensjonen og den territoriale konfliktlinje slått sammen, og de synes å bli til en eneste sammenfallende dimensjon: "EF-konflikten var en konflikt mellom privilegerte og underprivilegerte, ressurssterke og ressursvake, overklasse og underklasse, sentrum og periferi, eller hvilke betegnelser en nå vil velge å bruke", skriver Gleditsch og Hellevik. Ut fra dette hevder de at det kan opereres med "et enkelt og sammenfattende mål for individets sosiale situasjon totalt sett". Det er et spørsmål om ikke dette fører til at betydningsfulle nyanser blir skjult. Bildet unngår neppe å få en viss skjevhet, når plasseringen av ulike kategorier kan innebære at industriarbeidere blir regnet for å stå nesten på toppen av samfunnsstigen, så sant de er mannlige og bor i geografisk sentrale områder, samtidig som velstående jordbrukere i utkantstrøk kan bli ansett for å stå godt nede på stigen. Det bør imidlertid tilføyes at Gleditsch og Hellevik i en fotnote gjør oppmerksom på innvendinger som har vært reist mot indeksen.

Verdifullt er det også at de til slutt gir en utførlig oversikt over litteraturen om alle sider ved EF-striden i Norge. Bare noen ganske få ting saknes, for eksempel en artikkel av Henry Valen i Forskningsrådets jubileumsskrift fra 1974, *I forskningens lys*. En liten pussighet kan det passe å nevne aller sist, siden den finnes på aller siste blad i boka. Forfatterne er klar over at det kunne vært av interesse å trekke sammenligninger med EF-avstemningene i andre land, men sier at de ikke har kjennskap til litteraturen om disse. To sider foran har de imidlertid nevnt en artikkel om Norge av Henry Valen i *European Journal of Political Research* nr 1 for 1976. Dette var et spesialhefte om bruken av referendum i Europa, som foruten Valens Norgesartikkel også inneholdt utførlige studier av EF-avstemninger i andre land, foruten en generell analyse av folkeavstemningers politiske funksjon (heftet er anmeldt i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1976, s 288–292).

For øvrig kan nu også vises til en bok med titelen *Referendums*, som behandler folkeavstemninger både i og utenfor Europa. Den er redigert av Austin Ranney og David Butler. Utgiver er American Enterprise Institute (Washington 1978). Samme institutt utgav i 1977 *Scandinavia at the Polls*, redigert av Karl H. Cerny, en samling artikler om 1970-talets utvikling i Danmark, Norge og Sverige, belyst ved analyser av valg (Bo Särilvik), velferd (Erik Allardt), økonomi (Göran Ohlin) m v.

Her ble også EF-avstemningene streifet, men mer i for-bifarten, i artikler av Ole Borre om Danmark, Henry Valen og Willy Martinussen om Norge.

Sten Sparre Nilson

¹ Troen på emnets historiske betydning har sikkert virket som en god spore i arbeidet. Det hadde neppe vært mulig å vise like stor utholdenhet, hvis forfatterne hadde fått den oppfatning at "Fellesskapet" bare blir et stadig løsere samarbeidsorgan mellom et økende antall land, slik flere hevder i dag (jfr f eks Carsten Lehmann Sørensens bok *Danmark og EF i 1970-erne* og artikler i *Revue Française de Science Politique* aug 1978, s 681 f.)

Selv vil jeg gjerne tro at disse får rett. Det vil gi en følelse av at jeg var klarsynt og holdt hodet kaldt i 1972. Andre vil kanskje i alle fall se mitt standpunkt rett og slett som typisk eksempel på at en person under krysspress søker seg utvei ved å påstå at den avgjørelse som skal treffes er betydningsløs.

² Like flere andre har forfatterne i gledelig overraskelse over utgangen kjent det som om de var med på en slags Davids kamp mot Goliat, et overmaktens nederlag som var beint fram *eventyrlig* (jfr titelen på Hans Normann Dahl og Bjørn Bjørnsen's bok *Det var en gang en folkeavstemning*, Oslo 1973.)

FOLKE JOHANSSON: *Sverige partipolitiseras. Dagspressen som en spegel av politisk utveckling 1896–1908*. Göteborg Studies in Politics. Lund: Gleerups 1977

1. Presentation

Folke Johanssons avhandling är på sitt sätt en unik produkt inom svensk statskunskap. Det teoretiska intresset är knutet till begreppet politisk utveckling och materialet hämtat från det svenska politiska systemet. Det em-

piriska underlaget härrör inte oväntat från en för länge sedan svunnen epok, närmare bestämt från åren 1896–1908 då Sverige i vedertagen mening var både ekonomiskt och politiskt underutvecklat.

Syftet är både deskriptivt och analytiskt; att beskriva och i statistisk mening förklara de politiska utvecklingsprocesserna i Sverige under den aktuella tidsperioden. Den teoretiska referensramen är i allt väsentligt lånad från två samtida amerikanska statsvetare, Gabriel Almond m fl och Karl W Deutsch¹⁾. Hos Almond m fl ses politisk utveckling som ett samhällets svar på de kriser eller påfrestningar det utsätts för. Kriserna har grovt sett varit fyra till antalet:

- (i) statsbyggande
- (ii) nationsbyggande
- (iii) participation
- (iv) distribution

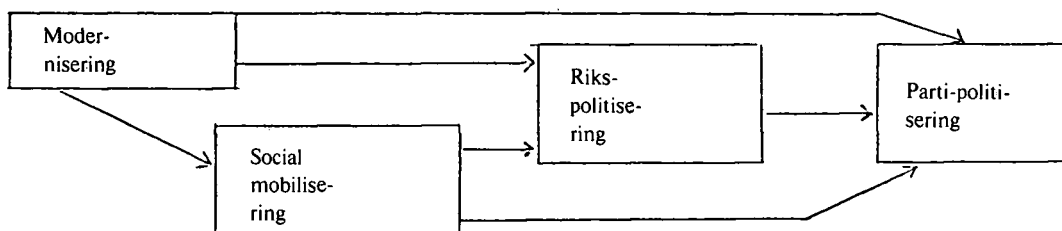
Med den första krisen avses krav på utbyggnad av statsapparaten t ex inrättande av ett uppbördsväsen, som täcker hela landet; nationsbyggande syftar på framväxten av en nationell i stället för en lokalt eller regionalt förankrad identitet. Participations- och distributionskriserna slutligen avser krav på ökat deltagande i statsstyrelsen från tidigare utestängda grupper respektive krav på en annan fördelning av de samhälleliga nytigheterna än den ursprungligen aktuella.

Kriserna kan i princip inträffa i vilken ordning som helst, men har i de länder som idag anses högt utvecklade tenderat att äga rum i den ovan nämnda turordningen. Samhällets "svar" på dem har, fortfarande enligt Almond, bestått i en ökad *strukturell differentiering* eller *rollfördelning*; statsapparaten har byggts ut, organisationer på gränsen mellan de privata och det publika har tillkommit och blivit mera komplexa.

Enligt författaren lämpar sig Almond's synsätt främst för tvärnationella undersökningar, och det blir därför naturligt för honom att i första hand utgå från Karl W. Deutsch' enkla modell, där politisk utveckling i huvudsak ses som en funktion av den sociala mobilisering, som följer i spåren på den ekonomiska och kulturella moderniseringen.

Deutsch' modell får hos Johansson följande utseende:

Figur 1.

De oberoende komponenterna – modernisering och social mobilisering – länkas både direkt och indirekt till de båda beroende variablerna rikspolitisering och partipolitisering, som tillsammans svarar mot politisk utveckling. Den för Deutsch centrala integrativa aspekten kommer klart till uttryck i rikspolitiseringsbegreppet, som syftar på en intresseförskjutning hos allmänheten från det lokala och regionala till det rikspolitiska. Inflytandet från Almond slår å andra sidan igenom i partipolitiseringsbegreppet, som fångar upp den strukturella aspekten, dvs utbyggnaden av partisystemet.

Åtminstone en av de beroende variablerna – rikspolitisering – förutsätter data om den politiska debatten i Sverige under den studerade perioden (1896–1908) och det är i den mening naturligt för författaren att repliera på pressmaterial. Data insamlade inom ramen för den göteborgsbaserade 'Riks- och partipolitiseringsundersökningen' har här spelat en ovärderlig roll. Som exempel må nämnas att 9 000 tidningsexemplar undersöktes och att den inom projektet registrerade datamängden motsvarar ett spaltutrymme om ca 20 kilometer. Av de totalt 190 valkretsar, som fanns före dubbelproportionalismen, finns pressdata från sammanlagt 75 kretsar avseende månaden närmast före AK-valen 1896, 1899, 1902, 1905 och 1908.

Avhandlingen sönderfaller i princip i tre delar. I den första delen sker en presentation av intresseområde, avgränsningar, teoretiska utgångspunkter m m. I den andra delen ges en ingående beskrivning av den politiska utvecklingen i Sverige under perioden 1896–1908 i termer av riks- och partipolitiseringsprocesserna och som en följd härav begränsas analysen och modelltesten i den tredje delen till material av typen valmötesreferat.

Analysutfallet kan i många stycken betecknas som oväntat och kontroversiellt. Förklaringsmodellen – i den här aktuella tappningen – visar sig sakna predikativ kraft (dvs förklaringsgraden ligger kring noll). Politisk utveckling skulle, med andra ord, vara oberoende av modernisering (t ex industrialiseringsgrad och befolkningstäthet) och social mobilisering (t ex antal medlemmar i fackföreningar, nykterhetsorganisationer m m)². Det förväntade sambandet mellan de två utvecklingsvariablerna – rikspolitisering och partipolitisering – lyser också i stort sett med sin frånvaro. Avhandlingens sammanfattning får härigenom en mera förutsättningslös och självkritisk karaktär än vad som är brukligt. Kritiken av avhandlingen tar lämpligen också sin utgångspunkt i de stora, med modellen sammanhängande, frågorna.

2. Modellen

2.1 Huvudproblemet

Huvudproblemet är alltså att förklaringsmodellen saknar predikativ kraft. Det kan i sin tur, som författaren framhåller (sid 173), bero på ett av två alternativ: Modellen är antingen felaktig eller har inte prövats på ett tillfredsställande sätt.

Det senare alternativet är – enligt författaren – inte sannolikt, och modellen måste följaktligen omformuleras. På vilket sätt utsågs aldrig, men de allra sista raderna i boken (sid 176) ger en klar fingervisning. Där heter:

”Betydelsen av den påverkan, (som) den enskilde utsätts för i den sociala utvecklingsprocessen, måste tonas ned. I stället sker en från centralt håll initierad och av eliten uppbyggen anpassning av det politiska systemet”.

Här föreslås alltså en helt ny modell där de på pressdata genererade politiseringsvariablerna kopplas till andra data om den politiska eliten och, inte som nu, till sociala och ekonomiska indikatorer på valkrets- och därmed på *massnivå*. Det finns, med andra ord, två separata utvecklingsprocesser – en på elitnivå och en annan på massnivå. Den i avhandlingen prövade förklaringsmodellen blandar ihop de båda nivåerna och är så tillvida både felaktig och otillfredsställande prövad.

2.2 Politisk modernisering som beroende variabel?

Det ur statsvetenskaplig synpunkt irriterande med de modeller, som diskuteras i avhandlingens kapitel 2, är att de betraktar politik som en beroende variabel. Det politiska systemet anpassar sig till de krav, som strömmar in till systemet från den ständigt föränderliga omgivningen. Här finns inget utrymme för någon självständigt agerande politisk elit, som anteciperar krav och själv skapar opinioner utifrån mer eller mindre allmänt hållna ideologiska premisser.

Deutsch framhåller i sin APSR-artikel 1961 att sambandsriktningen måste avgöras från fall till fall. Industrialiseringen i England anses t ex allmänt ha skett autonomt i förhållande till det politiska systemet, medan liknande processer i utvecklingsländer idag ofta sker efter medveten styrning. Sverige kan i detta avseende jämföras med Storbritannien; och den utvecklingsprocess, som är föremål för intresse i denna undersökning, bör därför – enligt författaren – kännetecknas av att den politiska utvecklingen i huvudsak är ”en anpassning till ett autonomt förändrat omgivande samhälle” ehuru ”moment av medveten anpassning kan finnas” (not s 22).

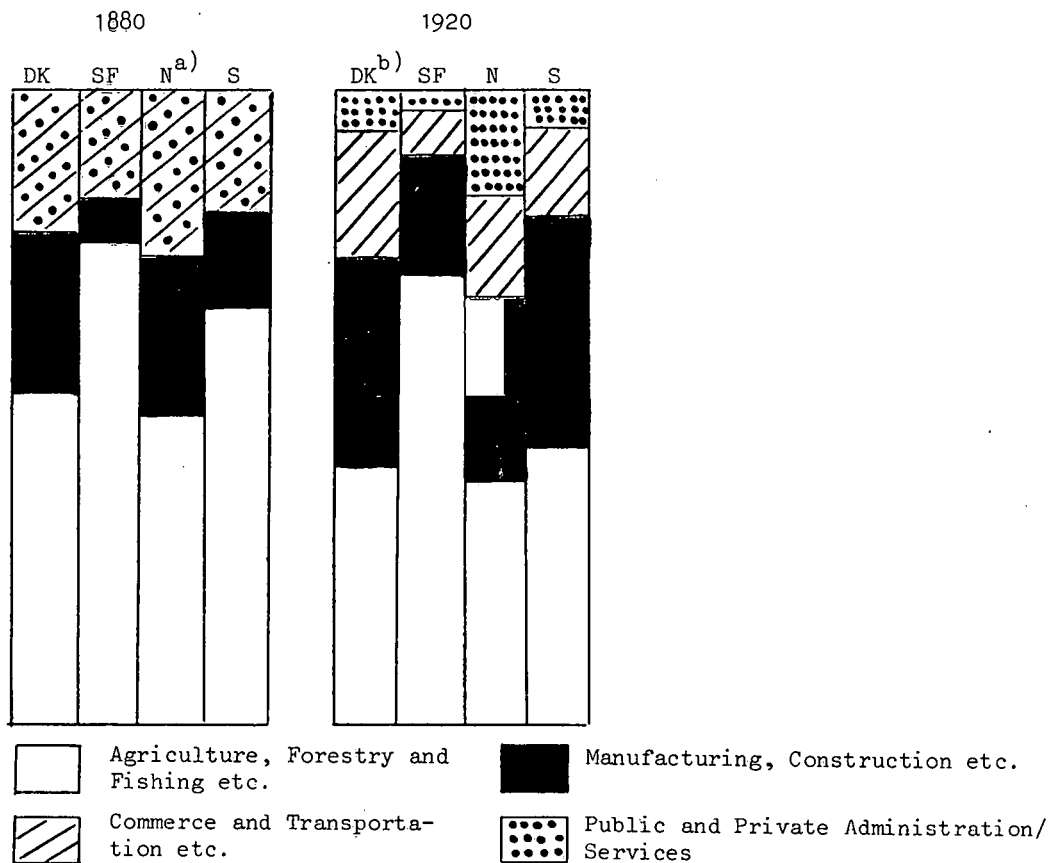
Slutsatsen är lång ifrån given. Frånvaron av ett samband tyder inte nödvändigtvis på närvaron av ett annat

samband. Det kan också tänkas att de båda utvecklingsprocesserna = politisk utveckling å den ena sidan och ekonomisk och social utveckling å den andra – i stor utsträckning löper oberoende av varandra. De för demokrati avgörande rösträttsreformerna ägde i ex rum mot bakgrunden av rätt varierande socio-ekonomiska betingelser. De nordiska länderna må tjäna som exempel:

Table 1. Timing of the Franchise in Scandinavia.

<i>Universal suffrage</i>	
Denmark	1918
Norway	1915
Sweden	1921
Finland	1907

Fig. 2 The Scandinavian Economically Active Population by Branch of Economy 1880 and 1920. Est. Percentages.

Källa: Berglund/Lindström (1978)

Något positivt samband mellan politisk utveckling å den ena sidan och ekonomisk och social utveckling å den andra sidan föreligger i detta fall inte. Det minst utvecklade landet – Finland – var som synes först med att införa allmän och lika rösträtt för män och kvinnor, och Sverige, som demokratiserades sist, var ännu 1920, i ett nordiskt perspektiv, förhållandevis ruralt till sin karaktär.³⁾

Den låga politiska mobiliseringen (läs: låga valdeltagandet) både före och efter rösträttsreformerna ger också en klar fingervisning om att politisk utveckling i de här delarna av världen är betydligt mera än en rättfram anpassning till en utanför systemet liggande social och ekonomisk verklighet⁴⁾; det är först nu – på 1970-talet – som den politiska mobiliseringen i Sverige kan sägas vara fullständig.

De ekonomiska och sociala faktorerna kan på sin höjd uppfattas som nödvändiga, men knappast tillräckliga, betingelser för den politiska utveckling som Sverige beskrivit sedan 1896. Organisatoriska faktorer – däri inbegripet organisatorerna eller de politiska eliterna – har också spelat en avgörande roll för det svenska partisystemets framväxt och stabilitet. – Udda partipolitiska styrkefästen – såsom t ex den röda fyrstadskretsen i det borgerliga sydsverige – kan i varje fall preliminärt förklaras i organisatoriska termer.

2.3 Pressdebatten som mått på politisk utveckling?

I detta fall är det möjligt att gå ännu ett steg längre och ifrågasätta om ekonomiska och sociala faktorer överhuvudtaget spelar någon roll. De båda utvecklingsvariablerna – riks – respektive partipolitisering – mäts på grundval av pressmaterial. Rikspolitiseringsen sägs ha ökat om rikspolitiska sakfrågor typ rösträttsfrågan, unionsfrågan etc. ges större utrymme i pressen på bekostnad av lokalpolitiska frågor; och partipolitiseringsen anses ha ökat om andelen ”moderna” partibeteckningar typ konservativ, socialdemokrat etc. tillväxer på bekostnad av gamla parti- eller gruppbe-teckningar typ tullvän, försvarsvän.

En förändring i den ena eller andra riktningen säger förmodligen en hel del om den politiska diskussionen i landet eller i valkretsen, men man skall samtidigt ha klart för sig att det är en debatt med fåtalsförtecken. Det gäller idag⁵⁾ och i ännu större utsträckning 1896–1908:

- (i) Tidningskonsumtionen (alternativt: spridningen) anges aldrig, men låg av allt att döma på en mot den höga analfabetismen (40 % 1884 enligt Wallin) svarande nivå.

- (ii) I början av undersökningsperioden var socialdemokratin ensam om att ha en riksorganisation; och det var först i och med frisinnade landsföreningens och allmänna valmansförbundets tillkomst 1902 respektive 1904 som samtliga partier (socialdemokratin, liberalerna och de konservativa i nu nämnd ordning) fick embryot till ett kontaktnät gentemot valkretsen – samhället i stort.
- (iii) De politiska aktiviteter, som refereras i dagspressen (t ex de valmötesreferat, som författaren väljer att repliera på i den slutliga analysen), organiseras och genomförs av små minoriteter sett i relation till såväl valkretsen, väljarunderlaget som de berörda partierna.

Med andra ord; pressen skrivs av en elit för en elit och om en elit. Eventuella förändringar av elitbegreppet på valkrets-nivå kan i sin tur bero på:

- (i) Impulser från den eller snarare de centrala eliterna till de lokala dito
- (ii) Innovations-spridning från en lokal elit till en annan

Någon koppling till de socio-ekonomiska förändringsprocesserna behöver inte föreligga, men åtminstone en sådan ”linkage” kunde ha gjorts till föremål för undersökning, nämligen

Ekonomisk modernisering → Soc dem styrka⁶⁾
→ riks- och respektive partipolitisering.

En sådan modell skulle ha haft god förankring i teoretisk och empirisk statsvetenskaplig forskning; industrialiserings betydelse för de socialistiska partiernas styrke-utveckling är välkänd och föreställningen om de socialistiska partierna som strukturella och ideologiska innovatörer är både utbredd och förhållandevis väldokumenterad vad gäller partisystemens framväxt⁷⁾.

Den här prövade modellen har ingen motsvarande förankring i den statsvetenskapliga forskningstraditionen. Mot modellen finns teoretiska invändningar att göra, och författaren bidrar stundtals själv med den empiriska motammunitionen såsom då han genom en principal-komponentanalys visar att de på pressdata genererade politiseringsvariablerna lever ett liv som i allt väsentligt är oberoende av variabler, som mäter politisk mobilisering (läs: valdeltagande och röstspridning). I samband därmed (s 102) konstateras bl a:

”Det sätt på vilket politisk utveckling mäts i denna undersökning tillhör inte de mer vanliga. Ofta används i liknande studier i stället operationaliseringar med mer omedelbar anknytning till de politiska valen. I första hand valdeltagande, men också uppgifter som t ex röst-

fördelning på olika partier, kan uppfattas som relevanta variabler”.

Principalkomponentanalysen kan följaktligen ses som ett validitetstest⁸ och borde ha gett författaren en fingervisning om att ge upp den ursprungliga modellen till förmån för något av de ovan nämnda alternativen:

- (i) En impuls-spridningsstudie på pressmaterial, riks-dagstryck m m (ev från central till lokal nivå)
- (ii) En politisk mobiliseringsstudie med spridningsdata och/eller partistyrka som beroende variabler och liksom nu ekonomisk modernisering och social mobilisering som prediktorvariabler.
- (iii) En presstudie med samma beroende variabler som nu, men modifierad i den meningen att socialdemokratisk partistyrka skjuts in bland de nu aktuella prediktorvariablerna.

2.4 Cirkeldefinitioner m m

Tidningarnas tendens eller partitillhörighet har bestämts genom en kombination av organisatoriska och åsiktsmässiga faktorer.

”Som konservativa räknas t ex efter 1904 de (tidningar) som stöder allmänna valmansföreningen. Dessförinnan är protektionism, en skarp hållning mot Norge, ställningstagande mot utvidgning av rösträtten och för en förbättring av försvaret tecken på konservativ inställning. Dessutom kan de urskiljas på att de sympatiserar med första kammarens majoritetsparti och de tullvänliga landtmannapartisterna i andra kammaren. De stöder också fosterländskt inriktade organisationer som Fosterländska förbundet eller Svenska nationalföreningen”. (sid 45).

Avgränsningen är i sig helt rimlig, men ter sig problematisk mot bakgrund av den innehållsanalys, som görs bl a i avsnittet om rikspolitiseringsgraden över tiden. – Det är i ljuset av definitionen knappast ägnat att överraska att konservativa tidningar skiljer sig från mängden: just genom att unionsfrågan, där intar en central ställning.

Ett liknande problem möter, för övrigt, i fråga om det andra nyckelbegreppet – partipolitisering. Ökad grad av partipolitisering sätts lika med ökad andel ”moderna” partibeteckningar av det totala antalet partibeteckningar i pressen; och som ”moderna” partibeteckningar räknas (sid 65):

Allmänna valmansförbundet
Frisinnade landsföreningen
Höger/Konservativ
Liberala samlingspartiet
Socialdemokraterna
Vänster

Partibeteckningarna ifråga är förvisso ”moderna” i den meningen att de – på något undantag när – har överlevat in i vår tid, och har just därför den nackdelen att de diskriminerar mot de etablerade partibildningarna under den studerade perioden – i första hand mot högern och i andra hand mot liberalerna. Såväl Allmänna valmansförbundet, Liberala samlingspartiet som Frisinnade landsföreningen kommer ju in i bilden på ett förhållandevis sent stadium. Den vid periodens början låga partipolitiseringsgraden i den konservativa pressen (sid 79) är knappast mera än en effekt av undersökningsuppläggningsgraden; och det samma gäller det låga – för högerpressen rentav det negativa – sambandet mellan de båda politiseringsvariablerna. Författaren instämmer (på sid 98) i denna tolkning, dock utan att dra några närmare konsekvenser av den.

”I frågor, som aktualiserades innan det fanns några egentliga partier, är förutsättningarna stora att andra åsiktsbeteckningar skall leva kvar. Sannolikheten att träffa på sådana är mindre, när det gäller ställningstaganden i sakfrågor aktualiserade efter att partisystemet blivit uppbyggt”.

De båda oberoende variablerna – modernisering och social mobilisering – är betydligt mindre problematiska i detta sammanhang; (ekonomisk) modernisering kan i det här fallet knappast operationaliseras med hjälp av andra indikatorer än de i avhandlingen beaktade (andel industriellt verksamma, andel ej jordbrukare och befolkningstäthet); och social mobilisering mäts också rimligen med hjälp av organisationsmedlemskapsdata. En av de aktuella indikatorerna – andel medlemmar i fackförening i valkretsen – framstår emellertid som tveksam. Fackföreningar skiljer sig ju från t ex frikyrkor och nykterhetsorganisationer, i den meningen att de inte är öppna för alla. Antalet fackföreningsmedlemmar i valkretsen borde därför ha satts i relation till antalet industriellt verksamma på orten.

3. *Urvall m m*

3.1 Perioden 1896–1908

Om (ur)valet av undersökningsperiod kan man i avhandlingen (på sid 26) läsa följande.

”Undersökningsperioden 1896–1908 har valts därför att den innefattat en väsentlig del av partipolitiseringsprocessen. Stora delar av utvecklingen mot ett ”modernt” partisystem ägde rum under detta relativt korta tidsintervall. Rikspolitiseringsgraden ökade också avsevärt under perioden, men denna process sträcker sig över en mycket längre tidsepok”.

Påståendet är rakt och utan belägg annat än dem som läsaren längre fram kan inhämta i avhandlingen. Det dubbla intresset för riks- respektive partipolitisering ut-

gör en komplicerande faktor. Vad rikspolitiseringsen anbelangar hade undersökningen – enligt författarens medgivande – kunnat sträcka sig längre tillbaka i tiden, exempelvis till tullstriden på 1880-talet; och vad partipolitiseringsen beträffar borde undersökningsperioden förmodligen ha flyttats framåt i tiden. Det var dock först mellan 1896 och 1908 som partierna började utveckla rikstäckande organisationsnät; och det är bl a därför högst diskutabelt om denna period kan utpekas som den epok då ”stora delar av utvecklingen mot ett ’modernt’ partisystem ägde rum”. Pär-Erik Back pekar exempelvis på ett så pass närliggande år som 1935 som brytningspunkt mellan gammalt och nytt i det svenska partiväsandets historia⁹.

Dataanalysen bygger därutöver på ett urvalsförfarande i flera steg:

- (i) Ursprungsmaterialet ingår pressdata från ungefär en tredjedel (eller 48) av landsbygdsvalkretsarna och drygt hälften (27) av stadsvalkretsarna. Alla tidningar i de aktuella valkretsarna har undersökts under månaden före varje riksdagsval.¹⁰
- (ii) I de fem största städerna valdes mer än en kandidat i motsats till andra valkretsar, som bara hade ett mandat till sitt förfogande; och storstäderna utelämnades av den anledningen ur den del av undersökningen, som innebär koppling till valkretsegenskaper (sid 44).
- (iii) Inför analysen (i kap 10) görs en begränsning till den del av tidningsmaterialet – dvs valmötesreferaten – som visat sig ge det mest enhetliga utslaget över de olika valkretstyperna (sid 105). För valkrets utan egen tidning utförs analysen på material om valkretsen ifråga i tidning på angränsande ort och tidningsbegreppet ges följaktligen i detta sammanhang en analytisk innebörd.

Urvalsförfarandet i steg 1 (och 2) medger i strikt mening inte några signifikantester (sid 44). Enligt Blalock m fl är det för övrigt, överhuvudtaget tveksamt med urval på ekologiska enheter. De *faktiska* systemgränserna mellan en valkrets och en annan avgränsande valkrets är aldrig distinkta.¹¹ Och det för det slumpmässiga urvalet nödvändiga oavhängighetskriteriet går därmed inte att uppfylla. – Här undersöks ungefär var *tredje* landsortsvalkrets och *varannan* stadsvalkrets. Och stadsvalkretsarna är i den mening överrepresenterade. De storleksvariationer¹², som fanns mellan valkretsarna öppnar samtidigt dörren för motargumentet: att de tätbefolkade stadsvalkretsarna i praktiken är underrepresenterade.

Valkretsindelningen 1896–1968 sammanföll inte med kommun- eller länsindelningen. Valkretsarna säger således ingenting om de lokala självstyrelsesystemen i Sverige under undersökningsperioden. Generaliseringar till

valkrets-nivån blir därmed av ringa värde. Det är Sverige, som är intressant (jfr avhandlingstiteln); och urvalet borde följaktligen ha viktats till städernas favör med hänsyn till befolkningsvariationerna. Största respektive minsta valkrets hade t ex kunnat jäna som norm och ett viktat N framräknas. Om en stadsvalkrets innehåller dubbelt så många invånare som den minsta landsortsvalkretsen, kan den åsättas vikten 2 eller räknas 2 gånger. Viktning kan också ske med hjälp av tidningarnas relativa spridningstal.

Det analytiska tidningsbegreppet (under punkten 3) medför att valkretsarna indirekt viktas med hänsyn till antalet partianknutna tidningar på orten och är i den mening problematiskt. Den summariska bortsorteringen av de fem storstäderna (under punkten 2) utgör en ytterligare komplikation vid utvärderingen av analysresultaten. Teoretiskt sett vilar den dessutom på lös grund. Storstäderna valde visserligen *flera* riksdagsmän men valet skedde dock efter samma ”winner-take-all” principer som i landsortsvalkretsarna.

4. Metod

Fem statistiska metoder kommer till användning vid databehandlingen:

- (i) Frekvensfördelningar
- (ii) Korrelationsmatriser
- (iii) Faktoranalys
- (iv) Variansanalys
- (v) Regressionsanalys

Frekvensfördelningarna är som brukligt okontroversiella.

Korrelationsmatriserna tarvar däremot viss uppmärksamhet. I tabell 5.3 presenteras exempelvis en serie produktmomentkorrelationer som mått på överensstämmelsen i tidningarnas politiska innehåll mellan de aktuella valtillfällena. Sakområde – dvs 12 innehållskategorier (sid 57) – fungerar som analysenhet och procentandelen på respektive kategori som variabel. Antalet observationer (N=12) är således ringa. Varje variabelvärde definieras i termer av de övriga variabelvärdena i kolumnen, och de stora kategorierna får en avsevärt större betydelse än de små genom metoden att beräkna de kvadrerade avvikelserna från medelvärdet.

Endast det senare förhållandet berörs i avhandlingstexten, men betraktas av författaren inte som något problem utan snarare som en önskvärd egenskap hos måttet (Pearson's r) i förhållande till exempelvis Spearman's Rho , som vid rangordning av innehållskategorierna inte tar hänsyn till storleken av gapet dem emellan. 1/10 procent kan räcka till att åstadkomma samma skillnad i rang som 20 procentenheter. Läget är emellertid inte

fullt så enkelt; valet av sakområden (uppspaltningen på innehållskategorier) och restriktionerna på variabelvärdena (spännvidden 0–100 och kolumnsumman 100) samverkar till att pressa fram samvariation mellan variablerna. En del av innehållskategorierna är så snäva (t ex unionsfrågan) och andra så breda (t ex lokala parti- och personfrågor) att materialet blir kraftigt snedfördelat vid samtliga mätpunkter. Genom att det är procentfördelningar, som korreleras, drar även slumpfaktorn i riktning mot höga samband.¹³ Att stanna för ett mått som tillmäter de stora kategorierna så stor betydelse som Pearson's r förefaller därför mindre välbetänkt. Spearman's R_{ho} hade varit ett realistiskt alternativ.

Faktoranalysen används endast som ett hjälpmedel inför det slutliga valet av indikatorer på förklaringsfaktorerna i (regressions) modellen, *inte* som en datareduktionsteknik. Faktormatrisen (på sid 136) hade t ex – via det s k *factor score* programmet – kunnat ge två nya variabler att sätta in i modellen i stället för de sex ursprungliga. Så genererade variabler har en stor fördel och en måhända lika stor nackdel i förhållande till ursprungsvariablerna. På pluskontot står att de nya variablerna är ortogonala, dvs okorrelerade med varandra. På minussidan står den informationsförlust som uppkommer vid all datareduktion. Det må sedan vara via äggregering, indexkonstruktion eller på annat sätt. – I det här speciella fallet skulle informationsförlusten ha uppgått till 34 % eftersom faktormatrisen i en fotnot anges förklara 66 % av den totala variansen.

När prediktorvariablerna = dvs de oberoende variablerna – är högt inbördes korrelerade, föreligger vid regressionsanalys ett s k multikollinearitetsproblem. Effekten blir, enkelt uttryckt, ett "läckage" mellan förklaringsvariablerna med därpå följande osäkerhet i skattningarna. Av den multivariata regressionsstatistik, som presenteras (sid 156), framgår att förklaringsmodellen i hög grad är behäftad med dessa problem. Samtliga lutningskoefficienter är instabila och förklaringsvariablerna ger mera (i termer av förklarad varians), när de relateras till varandra än till den beroende variabeln (i det här fallet rikspolitisering). Situationen är, med andra ord, sådan att datareduktion efterlyses.

De försvinnande små samband som noteras vid regressionsanalysen, gör måhända att dylika justeringar inte ter sig särskilt intressanta. Förklaringsvärdet skulle gå mot noll även efter datareduktion, eftersom modellen var felspecificerad från början. Vinsten hade uteslutande bestått i att man kunnat uttala sig om de respektive prediktorvariablernas bidrag till förklaringsvärdet. Svagheten med nuvarande variabeluppsättning i detta avseende framgår av den tidigare refererade multivariata regressionsstatistiken. Beroende variabel är rikspolitisering och som oberoende variabler fungerar:

- (i) ett additivt moderniseringsindex (baserat på andel 'ej jordbruksbefolkning' och 'befolkningstäthet')
- (ii) andel medlemmar i fackförening
- (iii) andel medlemmar i nykterhetsförening
- (iv) andel medlemmar i religiös förening

Den standardiserade regressionskoefficienten (beta-vikten) för fackföreningsvariabeln visar sig vara negativ, något som i sin tur förklaras med hänvisning till den kontroll som skett för moderniseringsnivå. De båda variablerna – modernisering respektive andel fackföreningsmedlemmar – överlappar i stor utsträckning; och den gemensamma nämnaren fångas kort och gott upp av den variabel, som först beaktas (i detta fall moderniseringsnivå). Beta-vikterna säger följaktligen ingenting om de aktuella variablernas relativa betydelse. Svårigheterna ligger vid multivariat analys i öppen dag, men gör sig – som författaren själv framhåller – gällande även vid bivariat analys. En jämförelse mellan beta-vikterna för två *interkorrelerade* variabler kan *aldrig* ge en rättvisande bild av de båda variablernas respektive effekt på den beröende variabeln, eftersom samma sak – överlappningen – räknas två gånger (först vid den ena och sedan vid den andra s k enkla regressionen).

5. Sammanfattning

Kritik har i det föregående i huvudsak riktats mot modell och urvalsförfarande i Folke Johanssons avhandling *Sverige partipolitiserat*. Det från riks- och partipolitiseringsundersökningen lånade valkretsurvalet är inte utan vidare tillfyllt för generaliseringar om det svenska politiska systemet under perioden 1896–1908; och de av författaren vidtagna justeringarna i urvalet (eliminering av de fem störstvalkretsarna) bidrar enbart till att accentuera underrepresentationen för de tätbefolkade valkretsarna. De kontrollstationer, som finns inbyggda i undersökningen (exempelvis validitetstesten), borde på ett tidigt stadium ha framtvingat långtgående modifieringar av den ursprungliga formulerade modellen. I stället för en enda, finns åtminstone två distinkta utvecklingsprocesser; den ena på elit- och den andra på massnivå.

Den av Deutsch inspirerade modell, som Folke Johansson förblir trogen genom hela undersökningen, är genom den rättframma kopplingen mellan politisk och social utveckling i grunden marxistisk. Av bestående teoretiskt värde är att denna modells giltighetsområde nu tentativt kan bestämmas till betydligt längre tidsvep (exempelvis ett eller flera sekel) än det i dryga decennium, som är föremål för intresse i avhandlingen.

Sten Berglund

Noter

- ¹ Se Almond/Coleman (1960), Almond/Powell (1966) samt Deutsch (1961).
- ² Här må enbart erinras om att socialdemokratin 1908 stod starkast i de industrialiserade delarna av landet. Av totalt 55 110 röster för SAP svarade Stockholms stad, Malmöhus län, Göteborgs- och Bohuslän samt Västmanlands län tillsammans för 63,2 %. Stockholms stad bidrog ensam med mer än en fjärdedel av de socialdemokratiska rösterna (Källa: Socialdemokratiska arbetarepartiets berättelser 1909–1913).
- ³ Den i litteraturen populära tesen (se t ex Carlsson 1961) att demokratiseringsprocessen i Sverige drog ut på tiden därför att industrialiseringen kom sent håller således inte i ett komparativt noridskt perspektiv.
- ⁴ Valdeltagandet låg under den här aktuella perioden mellan 50 och 60 procent av de röstberättigade. Efter de båda rösträttsreformerna 1909 och 1920 låg valdeltagandet på 57 % (för män) respektive 62 % för männen mot 47 % för kvinnorna.
- ⁵ Så finns t ex personer (ca 4 % av den vuxna befolkningen) som inte läser någon tidning; bland tidningsläsarna finns dessutom en grupp om ca 23 %, som inte känner till den lästa tidningens tendens och en klar majoritet på ca 66 % som inte befattar sig med ledarmaterialet. (Hadenius/Weibull 1970).
- ⁶ Partistyrka kan mätas på flera sätt. Väljarandelar ger under den aktuella perioden en missvisande bild; antalet partimedlemmar och antalet försålda eller lästa tidningar med socialdemokratisk partifärg i relation till den vuxna befolkningen torde vara mera tillförlitliga mått. Ifråga om sambandet mellan upplageandel för den egna pressen och väljarsympatier hänvisas till Jörgen Westerståhls analyser på modern svenska data (1958 respektive 1965).
- ⁷ Se t ex Duverger (1967) och Epstein (1967).
- ⁸ Det utförda testet har med Ottar Helleviks (1971) terminologi karaktär av kriterievaliditetstest.
- ⁹ Back (1972)
- ¹⁰ Av intresse är att valtillfället enligt Wallins uppgifter för 1884 ej inföll vid samma tidpunkt i hela riket (Wallin 1961).
- ¹¹ Se t ex Blalock (1960).
- ¹² I De Geers intentioner låg att landsbygden i och med representationsreformen 1866 skulle vara överrepresenterad i andra kammaren enligt proportionen 4:1; den faktiska överrepresentationen blev dock något lägre (3:1) och relationstalet kom till följd av befolkningstillväxten att förskjutas ytterligare i städernas favör för att i slutet på den av Wallin behandlade perioden stanna på 2,5:1.
- ¹³ Varje variabelvärde i kolumnen kan sägas vara definierat i termer av de övriga variabelvärdena i kolumnen. Om det hade varit fråga om två innehållskategorier i stället för nuvarande 12, hade det t ex räckt med uppgift om procentsatsen på den ena för att med säkerhet kunna uttala sig om den andra.

Käll- och litteraturförteckning

- Almond/Coleman (editors): *The Politics of Developing Areas* (Princeton University Press 1960).
 Almond/Powell: *Comparative Politics: A Developmental Approach* (Little Brown & Company, Boston 1966).

- Back, P-E: *Det svenska partiväsendet* (Almqvist & Wiksell, Stockholm 1972).
 Berglund/Lindström: *The Scandinavian Party System (s). A Comparative Study* (Studentlitteratur, Lund 1970).
 Blalock, H: *Social Statistics* (McGraw Hill, New York 1960).
 Carlsson/Rosén: *Svensk Historia II* (Svenska bokförlaget, Bonniers, Stockholm 1961).
 Duverger, M: *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State*. Translated by B. and R. North (Methuen & Company Ltd, London 1967).
 Epstein, L: *Political Parties in Western Democracies* (Praeger, New York 1967).
 Hadenius/Weibull: *Press, radio, TV. En bok om massmedia i dagens samhälle* (Aldus/Bonniers, Stockholm 1970).
 Hellevik, O: *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap* (Universitetsforlaget, Oslo 1973).
 Wallin, G: *Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1966–1884* (Akademisk avhandling, Stockholm 1961).
 Westerståhl, J: *Dagspressen och den politiska opinionsbildningen* (Göteborg, 1965).
 Westerståhl/Jansson: *Politisk press* (Göteborg 1958).

JAMES G. MARCH and JOHAN P. OLSEN: *Ambiguity and Choice in Organizations*. Bergen: Universitetsforlaget 1976.

Bogen omfatter i alt 17 kapitler, der alle er studier i organisationsproblemer inden for det paradigme, man har kaldt *garbage can*-modellen (skraldespande-modellen!). Det er en udmærket og stimulerende bog at læse, og den vil være et udmærket udgangspunkt for videre studier af organisatorisk *uklarhed* og *usikkerhed* på alle led og kanter. Dens særlige force er, at den i en række teoretisk orienterede kapitler (de fem første) præsenterer *garbage can*-modellen og aspekter af denne, og dernæst gennem konkrete enkeltstudier illustrerer dens anvendelighed og frugtbarhed. *Garbage can*-modellen er ikke ny, og det meste af de teoretiske afsnit i bogen derfor heller ikke. Men nyttigt er det, at få en sammenfattende præsentation og tillige at få teorien konkret illustreret.

De 17 kapitler er forfattet dels af de to udgivere og dels af en række andre organisationsforskere fra USA, Norge og Danmark. March har selv og alene skrevet et afsnit, March og Olsen tre, Michael D. Cohen, March og Olsen et, Cohen og March et og March og Pierre J. Romelaer et. Desuden har Søren Christensen, Harald Enderud, Kristian Kreiner, Kåre Rommetveit, Per Stava og Stephen S. Weiner hver leveret et bidrag. Der er altså tale om resultatet af et amerikansk-norsk-dansk samarbejde omkring denne specielle approach og med bidrag fra universiteterne i Stanford, Michigan og Bergen og fra Handelshøjskolen i København.

Bogens specielle focus er som nævnt organisatorisk ukklarhed og usikkerhed – eller tvetydighed: "Ambiguity. . . in Organizations". Det uklare, det usikre, det svært forståelige og vanskeligt fortolkelige er ting som: mål, teknologi, historie, interesse, præferencer, værdier mv. Det, der måske, når man taler om mange organisationer, erhvervsvirksomheder f. eks, kan synes klart som dagen (men måske trods alt ikke er det alligevel ret beset) antager en ganske anden – diffus og tvetydig – karakter, når det gælder organisationer inden for modellens anvendelsesområde, f.eks. universiteter.

Bogens specielle focus er også det organisatoriske valg: ". . . Choice in Organizations". Og den knytter således an til en righoldig *decision-making* litteratur. Og den nævner blandt sine anerkendte folk som (i alfabetisk orden) Allison, Coleman, Cyert, Edelman, Hirschman, Jacobsen, Lindblom, Simon, Steinbruner, Thompson og Weick. Det var jo Simon, ham selv eller i samarbejde med bl.a. March og Cyert, der vendte sig mod økonomernes rationelle beslutningstagermodel, der enten som et ideal eller som en målestok så for sig en slags Vorherre, der spillede skak. Målet (modstanderens skakmat) var klart, teknologien (brikkerne, deres egenskaber og reglerne for deres anvendelse) ligeledes. Fra begyndelsen til enden var alting klart og gennemskueligt. Vorherre kunne med en supercomputers hastighed beregne samtlige konsekvenser af samtlige tænkelige modspil og med usvigelig sikkerhed vælge det ud fra Hans værdiskala bedste, næste træk. Virkeligheden var vel lidt anderledes, men den kunne opfattes som realtype inden for den rationelle models område.

Simon introducerede en mere menneskelig beslutningstagermodel, "satisficing" man, der vel ikke kendte alle alternativer, heller ikke søgte at indfange dem alle, men blot et mindre, overkommeligt udvalg af dem, der syntes ham nogenlunde repræsentative, og nok overvejede så mange konsekvenser, som han kunne overkomme, havde ressourcer til, men som dog til syvende og sidst traf sit valg på et grundlag, der ikke objektivt var det optimale. En beslutningstager, der lod sig nøje, der gik på akord. Som *beskrivelse* var Simons model utvivlsomt mere realistisk og virkelighedsnær, og som *sådan* utvivlsomt den rationelle model overlegen. Den model, der her præsenteres, *garbage can*-modellen, skraldespandemodellen, betegner en yderligere fjernelse fra den rationelle model og dens forudsætninger.

Det er *garbage can*-modellen og dens postulater, der præsenteres så godt og overbevisende i den foreliggende bog. Hvad man kunne kalde Simon-traditionen (beslutningsteori-skolen) står, som denne bog demonstrerer, stadig stærkt i såvel skandinavisk som amerikansk organisationsforskning. *Garbage-can*-modellen har et par nyere "konkurrenter", et par andre *approaches*, som

også dyrkes flittigt, omend næppe så meget i Skandinavien.

Det er for det første den komparative organisationsanalyse, repræsenteret ved f.eks. den amerikanske sociolog Peter Blau eller den engelske Aston-skole (Derek Pugh m.fl.), der måler egenskaber ved organisationer og relaterer disse til andre egenskaber og egenskaber ved organisationernes omgivelser. Relevante forskningsproblemer inden for et sådant paradigme ville f.eks. være et spørgsmål som organisationsstørrelse og denne variabels sammenhæng med andre variable som differentiering, teknologi eller forskellige omgivelservariable.

For det andet det, man kalder interorganisatorisk analyse, repræsenteret ved f.eks. Wm. Evan, hvor man ser på konstellationer af organisationer, organisatoriske netværk, samspillet mellem organisationer og f.eks. specielle *boundary spanning* units, der formidler en interaktion mellem to eller flere organisationer. Disse to *approaches* fokuserer på organisationer som sådanne, analyseenheden er organisationer eller samspillet mellem sådanne. I klar modsætning til dette fokuserer den lidt mere "gammeldags" Simon-tradition på noget, der foregår i organisationer, beslutningsprocesser og valg i sådanne. Det er klart, at alle tre betragtningssmåder er relevante og vigtige, og at de supplerer hinanden. Den "gammeldags" Simon-tradition er ingenlunde ringere, omend fortalere for de to andre betragtningssmåder kan være tilbøjelige til at betragte deres facon, som den egentlig egentlige organisationsteoretiske *approach*, for så vidt som beslutningstagen er et mere universelt fænomen, ikke bundet specielt til organisationernes univers.

Det vil føre for vidt at gå ind i alle enkeltbidragene. Blot et par stykker skall drages frem.

Det er Cohen, March og Olsen, der (i kap. 2) præsenterer grundtankerne i *garbage can*-modellen. De betragter den som "a possible step toward seeing the systematic interrelatedness of organizational phenomena which are familiar, even common, but which have generally been regarded as isolated and pathological"; de stiller den i modsætning til en *rational choice*-model, ud fra hvilken *garbage can*-fænomener må tage sig patologiske ud, men som er irrelevant inden for *garbage can*-modellens anvendelsesområde, fordi, som de siger: "the process occurs precisely when the preconditions of more "normal" rational models are not met". Forfatterne hævder, at der er "a large class of significant situations within organisations in which the preconditions of the garbage can process cannot be eliminated". Og videre: "The great advantage of trying to see garbage can phenomena together as a process is the possibility that the process can be understood, that organization design and decision making can take account of its ex-

istence and that, to some extent, it can be managed". (p 36).

Det er altså *garbage can*-teoretikernes mål at finde system og orden i noget, der umiddelbart kan tage sig ud som en ret så rodet skraldespand: hvor løsninger søger problemer (og ikke blot omvendt), hvor teknologien ofte ikke er meget andet end simpel trial-and-error, hvor præferencer er uklart definerede og/eller modstridende og hvor, i en given *choice*-situation, deltageres adfærd, herunder deltagelse eller ikke, er – tilsyneladende – tilfældig og uforudsigelig. Skraldespanden er en *choice*-situation i hvilken forskellige problemer og løsninger nedkastes af deltagerne: "The mix of garbage in a single can depends partly on the labels attached to the alternative cans; but it also depends on what garbage is being produced at the moment, on the mix of cans available, and on the speed with which garbage is collected and removed from the scene". (p 26).

Johan P Osen fremlægger i et kapitel (kap 6, "Choice in an Organized Anarchy") resultatet af et case study. Han har studeret en ni måneder lang beslutningsproces, der resulterede i udnævnelsen i 1968 af en ny amerikansk universitetsdekan. Det materiale, Olsen anvender, er tilvejebragt gennem deltagerobservation, gentagne interviews med alle betydningsfulde deltagere i beslutningsprocessen, analyse af foreliggende skriftligt materiale (memoranda etc) og gennem en spørgeskemaundersøgelse. Den model, som Olsen finder særligt velegnet til beskrivelse af processen er, hvad han benævner en "artifactual (non-decision)" model, som modsat den rationelle model ser hændelserne ikke som udtryk for individuelle ønsker eller mål, ja, end ikke som et resultat af en konflikt eller forhandling omkring sådanne (en "coalition-bargaining" model). Tværtimod var processen karakteriseret ved, at definitionen af den valgsituation, man stod overfor, var både kompleks og skiftende, ved at målene var flertydige, flerleddede, uklare og skiftende; der var i lige så høj grad uklarhed om de mulige alternativer og strategier, andre deltageres præferencer og kalkulationer og om de mål-middel sammenhænge. Olsen betoner, at det, der faktisk skete, næsten lige så nemt kunne være faldet anderledes ud og at der måske var et stærkt element af tilfældighed i processen i den forstand, at "ydre" faktorer i høj grad påvirkede valget af den ene eller anden mulighed.

Olsen siger sammenfattende: "We find it difficult to interpret the decision or the state of the organization at the end of the process as the product of any single "rational" decisionmaker maximizing some utility function, or as the willed product of any winning coalition". Beslutningstageren får inden for modellens gyldighedsområde en, som det hedder, mindre "heroisk" rolle.

Et vigtigt spørgsmål for fremtidig *garbage can*-forsk-

ning måtte synes at være at finde og teste teorier, der kunne "forbinde" de forskellige modeller inden for beslutningsgenren, og som kunne stipulere vilkårene for den ene eller anden models anvendelighed.

Som en god og udførlig introduktion til *garbage-can*-modellen, dens teoretiske grundlag og dens metodiske problemer kan bogen anbefales, udmærket og stimulerende som den er.

Henning Bregnsbo

Scandinavian Political Studies. A yearbook published by the Nordic Political Science Association, Volume 12/1977. Oslo: Universitetsforlaget 1978.

"The study of politics in the United States today is something in size, content and method unique in Western intellectual history". Så introduceredes 1959 en studie af statsvetenskapen i USA (Crick, Bernard, *The American Science of Politics: Its Origins and Conditions*).

Omdömet citeras med påtagligt instämmande två gånger av Dwight Waldo i första delen av Greensteins-Polsbys mäktiga åttabandsverk *Handbook of Political Science*. Waldo fortsätter med att i sann impressionistisk anda (själv kallar han det en "horseback survey") skissera statsvetenskapens läge i övriga delar av världen, speciellt Europa. Från den för generaliseringar i och för sig mycket måttligt upphöjda hästryggspositionen meddelar vår erfarna och skarpögde spanare hur landet ligger:

- 1 "British political science remains heavily weighted toward historical-philosophical-humanistic interest, but there is also a significant amount of political science in the newer idiom.
- 2 The newer political science has made considerable headway in France, some progress in Italy, very little in Spain.
- 3 Here and there in West Germany significant progress has been made against deeply entrenched traditional approaches; little headway has been made in Austria.
- 4 Switzerland is enigmatic: deeply traditional but still the base of influential 'modern' social science.
- 5 The Netherlands is moving rapidly and impressively; Belgium has made a start.
- 6 There are important 'enclaves' in the Scandinavian countries; and Sweden, where political studies have long been recognized as such, is especially strong."

Den som önskar detaljerad information om "enklavernas" politologi kan lämpligen konsultera *The Nordic Political Science Associations senaste och sista*¹ årsbok (nr 12/1977), vilken helt ägnats åt de nordiska ländernas

statvetenskap under perioden 1960–1975. Här rapporterar ett antal initierade bedömare – mestadels statsvetarprofessorer – land för land, dels om framväxten av den statsvetenskapliga infrastrukturen, dels om forskningens karaktär och utvecklingstendenser. Fram väller en flod av upplysningar om institutionella förhållanden och om avslutad och pågående forskning. Med andra ord ett statsvetenskapens "Vem gör vad i Norden" som ingen i företaget engagerad bör ha råd att avvara. Inte minst värdefull är den avslutande kumulativa bibliografin över nordisk statsvetenskaplig forskning 1960–1975. Synd bara att noggrannheten här blivit något satt på undantag. Därom vittnar en anmärkningsvärt stor mängd felstavade namn, felaktiga sidhänvisningar och brott mot den alfabetiska ordningen liksom också ett antal helt oförtjänt bortglömda statsvetare.

Anmälararen vill avslutningsvis något dröja vid de avsnitt i volymen som ländervis skildrar disciplinens forskningsproduktion under de aktuella åren och där också genomgående situationen inför 80-talet kommenteras. För att anknyta till inledningen ovan bör först framhållas att det Waldoska hästryggsperspektivet i dessa avsnitt inte är det mest framträdande. Om bilden tillåts rör det sig snarare om en smärre flock fredliga och föga förgelseväckande duvor, vilka ömsom med lugn och balanserad saklighet pickar upp de matigaste kornen i det redan skördade, ömsom slår några inspekterande lovar kring det ännu växande. Optimismen och självförtroendet är påfallande. "Mycket är redan bärgat och resten ska strax komma under tak" – ja så bör väl i eget och allas intresse en odlare framställa näringens villkor när grannarna frågar. Annorledes vore ledsamt, självplågan-

de, avskräckande och ibland måhända även oberättigat att förtälja. Huruvida framtidens postbehaviorala skördar kan ge bättre mättnad får vi tids nogs veta från Amerika.

Rapportörernas sammanfattande generaliseringar är inte fler och dessbättre inte mer invecklat uttryckta än att i varje fall merparten av dem någorlunda behändigt kan sammanställas in extenso i en tablå. För att inte beröva läsaren igenkännandets glädje har ländernas och bedömarnas namn anonymiserats i den följande uppställningen. Förfarandet torde även motverka tolkningar grundade på förutfattade meningar. När det handlar om försök att etablera generaliserande utsagor om verkligheten blir ju för övrigt namn på länder och personer av perifert intresse.

Vad finns då att lära på och mellan raderna? Den hermeneutiskt lagde erbjuds skiftande tolkningsmöjligheter. Är det ett elitens rationella samtal med folket angående vad som måste göras, som vi lyssnar till? Är det avspeglingar av centrumambitioner och periferi-komplex eller ger tablåen måhända tvärtom en bekräftelse på rummets ringa relevans vid analyser av politikforskningens läge i Norden?

Leif Johansson

Noter

- 1 Årsboken har fr o m 1978 omvandlats till kvartals-tidskrift. Årsprenumeration kostar N.kr. 90:– Adress: Universitetsforlaget, P.O. Box 7508, Skillebekk, Oslo 2

X-land

The increased tendency towards the employment of middle-range theories and frameworks can be seen to have turned parts of political research into a more socialpsychological direction, as many of the theories and frameworks in current use originated there. The interest in borrowing frameworks from other neighbouring disciplines, especially economics, has been minimal.

Whatever the reason, in the field felt central to non-Marxist political science-empirical analysis – Marxist political science has not yet posed a real challenge.

Most of the research done can be organized into categories essentially belonging to an Eastonian framework. When this is attempted, still another feature of X-ish political research emerges; in the period under scrutiny here, most of the research done has been on problems related to input, conversion and feedback structures and processes at different levels of the polity. Very little attention has been given to the allocation aspect, i.e. the policy content of the output. Interest has predominately been confined to elucidating *how* certain decisions were arrived at, largely neglecting the question of *what* decisions have been made.

Another characteristic feature of the research done which deserves attention is the apparently low interest in genuine comparative research which is witnessed by the work of the last 15 years. As a whole, X-ish political research in this period appears rather 'ethnocentric' in outlook.

The question is where the exploration will proceed. For the time being, the expedition team seems to quarrel over the best way and over whether to concentrate on the rivers or the ridges.

Y-land

Political science has, at least for the time being, escaped the empirical impotency which often follows upon an overheated criticism of methods.

A growing interest in hermeneutics and in so called critical social science is manifesting itself in Y-ish political science.

In the beginning of the period research on political man and the political group was making headway, and this approach was to dominate Y-ish political science in the 1960's and put its mark on the different sectors of research in politics. At the end of the period – in the mid-1970's – the picture is quite different: it is true that behavior-oriented research has not disappeared, but it has had to give way to interests of a broader character.

We are here talking about an interest that could be given different names: we could call it the policy-oriented study of societal decisions; we could call it a newly awakened interest in the state, the role of the state and political institutions; we could call it an orientation towards interaction between economy and politics; we could call it the attention paid to such factors as welfare and societal needs; we could call it a realisation of the importance of taking the historical dimension into account. Expressed in a more general way, we could talk about a post-behavioral attitude, which has several manifestations and focuses on such phenomena as societal relevance and action in a different way than before.

It still seems reasonable to maintain that Y-ish political science is progressing.

Z-land

The optimism concerning the possibility to generalize on the basis of common theoretical assumptions and vast amounts of data has diminished.

The input side of politics was strongly accentuated during the 1960's.

A new feature in the 1970's was an analysis of contemporary policy in various areas.

There is a growing tendency on the part of political scientists to stress explicitly the social relevance of the research they wish to undertake.

Contacts between political science and other disciplines have been rather infrequent in Z-land.

X-land, Y-land and W-land each have a larger number of professorships than Z-land.

W-land

There was a gap between the accelerating production of new data for analysis and the slowly developing efforts to bring these masses of information under conceptual and analytical control.

Only a handful of attempts were made at the formulation of general theories, but a remarkable number of 'middle range' models and frameworks were suggested and explored.

There is still no adequate academic presentation of the essentials of W-ish political institutions.

In recent years there has been a marked tendency to devote greater resources to the study of variables at higher levels of the system.

These various efforts at macro-historical analysis have obviously been influenced to some extent by the revival of Marxist theorizing in academic circles since the mid-sixties.

In the study of domestic politics we can also register a marked increase over the years 1965-75 in the number of systematic studies of *policy processes* and *policy outputs*. Such inquiries have been pursued at all levels, local, provincial, national.

An other reflexion concerns the lack of comparisons which characterize Z-ish research on politics at the national level. The bulk of the published research is centered on Z-land, a modest portion deals with other countries; comparisons of similar phenomena in several different countries, in contrast, are quite rare.

There can be little doubt about the vitality of the comparative politics movement in W-land. There is no turning back to a strictly 'national' political science. The discipline can no longer be kept within the bounds of the one nation-state.

I still believe it is correct to say that Z-ish political science has a good reputation in society. The honesty and reliability of the discipline create respect. Z-ish political science simultaneously contains a potential for criticism of society and is well-integrated in society. This delicate balance constitutes both a dilemma and an asset.

And finally, what about I-land?

The development of political science in a new cultural territory can be divided into five stages: 1) teaching 2) research 3) publication 4) professionalization and 5) international integration.

In I-land the first steps have been taken toward the realization of stages 3-5.

LARS-INGE STRÖM: *Idrott och politik. Idrottsrörelsens politiska roll i Tredje riket, DDR och Förbundsrepubliken*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala: Nr 78. Stockholm: Rabén & Sjögren 1977.

I

Lars-Inge Ström har valt ett intressant och väsentligt område, när han studerat idrottsrörelsens politiska roll i tre tyska stater under 1900-talet*. Vid en genomgång av avhandlingen uppstår emellertid ett antal frågor kring avhandlingens huvudproblem.

Den första fråga som inställer sig är hur begreppet politik skall uppfattas i sammanställningen politik och idrott. Politik skulle kunna avse staten, det politiska systemet, politiska partier, intresseorganisationer, politiska ledare, idrottsledare. Politik skulle också kunna vara synonymt med internationell politik.

Det andra ledet i sammanställningen politik och idrott är inte heller det oproblematiskt. I avhandlingen förekommer följande tyska termer: Sport, Leibeserziehung, Körperkultur, Körpererziehung, Leistungssport, Hochleistungssport, Massensport och Breitensport. Det tyska språkbruket refererar till olika former av idrott såsom skolgymnastik, massidrott, elitidrott etc. Idrott kan vidare vara tävling, lek, konditionsbefrämjare, yrke osv.

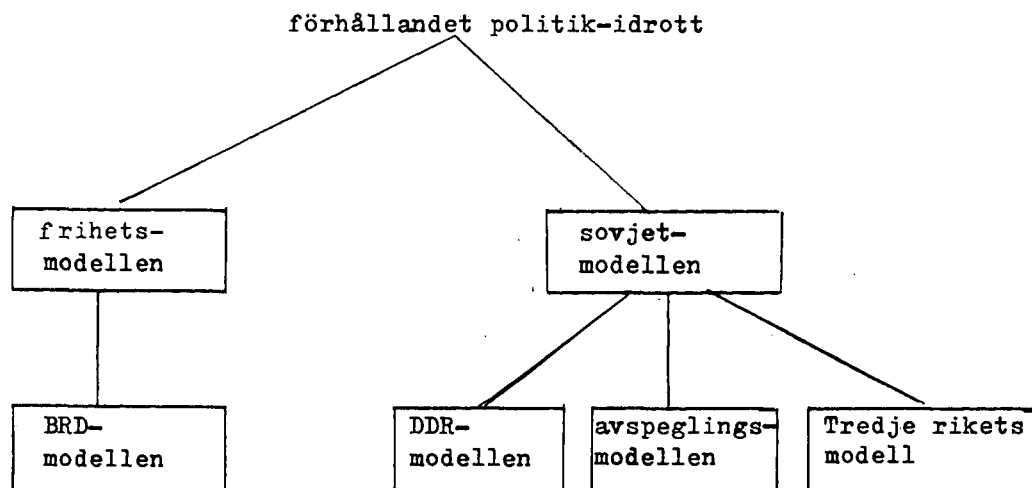
Relationen mellan politik och idrott kan också den sägas vara mångtydig. I det följande anges några tänkbara tolkningar av förhållandet politik-idrott:

- 1 Idrottens statliga bidrag, dvs idrottsanslaget.
- 2 Idrotten som påtryckningsgrupp.
- 3 Frågan om idrottsutbytes regler. (Är det exempelvis lämpligt att Sverige spelar tennis mot Rhodesia?).
- 4 Idrottens användning för att höja det nationella anseendet.
- 5 Idrottens användning för att höja produktionspotentialen hos individerna.
- 6 Idrottens användning för att höja den militära potentialen.
- 7 Demokratin inom idrottsrörelsen.

I avhandlingen "Idrott och politik" hade det varit på sin plats med en ordentlig begreppsutredning. Innebörden av relationen politik-idrott hade också med fördel kunnat diskuteras inledningsvis i avhandlingen. I stället skriver Ström att han studerar regering, parlament och politiska partier (s. 16). Med idrott avses alla former av idrott utan närmare specifikation. "Jag låter begreppet idrott täcka alla" är kommentaren till det differentierade tyska språkbruket. Relationen politik-idrott begränsas i avhandlingen främst till frågor om uppfostran och internationell prestige. På några ställen talas om starkt respektive svagt samband mellan politik och idrott (s. 11) utan att innebörden närmare klargörs.

I stället för en begreppsutredning innehåller avhandlingen ett klassifikationsschema för olika staters syn på idrotten. Klassifikationsschemat är inte explicit angivet, men det går att extrahera ur framställningen (ss. 11 f., ss: 186 f.):

Figur 1 Avhandlingens klassifikationsschema

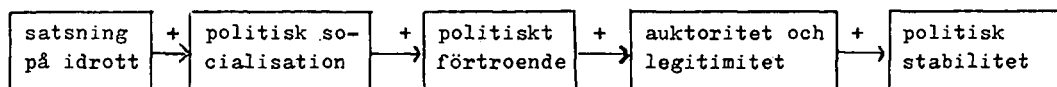
Ströms klassifikationsschema innehåller flera oklarheter:

- 1 Vart förs den nazistiska idrotten? Enligt avhandlingen finns det huvudsakligen två sätt att se sambandet politik-idrott, nämligen i form av ett starkt respektive svagt samband (s. 11). Sovjetmodellen kännetecknas av ett starkt samband politik-idrott. Den nazistiska idrottsorganisationen kom att stå under direkt politiskt styrning. Således bör den nazistiska idrotten, om man följer Ströms resonemang, betraktas som en variant av sovjetmodellen.
- 2 Hur bör avspeglingsmodellen, dvs den idrottsuppfattning som företrädes av Neue links i Västtyskland klassificeras? Riktat inte företrädarna för avspeglingsmodellen kritik också mot den sovjetiska och östeuropeiska idrotten?
- 3 Var finns den stora och betydelsefulla arbetaridrottsrörelsen under perioden 1890–1933? Skall inte den med avhandlingens logik i övrigt betraktas som en variant av sovjetmodellen?
- 4 Är frihetsmodellen omöjlig att genomföra? I avhandlingens inledning framhålls att den är orealistisk (s. 186 f.)?
- 5 Finns det en normativ gradering mellan modellerna? Är frihetsmodellen den goda organisationsformen? Är sovjetmodellen ofördelaktig för individen, kan den då framgångsrikt konkurrera med frihetsmodellen?

Forskaren kan i princip använda vilka begrepp som helst så länge de är klart definierade. Men forskaren bör inte utan vägande skäl välja vetenskapliga begrepp som kan uppfattas som normativa (som "frihet" contra "sovjet") och därigenom ge upphov till missförstånd. Sådana vägande skäl finns inte här. Syftet i detta sammanhang är inte att undersöka förekomsten av frihet i olika politiska system. Avsikten med begreppsavsnittet är istället att skapa begrepp som kan tjäna som analysinstrument i den följande empiriska undersökningen. Om begreppen är så formulerade och definierade att de redan innan undersökningen vidtagits anger hur slutsatserna kommer att se ut, fyller de knappast sin funktion.

Ström har inte bara utgått från ett klassifikationsschema. Han vill också undersöka idrottens politiska roll med hjälp av en teori, som skulle kunna kallas "den rationelle beslutsfattarens teori för politisk stabilitet". Ströms teori är inte heller den explicit angiven. Med hjälp av sidorna 12 och 13 i avhandlingen kan dock följande teori rekonstrueras:

Figur 2 Teoretisk ram

Ströms teoretiska ram uppvisar stora likheter med de tankar som utvecklades av Pierre de Coubertin under 1890-talet i samband med att denne verkade för att de olympiska spelen skulle återupplivas. En av avsikterna med de nya olympiska spelen var att skapa samhällelig stabilitet. Oroliga element, såsom arbetarklassen, skulle pacificeras med hjälp av glansfyllda idrottsliga evenemang.¹

Ström framhåller att de politiska ledarna strävar efter *stabilitet*, när staten befinner sig i en krissituation (s 12). Påståendet verkar rimligt på ett common sense-betonat sätt. Med vad avses egentligen med stabilitet? Är stabilitet frånvaro av förändringar, frånvaro av opposition, politisk jämvikt? DDR:s politiska ledare kanske önskar en snabb förändring mot det kommunistiska samhället. Är detta stabilitet? Hitler syftade till militär expansion för att öka sitt "Lebensraum". Är detta politisk stabilitet? Ström har inte klargjort hur det centrala begreppet stabilitet operationaliseras.

En stats stabilitet är direkt beroende av regimens *auktoritets och legitimitet*, framhåller Ström (ss 12 f). Detta är delvis riktigt. Men stabilitet kan också uppnås på annat sätt, genom förtryck och diktaturmetoder. Däremot kan inte gärna legitimitet uppnås med våld, vilket Ström anser (s 13).

Legitimitet, dvs laglighet, brukar användas i två nära besläktade betydelser. Legitimitet *de jure* har den enligt gällande lag rättmätiga styrelsen. Legitimitet *de facto* har den enligt befolkningens åsikt rättmätiga styrelsen.² Om legitimitet uppfattas som laglighet i någon av dessa betydelser, är det knappast möjligt att öka legitimiteten med våld.

Ström introducerar också begreppet internationell legitimitet (s 13 f). Bakom detta tycks ligga uppfattningen att det existerar ett allmänt accepterat internationellt normsystem enligt vilket vissa stater är legitima och andra inte. Denna idé förefaller diskutabel. Möjligen avser Ström egentligen något annat. Man kan hävda att, när världens stater har att ta ställning till om en nyskapad stat skall erkännas eller inte, en bedömning görs av denna stats legitimitet, dvs "nationella" legitimitet, innan något beslut om diplomatiskt erkännande fattas. Med auktoritet avser Ström formell makt att fatta alla viktiga politiska beslut (s 12). Vissa regimer vill öka sin auktoritet (s 13). Varför vill regimerna öka sin formella makt, när de redan har all formell makt i sin hand. Begreppen borde ha preciserats närmare.

+ anger positivt samband

→ anger utvecklingens riktning

Auktoriteten och legitimiteten vilar på ledningens *politiska förtroende*. Detta begrepp kan möjligen accepteras, men det innebär också problem. Hur operationaliseras politiskt förtroende? Hur skiljer man mellan politiskt förtroende och legitimitet?

Det förefaller lämpligt att här tillfälligtvis låta granskningen av avhandlingens begreppsapparat avstanna och ställa några allmänna frågor om teorin och om de samband som teorin anger. Det är nämligen oklart hur avhandlingens teori skall uppfattas. Är teorins hypoteser redan verifierade? Är hypoteserna och sambanden avsedda att testas i avhandlingen? Är det fråga om axiom, dvs korrekta hypoteser som inte kan verifieras? Är det Ströms egen teori eller är den förankrad i tidigare statvetenskaplig teoribildning?

Ett av avhandlingens mest centrala begrepp är *politisk socialisation*. Detta är den mest problematiska av variablerna i Ströms teori. Med politisk socialisation avses inläring av politiskt beteende. Agenter för politisk socialisation kan vara skolan, familjen, föreningar osv. Den politiska socialisationen är dock en överförings- och inlärningsprocess som försiggår inom och mellan individerna. Ett viktigt syfte för avhandlingen har varit att undersöka vilken roll som idrottsrörelsen spelar för den politiska socialisationen. Enligt Ströms uppfattning har idrottsrörelsen i vissa fall haft stor betydelse för den politiska socialisationen, vilket följande citat vittnar om:

Det utslag av rationellt politiskt tänkande som kommunistregimens satsning på idrottsrörelsen som politiskt socialisationsmedel inneburit, har inte varit utan effekt (s 107). Statsledningen tror sig ha funnit ett effektivt och pålitligt medel att förstärka sin egen auktoritet och legitimitet, nationellt genom det direkta socialisationsarbete som idrottsrörelsen utför, internationellt genom idrottsmännens mångomskrivna segrar (s 178). Avsikten att utnyttja idrotten för politiska mål medförde i Tredje riket – och även i DDR – att den blev en aktiv beståndsdel i den politiska uppfostringsprocessen (s 185).

Citaten illustrerar en av avhandlingens huvudteser. Idrottsrörelsen har verkligen haft stor betydelse för den politiska socialisationsprocessen. Mot Ströms resonemang kan två invändningar resas.

För det första förefaller det nödvändigt att studera verksamheten inom idrottsorganisationerna för att göra så bestämda uttalanden om effekterna av idrottens socialisationsarbete som Ström gör i de ovan angivna citaten. Ström borde ha skapat individdata för sin undersökning. Han kunde ha intervjuat ett urval idrottsmän för att utröna om de påverkades i sina politiska uppfattningar under sin verksamhet i idrottsorganisationerna. Han kunde ha studerat hur stor del av tiden

som åtgår åt politiska tal, politisk skolning etc, inom, exempelvis, DDR:s idrottsorganisationer. Är det bara tränarna som ägnar sig åt politisk skolning i DDR? Hur goda kunskaper har tränarna om politiken? Hur lojala är de mot regimen? Finns det speciella politiska rådgivare (politruki) inom idrottsrörelsen? Detta är några frågor som borde ha besvarats innan Ström drog sina slutsatser. Ström studerar idrottsorganisationerna och drar genom sitt studium slutsatser om politisk socialisation hos enskilda medlemmar inom idrottsrörelsen. Att på detta sätt studera aggregat och dra slutsatser om individer är ett exempel på vad som kallas ett *nivåfelslut*.

För det andra måste idrottsrörelsens eventuella roll som *agent* för politisk socialisation sättas in i ett större sammanhang. Ström hävdar att idrottsrörelsen spelar en roll som agent för politisk socialisation. Detta kan vara riktigt, men det intressanta är om idrottsrörelsens roll som agent för politisk socialisation är jämförbar med den roll som spelas av andra agenter såsom familjen, skolan, kyrkorna och de politiska ungdomsförbunden.

När idrottsrörelsens betydelse som agent för politisk socialisation skall undersökas bör man hålla i minnet att, vad gäller Tredje riket och DDR, de politiska ungdomsförbunden kommit att rekrytera mer än 50 % av ungdomarna. Medlemskap i Hitlerjugend blev obligatoriskt för ungdomar 1936. 1.7 miljoner av ungdomarna i åldern 14–25 år är nu medlemmar i Freie Deutsche Jugend. Detta motsvarar en organisationsprocent på c:a 60. Dessutom har Thälmann-Pioniere 1.8 miljoner medlemmar inom åldersgruppen 7–14 år.³ De politiska ungdomsförbunden nådde respektive när ett stort antal ungdomar. Dessa ungdomar har också påverkats av en mängd andra agenter för politisk socialisation som familjen och skolan. Frågan är vilken roll idrottsrörelsen kan ha spelat. Det är fullt möjligt att *idrottsrörelsen endast haft marginell betydelse* som agent för politisk socialisation.

Ströms material tillåter inte att några som helst slutsatser angående idrottsrörelsens relativa betydelse som socialisationsagent dras. För att klargöra frågan kan tillgänglig litteratur på området konsulteras. Volgyes anger särskilt följande agenter för politisk socialisation i undersökningen "Political Socialization in Eastern Europe": familjen, kyrkorna, kommunistpartiet, de politiska ungdomsorganisationerna, skolorna, fackföreningarna och militärväsendet. Socialisationen kanaliseras genom media som TV, radio, tidningar, tidskrifter, böcker, filmer, teater, konst. Volgyes finner att skolorna spelar den viktigaste rollen bland agenterna för politisk socialisation.⁴ Detta resultat stämmer väl överens med resultaten i mer generella verk om politisk socialisation.⁵ Förutom skolorna har de politiska organisationerna en central betydelse för politisk socialisation i Östeuropa.⁶

Idrottsrörelsen har inte någon plats i Volgyes och hans medarbetares undersökning av den politiska socialisationen i Östeuropa.

II

Ström framhåller i sitt metodavsnitt att avhandlingen "bör betraktas som ett slags grundforskning, beroende på att stora delar av problemställningen inte tidigare är penetrerade. En sådan studie innehåller med nödvändighet omfattande deskriptiva delar" (s 17). Det är helt riktigt att avhandlingen till övervägande del är av deskriptiv natur. Långa avsnitt av avhandlingen utgörs av en beskrivning av hur olika idrottsorganisationer avlöser varandra. Däremot är det första påståendet, att problemet till stor del inte tidigare penetrerats, knappast korrekt. Ström anger själv ett antal verk på samma område.⁷

Det finns också ett antal verk på området som Ström inte behandlat. Den svenske forskaren Pålbrant har i sin avhandling om arbetaridrotten i Sverige också berört tysk arbetaridrott. Krüger har i en bok från 1975 behandlat förhållandet politik-idrott i Weimarepubliken, Tredje riket, BRD och DDR. Schulke har redigerat ett arbete om debatten om förhållandet politik-idrott i BRD⁸.

Dessa verk är endast exempel ur den rikhaltiga flora av litteratur som behandlar idrottsrörelsen i Tyskland. Organisationsutvecklingen är i dessa verk väl utredd. Flera författare behandlar också förhållandet mellan politik och idrott ur olika synvinklar. Det kan inte finnas någon anledning att återigen behandla den tyska idrottsrörelsen i en *explorativ* studie. Tvärtom skulle en energisk *analys* av förhållandet mellan politik och idrott i Tyskland varit på sin plats.

III

Ström har haft tillgång till ett stort material, när han undersökt den tyska idrottsrörelsens politiska roll. Materialet är så stort att endast ett urval av de källor och den litteratur som stått till förfogande har kunnat analyseras. Ström redovisar inte explicit sina urvalskriterier. Det hade varit intressant för läsaren att få ta del av dessa. Som urvalet nu är gjort har enligt min mening väsentligt material förbigåtts.⁹

Undersökningen av det nazistiska Tysklands idrottsrörelse har berett författaren svårigheter. Bristen på material har ibland känts besvärande (s 17). En del av källproblemen avseende Tredje rikets idrottspolitik hade lösts om författaren hade fått besöka Deutsches Zentralarchiv i Potsdam, där intressanta dokument om nazistidens idrottspolitik finns förvarade. Beklagligtvis lämnades Ströms begäran att få besöka arkivet i augusti 1973 "utan åtgärd" (s 17, not 1).

IV

Avhandlingens slutsatser återfinns i kapitlet Avslutning. Ström jämför de politiska systemen i Tredje riket och DDR och konstaterar att de uppvisar "likartade förhållanden". Denna slutsats dras på basis av tre gemensamma grundläggande drag hos de båda systemen. Båda systemen kom realiter att styras av *ett enda parti*. Ledarskapet har en *auktoritär inställning* till andra politiska uppfattningar. Dessutom är de vad Ström kallar *toppstyrda*. Ström jämför här föhrerprincipen med den demokratiska centralismen (s 174).

Tydliga likheter mellan Tredje riket och DDR anser sig Ström finna även på det idrottsliga området. Båda staternas idrottsorganisationer har hävdad en *kollektivistisk inställning*. Idrotten i Tredje riket och DDR kännetecknas vidare av *antiprofessionalism*. Idrotten i de båda staterna är, och detta är den viktigaste likheten, i hög grad *politiserad* (ss 175 f).

När det gäller det tredje studerade samhället, Förbundsrepubliken Tyskland, presenteras slutsatserna för sig utan systematiska jämförelser med de andra staterna. Ström ger en i huvudsak positiv bild av det politiska systemet i BRD, i det att han framhåller att "kompromissen och hänsynstagandet blir ett uttryck för den allmänanda som staten är förankrad i" (s 185). Idrotten anges ha en "fri organisationsform" (s 187), och den byggs också på en "samarbetsmodell med en mångfald av intresseriktningar" (s 185).

Ström har inte undersökt de politiska systemens allmänna karakteristiska och kan därför inte dra några slutsatser om "likartade förhållanden" i Tredje riket och DDR. Man måste noggrant undersöka partisystemen, graden av auktoritet och graden av centralism för att kunna klassificera dessa system tillsammans. Ström har inte gjort detta. Han har undersökt idrottsrörelsen.

De exempel på likheter som anges är ytliga, eftersom ingen verklig undersökning av de politiska systemen gjorts. Ström refererar inte heller till någon tidigare vetenskaplig jämförelse mellan Tredje riket och DDR. Att konstatera att två stater har enpartisystem är inte tillräckligt för att ange klar likhet mellan systemen. Det finns lika viktiga skillnader inom klassen enpartisystem som mellan klasserna enparti- och flerpartisystem.

Ström framhåller också att Tredje rikets och DDR:s regimer kännetecknas av en auktoritär inställning gentemot individer med avvikande åsikter. Inte heller detta är tillräckligt klagörande. De blodiga förföljelserna av miljoner judar och oppositionella under Tredje rikets tid borde inte jämföras med de, i sig högst klandervärda, utrensningar som företagits i DDR. Är det här frågan om en artskillnad eller en gradskillnad?

Toppstyrningen, eller centralismen, är ett drag hos de flesta moderna samhällssystem. Detta drag särskiljer

således inte Tredje riket och DDR från merparten av andra samhällen. Ströms resonemang vilar här på åsikten att führerprincipen och den demokratiska centralismen är likvärdiga företeelser. Men det är viktigt att här komma ihåg att, medan führerprincipen innebär att all makt emanerar uppifrån, den demokratiska centralismen innebär något annat. I den demokratiska centralismen finns dels ett demokratiskt element (lägre organ väljer högre), dels ett centralistiskt element (högre organs beslut är bindande för de lägre).

Under 1950-talet var det inte ovanligt att likheterna mellan det nazistiska Tyskland och de kommunistiska regimerna i Östeuropa betonades av vetenskapsmännen. Denna forskningsinriktning har kallats den *totalitära skolan* och representerades främst av Carl Friedrich, Zbigniew Brzezinski och Merle Fainsod.¹⁰ Idag finns det få anhängare av den totalitära skolan. Forskarna har funnit att den totalitära skolans företrädare bl a överdrivit centralstyrningen och konfliktlösheten i de kommunistiska systemen.¹¹

Även slutsatserna avseende idrottsrörelsens ställning i de olika länderna kan ifrågasättas. Slutsatserna överensstämmer här i sin helhet med det klassifikations-schema (Figur 1 ovan) som undersökningen utgått från. Idrotten i Tredje riket och i DDR är både i klassifikationsschemat och i resultatredovisningen varianter av sovjetmodellen.

Idrotten är enligt Ström kollektivistisk både i Tredje riket och i DDR. Men är det inte fråga om olika typer av kollektivism? Nazismens kollektiv är baserat på rasism, på den ariska rasens kollektiv, och är snarast en variant av organismidéns kollektivism. Idrottens kollektiv i DDR är i stället nationen, det egna samhällets kollektiv. Den anti-professionalistiska inriktningen hos de båda staterna är också diskutabel. Det är väl knappast någon hemlighet att idrottsmännen i DDR åtnjuter enorma fördelar, både materiellt och i statushänseende.

Politiseringen av idrotten i de båda staterna blir också olika, eftersom de politiska systemen är olikartade. De statliga ingreppen i idrottsrörelsen i det nazistiska Tyskland innebar en förändring i riktning mot antiintellektualism, omedvetenhet och animalisering. I DDR har man en motsatt syn. Också intellektuella krav ställs på idrottsmännen.

Idrottens politiska roll är, enligt Ström, större i Tredje riket och i DDR. I dessa stater gjordes en medveten satsning på idrotten som socialisationsinstrument. Idrotten användes också för att öka den sk internationella legitimiteten. Men frågan är hur stora skillnaderna gentemot BRD är. Ceremonierna kring stora idrottsevenemang i BRD och annorstädes, med flaggor, nationalsånger, högtidliga tal, kan också i hög grad vara komponenter i den politiska socialisationsprocessen. BRD har också under 1970-talet kommit att satsa allt hårdare

på idrotten som ett medel att höja den internationella prestige.

Ström skriver om den fria organisationsformen i väst. Det hade varit intressant om Ström hade utvecklat sitt frihetsbegrepp. Troligtvis avses i detta sammanhang frihet från statliga ingripanden. Men idrottens frihet i BRD måste väl begränsas av det stora inflytandet från det privata näringslivet. Fritidsindustrin satsar miljontals mark på idrottsstjärnor på olika nivåer. Företagen använder idrotten för att sprida reklam för sina produkter. Professionalismen breder ut sig inom idrotten. Idrottens beroende av det privata näringslivet i BRD har diskuterats av många. Fackföreningsledaren Vetter har flera invändningar mot idrottens organisation i BRD (ss 167 ff). Ström tar dock ej denna kritik på allvar. Vetters tal anses vara avsett som en "provokation" (s 185).

Det förefaller sannolikt att idrotten i alla moderna samhällen används för politiska syften, explicit eller implicit. Det är säkert riktigt att rörelsefriheten för idrottsorganisationerna i BRD är större än för organisationerna i det nazistiska Tyskland och i DDR. Men denna rörelsefrihet i väst är beroende av politiska beslut och kan därför komma att ändras. Näringslivets inflytande på idrotten i väst utgör dock en klar begränsning av den omtalade rörelsefriheten.

Sammanfattningsvis kan sägas att avhandlingens slutsatser vad gäller likheter och skillnader mellan de tre politiska systemen är otillräckligt underbyggda. Slutsatserna vad gäller idrottsrörelsens roll i de tre systemen är diskutabla och kan inte direkt härledas ur det tidigare resonemanget.

Kritiken har tyvärr måst överväga vid granskningen av Ströms avhandling. Intrycket kvarstår dock att Ström behandlat ett väsentligt område. Boken bör absolut kunna läsas med stort intresse av både statsvetare och idrottsintresserade – samt av korrekturläsare och språkgranskare.

Jan Åke Dellenbrant

Noter

* Framställningen utgör en förkortad version av min fakultetsopposition av den 21 januari 1978.

¹ P. de Coubertin, *Der Olympische Gedanke*, Schorn-dorf 1967, ss. 10 ff, 58 f, och 155 f. U. Prokop, *Soziologie der Olympischen Spiele*, München 1971, ss. 20 ff.

² Jfr H.V. Wiseman, *Political Systems: Some Sociological Approaches*, London 1966, s. 102.

³ En utmärkt sammanställning av aktuella och historiska uppgifter om DDR återfinns i J.-J. Jensen et al., *DDR – det andet Tyskland*, Esbjerg 1977.

- 4 I. Volgyes, (ed.), *Political Socialization in Eastern Europe: A Comparative Framework*, New York 1975, ss. 1–333 passim.
- 5 D. Easton and J. Dennis, *Children in the Political System*, New York 1969.
- 6 Volgyes, a.a., ss. 13 ff. Se även J.M. Starrels och A.M. Mallinckrodt, *Politics in the German Democratic Republic*, New York 1975.
- 7 *Geschichte der Körperkultur in Deutschland*, (flera band, Berlin, DDR, 1965, 1967 och 1969). H. Ueberhorst, Frisch, frei, stark und treu: *Die Arbeiter-sportbewegung in Deutschland*, Düsseldorf 1973. H. Bernett, *Sportpolitik im Dritten Reich*, Stuttgart 1971. A. Krüger, *Die Olympischen Spiele 1936 und die Weltmeinung*, Berlin (Väst-) 1972. U. Prokop, a.a.
- 8 R. Pålbrant, *Arbetarrörelsen och idrotten*, Uppsala 1977. A. Krüger, *Sport und Politik*, Hannover 1975. H.-J. Schulke, (red.), *Sport, Wissenschaft und Politik in der BRD*, Köln 1975.
- 9 Pålbrants ovan citerade avhandling innehåller ett flertal referenser till litteratur som behandlar samma problem som Ström. Krüger, *Sport und Politik*, a.a., behandlar samma tema och täcker samma tidsperiod som Ström. I Schulke, a.a., diskuteras utvecklingen under 1970-talet.
- 10 C.J. Friedrich, *Totalitarianism*, Cambridge 1954. C.J. Friedrich och Z. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956. M. Fainsod, *How Russia is Ruled*, Cambridge 1954.
- 11 För en utförligare presentation av den totalitära skolan, se J.Å. Dellenbrant, *Models of Group Influence in the Soviet Union*, Bidrag till öststatsforskningen, No. 1/1973, ss. 36 f., och D. Tarschys, *Sovjetunionens politiska problem 1950-1970*, Stockholm 1976, s. 24 ff. Andra statsvetare som tydligt skiljer mellan fascistiska och kommunistiska politiska system och därmed klart avvisar den totalitära skolan är Almond och Powell samt den ovan nämnda Starrels. G.A. Almond och G.B. Powell, Jr., *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston 1966, s.273. Starrels, a.a., s.7. Se även P.C. Ludz, *Parteielite im Wandel*, Köln och Opladen 1968, s. 15.

TARSCHYS, DANIEL: *Sovjetunionens politiska problem 1950, 1960, 1970*. Stockholm: Liber 1978

Det har länge funnits en generell tendens inom statskunskapen att ägna politiska *processer* stor uppmärksamhet men mindre undersöka politikens *innehåll*. I välbekanta eastonska termer har "input" och "conversion process" betonats på bekostnad av "outputs" och "feedback". Denna tendens har varit än mera markerad inom sovjetforskningen, där ansträngningarna koncentrerats kring att genomtränga den barriär av sekretess som omger den sovjetiska politiska beslutsprocessen och utrona vad som försiggår bakom Kremles murar.

Policy-analysernas framväxt på senare år vittnar emellertid om en förskjutning av statsvetarnas intresse i riktning mot vad som kommer ut ur Eastons box, mot

beslutsprocessens effekter och politikens innehåll. Daniel Tarschys' bok utgör ett intressant försök att i denna anda rikta söklyuset mot Sovjetunionens politiska dagordning under Stalin, Chrusjtjov och Brezjnev. I likhet med andra sovjetforskare har Tarschys läst sin Pravda. Till skillnad från traditionella kremlologer har han dock läst *på* snarare än *mellan* raderna och litat mera till datteteknik än till intuition. Och medan kremlologer vanligtvis sett sakfrågor som medel i – och underordnade – den politiska mäkttampen, utgör de politiska problemen Tarschys' huvudsakliga undersökningsobjekt.

Via ett systematiskt studium av Pravdas ledare under åren 1950, 1960 och 1970 söker Tarschys rekonstruera de sovjetiska beslutsfattarnas problembild. I Bachrach & Baratz' efterföljd intresserar han sig för vilka problem som hamnar på den politiska dagordningen. Tarschys kommer efter ett utförligt resonemang (s 83–92) fram till att Pravdas ledare utgör det bästa tillgängliga – om än inte idealiska – källmaterialet för en sådan undersökning. Till skillnad från sina motsvarigheter i väst redovisar Pravda-ledarna inte endast ståndpunkter i olika frågor utan ger även konkreta och auktoritativa instruktioner, ofta till namngivna adressater. De är ett slags dagorder till befattningshavare på olika nivåer i det sovjetiska systemet. Det material som utnyttjats i Tarschys' undersökning är just dessa instruktioner, som typiskt innefattar en diagnos av ett problem plus en rekommendation om vilka åtgärder som bör vidtas för att lösa problemet.

Källmaterialet har strukturerats med hjälp av daterad informationsåtervinning (information retrieval), en teknik som hittills utnyttjats mera för litteratursökning än för databearbetning i själva forskningsprocessen. Instruktionerna i Pravdas ledare har excerperats, stansats, bandats för att därefter kunna sorteras efter flera olika sökprogram. Författaren vill med denna metod för-ena det bästa hos kvantitativ innehållsanalys och "insiktsfull läsning" och samtidigt undvika båda metodernas brister. Informationsåtergivning medger precision och överblick över ett stort material utan det informationsbortfall och de validitetsproblem som följer av "läsningen" i den traditionella innehållsanalysens kod-scheman.

Tarschys' metoddiskussion är spännande och pekar framåt. Informationsåtergivning som forskningsmetod förebådar det alltför länge uppskjutna äktenskapet mellan traditionell och behavioristisk forskning och borde kunna ge "väsentliga insikter som varken den närsynta läsningen eller den vida utblicken ensam kan skapa" (s 95).

Mot bakgrund av den okonventionella och lovande metodiska ansatsen ter sig resultaten av Tarschys' undersökning ganska konventionella och föga uppseende-

väckande. De 5 523 instruktioner som ligger till grund för undersökningen analyseras med hänsyn till de sektoriella, geografiska och institutionella problembilder de ger uttryck för. Författarens redovisning är utförlig och utmynnar i slutsatsen att den sovjetiska dagordningen utvecklats över tiden i riktning mot större *differentiering* och *rationalisering*. "Såväl problem som diagnoser, lösningar och förändringsagenter rör sig 1970 över ett bredare register än 1950", och förhållningssättet till problemen har "utvecklats i riktning mot en större rationalitet och flexibilitet" (s 216).

Mera okonventionell – och kontroversiell – är den generella slutsats beträffande den politiska dagordningen i öst och väst som Tarschys framför på basis av sina resultat: Politiska problem emanerar inte från de starkaste i samhället, som har andra utom-politiska medel att tillvarata sina intressen, eller från de svagaste, som inte kan sätta tillräcklig makt bakom sina önskemål, utan från de halvstarka och halvsvaga. "Medan de västliga industriländernas politiker försöker försvara hotade producentgruppers intressen i ett ekonomiskt system där konsumenterna har övermakten arbetar de styrande i Sovjet på att främja avnämarnas intressen i ett samhälle av tröga och motspänstiga producenter" (s 235).

Nu nöjer sig emellertid Tarschys inte med att kartlägga den sovjetiska dagordningens *innehåll* utan intresserar sig också för dess *tillkomstprocess*. Han gör det utifrån tre olika modeller i sovjetforskningen: den *totalitära*, enligt vilken dagordningen bestäms av den högsta ledningens egna observationer och problemval; den *pluralistiska*, enligt vilken dagordningen bestäms av olika intressegruppers klagomål, krav och påtryckningar; samt den *byråkratiska*, enligt vilken dagordningen uppstår i kampen mellan olika "byråer". Tarschys medger att hans material inte tillåter någon stark test av modellerna men menar sig dock finna visst stöd för den totalitära och den byråkratiska modellen. Sovjetunionen är, menar han, inte längre enbart en "kommandoekonomi" utan också en "petitionsekonomi", där byråkrater ständigt framför sina anspråk till de styrande.

Om Tarschys' bok kan mycket gott sägas. Den är mycket välskriven, den innehåller en intressant metoddiskussion, och den rymmer en mängd information om det moderna Sovjetunionen. Läsaren får sig t ex i förbigående till livs en mycket informativ redogörelse för Pravdas tillkomstprocess och unika ställning. Mina enda frågetecken i kanten gäller två aspekter av Tarschys' undersökning: dels representativiteten i hans kartläggning av Sovjets politiska dagordning, dels hans behandling av de tre förklaringsmodellerna.

Representativitet

Hur generella slutsatser kan man dra om sovjetisk politik från en undersökning baserad på *en* enda källa (Pravda-ledare), som visserligen utsatts för en "systematisk och flerdimensionell utplundring" (s 10), under *tre* enskilda år? Tarschys är väl medveten om denna problematik och varnar ofta för att dra alltför vittgående slutsatser. Dock undgår han inte helt frestelsen att sätta likhetstecken mellan de problembilder som tre utvalda års Pravda-ledare målar upp och *den* politiska dagordningens *utveckling* under efterkrigstiden.

Flera nog så brännande politiska problem får aldrig något utrymme på Pravdas ledarsida. Det gäller kanske främst de säkerhetspolitiska frågorna med alla deras inrikespolitiska implikationer. Men vi vet inte heller med säkerhet om det finns andra problem som stått på den politiska ledningens dagordning utan att därför uppmärksammas i Pravda, eller om de problem som Pravda-ledarna tar upp nödvändigtvis upplevts som problematiska av de styrande. Tarschys pekar själv (s 76–78) på Pravda-ledarnas stereotypa struktur: ledarskribenten måste helt enkelt som en krydda i ett allmänt lovtal anföra något exempel på att allt inte fungerar till det bästa; detta för att kunna avsluta med den traditionella uppmaningen att mobilisera alla krafter för att undanröja kvardröjande brister och vinna nya segrar. Problem kan med andra ord uppmärksammas för sin kontrapunktiska effekt i hyllningskören snarare än för sin placering högt upp på de styrandes dagordning.

Hur representativa är de utvalda åren 1950, 1960 och 1970? Tarschys medger själv att han möjligen influerats av "de jämna talens magi" men ger dock en rad saksäl för urvalet av undersökningsår. Dels har forskningsökonomi framtvingat ett val mellan ett stratifierat urval (t ex var tjugonde ledare) och flera längre tidsperioder, där författaren fastnat för det senare alternativet. Dels har han velat täcka in tre olika regimer: Stalins, Chrusjtjovs och Brezjnevs. Dessutom har han velat undvika år då partikongresser hölls, då dessa tenderar att helt sätta sin prägel på Pravda-ledarna. Jag godtar Tarschys' motivering, men min kvardröjande tveksamhet gäller kanske främst året 1960, som framstår som ett något "udda" och atypiskt år. Medan både 1950 och 1970 var slutår för femårsplaner, då planuppfyllelse och planering för en ny femårsplan rimligen dominerar dagordningen, utgjorde 1960 det andra året i en sjuårsplan. Av ännu större betydelse är troligen olikheterna i ledarnas ställning de utvalda åren. Medan Stalins envælde var grundmurat 1950 och Brezjnevs ledande ställning konsoliderad 1970, var 1960 enligt de flesta sovjetforskare¹ ett i hög grad besvärligt år för Chrusjtjov. U-2-affären i maj fungerade som en katalysator i maktkampen mellan Chrusjtjov och hans motståndare. Under andra halvåret

befann sig Chrusjtjov uppenbart på defensiven. Oppositionen blev allt mera högljudd, och en rad Chrusjtjovinitiativ ifrågasattes eller upphävdes. Skiljaktigheterna inom ledarskapet, som spände över ett brett spektrum av inrikes- och utrikespolitiska frågor, avspeglades i den sovjetiska pressen, där de olika sidornas argument framfördes i kryptisk form.

Förklaringsmodellerna

Tarschys' översikt över tre förklaringsmodeller i sovjetforskningen, som fö tidigare publicerats i Statsvetenskaplig Tidskrift (1976:4), är elegant och initierad. Dock tycks den mig något fristående från boken i övrigt. Detta intryck förstärks av att Tarschys då och då inför olika "tolkningsnycklar" som inte relateras till de tre modellerna. Vidare är det ytterligt svårt att med utgångspunkt från Pravda-materialet säga någonting om modellernas förklaringsvärde, och författarens försök i den riktningen är högst tentativa och brasklappsbeströdda.

En viss oklarhet vidlåter också enligt min mening den av Tarschys omhuldade byråkratiska modellen, som framställs som en "syntes" och är den enda av de tre som inte utsätts för ingående kritik i översikten.

För det första är det inte entydigt vad den byråkratiska modellen innebär. Det finns, såvitt jag förstår, flera olika byråkratiska modeller. Man kan t ex erinra om Allison's² distinktion mellan en "organizational process"-modell, som betonar byråkratisk tröghet, och en "bureaucratic politics" – modell, som lägger tonvikt vid dragkampen mellan olika byråkratier.

Tarschys lutar snarast åt "bureaucratic politics"-modellen, och då uppstår problem med att skilja den byråkratiska från den pluralistiska modellen. Enligt den pluralistiska modellen uppstår den politiska dagordningen i kamp mellan olika intressegrupper, enligt den byråkratiska modellen i kamp mellan "byråer". Vari består den avgörande skillnaden? Frågan ter sig desto mer angelägen som de sovjetiska "intressegrupper" som behandlats i litteraturen och refereras i Tarschys' översikt huvudsakligen är institutionella (t ex militären, partiapparaten och KGB) och lika väl kan betraktas som "byråer". En del av kritikerna mot intressegruppanalysens applicering på sovjetiska förhållanden har uppmärksammat just detta och föreslagit alternativa synsätt, som passar Sovjets "system-dominanta" politik bättre än intressegruppsperspektivet som härrör från liberala demokratiers "subsystem-dominanta" politik.³ Skiljaktigheter inom den översta ledningen är en förutsättning för aktivt inflytande från olika subeliter, som då dras in i beslutsprocessen antingen via aktiv "lobbying" eller genom att ledare söker deras expertis. Enligt detta synsätt är det naturligare att tänka sig att "vertikala" grup-

peringar eller koalitioner uppstår, som inte är institutionellt bundna. Detta synsätt, som inte behandlas i Tarschys' modellöversikt, kan kanske sägas vara en alternativ "syntes" till den byråkratiska modellen. För att testa en sådan modell krävs emellertid ett bredare material än det Tarschys arbetat med.⁴

I likhet med Pravdas ledarskribent förväntas en recensent anföra exempel på att allt inte fungerar till det bästa. Men på samma sätt som i Pravda-ledaren får dessa kritiska reflektioner i detta fall inte skymma det faktum att det allra mesta är välordnat. Daniel Tarschys har skrivit en läsvärd bok, som utgör ett väsentligt bidrag till såväl sovjetforskningen som den statsvetenskapliga metoddebatten.

Christer Jönsson

Noter

- ¹ Se t ex C A Linden: *Khrushchev and the Soviet Leadership 1957-1964* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1966); M Tatu: *Power in the Kremlin* (London: Collins, 1969).
- ² *Essence of Decision* (Boston: Little, Brown, 1971).
- ³ Se t ex F Griffiths: "A Tendency Analysis of Soviet Policy-Making", i H G Skilling & F Griffiths (eds): *Interest Groups in Soviet Politics* (Princeton: Princeton UP, 1971); P D Stewart: "Soviet Interest Groups and the Policy Process: The Repeal of Production Education", *World Politics*, vol 22 (1969), no 1.
- ⁴ Jag har själv försökt granska den sovjetiska beslutsprocessen i en sakfråga (inställandet av kärnvapenprov) med utgångspunkt i denna modell (se "Soviet Foreign Policy and Domestic Politics: A Case Study", *Cooperation and Conflict*, vol 12 (1977), no 3; *Soviet Bargaining Behavior* (New York: Columbia UP, 1978).

Litteraturnotiser

Myndigheters samverkansformer

Den lärare i administration som efter ett antal års undervisning i traditionella banor frågar sig om han inte kan finna nyare former för sitt arbete, riktar kanske nyfikenheten sina blickar mot den offentliga förvaltningen. Där kan man uppmärksamma, att en rad arbetsformer av modernt snitt smugit sig in, främst under senare år. De utredande ensamvargarna blir allt färre till förmån för sammanträdande projektarbetare.

Men kan man överföra det bästa i förvaltningens ändrade arbetsformer till utbildningssituationen utan att också få med nackdelarna? Projektformen t ex får ofta kritik för att den kräver ett övermått av sammanträden, att arbetet går långsamt, att deltagandet i projektgrupper blir något statusfyllt som inte kommer alla till del osv. Måhända kvarstår ändå så pass många fördelar att man lockas att pröva arbetsformen. Vad man då främst tänker på är projektarbetsformens möjlighet att skapa medverkan i utvecklingsarbetet inom en myndighet från en rad grupper. Man tänker också på den öppenhet denna arbetsform i bästa fall kan skapa.

Kort uttryckt: kan man i undervisningsformen överföra de effektivitetshöjande delarna av ett arbetssätt i förvaltningen utan att få alltför mycket av byråkratisering (i meningen effektivitetssänkande faktorer såsom en överdrivet lång beslutsprocess)? Självklart får den förändrade arbetsformen överfört till ett utbildningsperspektiv inte innebära att metodiska krav i arbetet eftersättes. De krav som exempelvis ställs på uppsatser/rapporter i form av systematik i arbetet, metodval, källkritisk granskning osv, måste också ställas på ett projektarbete.

Ett försök med dessa ambitioner har gjorts. Under temat "myndigheters samverkansformer" utfördes vid statsvetenskapliga institutionen i Lund under 1977 ett projektarbete inom ramen för elevernas självständiga arbete. Syftet med arbetet var

–att utifrån ett antal myndigheter kartlägga rådande samverkansformer, såväl mellan enheter med klart beslutsberoende som mellan enheter utan omfattande formella besluts samband

–att påvisa och förklara eventuella olikheter i samverkansformerna mellan skilda myndigheter *samt*

–att utifrån resultaten i förekommande fall ge förslag till åtgärder.

För att kunna göra jämförelser mellan förvaltningsenheter *med* respektive *utan* omfattande formella besluts samband har två typer av relationer undersökts:

(1) Relationer mellan förvaltningsenheter med formella besluts samband. I denna grupp valdes följande myndigheter ut: Malmö kommunstyrelse – sjukvårdsstyrelse; personalnämnd, social centralnämnd, fritidsnämnd och skolstyrelse *samt* Malmöhus läns landstings centralförvaltning – distriktsförvaltningar inom landstinget.

(2) Relationer mellan förvaltningsenheter utan formella besluts samband. Här utvaldes följande: länsarbetsnämnden i Malmöhus län – övriga länsmyndigheter (såsom länsstyrelse och länsbostadsnämnd), kommuner och övriga intressenter.

Förutom beslutsberoendets eventuella inverkan på relationen mellan myndigheter anlades ytterligare tre aspekter som grund för förklaringar, nämligen demokratispekten, utvecklingsaspekten och decentraliseringsaspekten. Inom ramen för den första – demokratispekten – restes frågan i vilken utsträckning graden av lekmanamedverkan inverkar på relationen myndigheter emellan. Vad avser utvecklingsaspekten frågade vi oss om förekomsten av en informell organisation vid sidan av den formella var så pregnant att man kunde få en indikation på att myndigheten var satt under omfattande förändring. Den tredje aspekten slutligen – decentraliseringsaspekten – ställer bl a frågan om myndigheters kontaktmönster låter sig förklaras av graden av decentralisering hos myndigheten.

Det är angeläget att påpeka, att vi endast haft möjlighet att studera problemet under kort tid och inom ett rätt begränsat antal frågeområden. Resultaten från undersökningen finns presenterade i "Myndigheters samverksformer (MYSA). En jämförande rapport rörande förvaltningsenheters utåtriktade kontaktmönster." Statvetenskapliga institutionens meddelandeserie 1978:1, Lund 1978.

För att avslutningsvis återknytta till arbetsformen inom studiens ram må det sägas att projektformen stimulerat till ett hårt och intensivt arbete. Grupperna inom projektets skilda delar har sporrat varandra. Ett något oväntat resultat av projektformen var att dess funktion som informationssystem gav bra resultat. På denna sida besparades således projektledaren kraft. En annan sida – kanske inte helt förutsedd – var att deltagarna snabbt uppfattade projektledningen som en resurs, som också borde göra sin del av jobbet. Att lärarstaben alltså skrivit ca 1/4 av rapportens sidor får ses som ett intressant och tankeväckande resultat.

Till rapporten finns knutet en redovisning från PU-enheten vid Lunds universitet: Harry Petersson, Bengt Lövdén, Arbetslivsanknytning av högskoleutbildning genom projektarbete. Erfarenheter från kursen i Administrativ teknik 21-40 p, 1977.

Harry Petersson

TORBEN BECK JØRGENSEN: *Samspel och konflikt mellan organisationer. Introduktion til interorganisatorisk analyse*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne 1977.

Beck Jørgensens lille bog (147 s) er det første bind i en serie "Politik og administration" der redigeres af professor Fivelsdal ved Handelshøjskolen i København.

Det er bogens fortjeneste, at den giver en første indføring på dansk til en organisationsteoretisk approach, som gennem den sidste halve snes år synes at vinde stadig flere tilhængere, hvad blandt andet diverse workshops på internationale konferencer (f.eks. ECPR:s Grenoble konference 1978) vidner om.

Forfatteren betegner den interorganisatoriske approach som en relativt ny gren inden for organisationsforskningens område og angiver selv formålet med bogen som et forsøg på at give en "nogenlunde samlet fremstilling" af interorganisatoriske problemstillinger og den forskning, der til dato er foregået under etiketten "interorganizational analysis". Jeg synes, at forfatteren stort set har haft held til at realisere dette mål.

Approachen går under forskellige betegnelser "relations among organizations", "interorganizational rela-

tions", "interorganizational research" etc. Det er formodentlig meget dækkende, når Beck Jørgensen siger om approachen, at den adskiller sig fra komparativ organisationsforskning, derved at denne sidste sammenligner organisationer fremfor at studere relationer mellem dem. At forskellen af og til kan være lidt vanskelig at få øje på, og at en sontring rejser en række teoretiske spørgsmål er forfatteren opmærksom på. Man måtte iøvrigt næsten kunne sige, at analyseenheden for den interorganisatoriske forskning er relationerne mellem to eller flere organisationer, hvorimod den for komparativ organisationsforskning er organisationen som sådan.

Bogen er inddelt i otte kapitler, der befatter sig med dels definatoriske spørgsmål: hvad er en organisation og hvordan bestemmes dens grænser?, og som dels betragter relationer mellem organisationer, interorganisatoriske "netværk", kontekstproblemer mv. I to afsluttende kapitler ser forfatteren på kausalitetsproblematikken, og drøfter herunder, hvad der må anskues som afhængig variabel, og hvad som uafhængig. Han ser også på dynamikken, som kun i beskedent omfang indgår i interorganisatoriske modeller, og han drøfter den interorganisatoriske approach's særlige status, specielt forholdet mellem inter- og intraorganisatorisk analyse.

Så nyttig og fortræffelig bogen end kan siges at være som en første introduktion til et relativt nyt og spændende forskningsområde, må den også siges at være lidt trættende og anstrengende i brug. Det hænger sammen med, at den i stor udstrækning forholder sig referende til de artikler og undersøgelser, den bygger på. Mere frugtbart havde det været, forekommer det mig, om forfatteren i højere grad havde hævet sig over sit materiale, og havde givet en mere fri og selvstændig fremstilling af de helt centrale og fundamentale forestillinger, der indgår i en interorganisatorisk model.

Henning Bregnsbo

MAX WEBER: *Vetenskap och politik*. Övers. av Aino och Sten Andersson. Göteborg: Bokförlaget Korpen 1977.

Föreliggande volym omfattar tre av Webers mest betydelsefulla essayer, dels de båda "tvillingföreläsningarna" från 1919: "Vetenskap som yrke" och "Politik som yrke", dels den metodologiska uppsatsen från 1904 om "Samhällsvetenskapernas objektivitet", ursprungligen publicerad i *Archiv*, med sin programmatiska karaktär förmodligen Webers mest betydelsefulla metodologiska essay.

Eftersom så många i Sverige har för sin Weber-tolkning tagit sin utgångspunkt i just "tvillingföreläsningarna" är det mycket tillfredsställande att de nu äntligen föreligger på svenska i sin helhet och inte bara som fragment eller referat.

Jag har inte så mycket att säga om översättningen som sådan. En översättare ställs ständigt inför nödvändigheten att fatta svåra val och i Webers fall tycks erfarenheten visa, när det gäller att överföra Weber till engelska, att problemen är ovanligt många, särskilt betydelsefullt förstås i de fall orden tillskrivs ett begreppsligt innehåll. Vid en hastig blick får man i alla fall intrycket att översättarna inte trillat i några särskilda fällor. På ett par ställen hajar läsaren kanske till inför den *svenska* språkbehandlingen. De problem översättaren ställs inför är på sätt och vis också olösliga: redan titelöversättningen, "yrke" i stället för "kall" kan ju göras till föremål för ändlösa diskussioner.

Däremot vill jag framhålla det värdefulla i just den

här kombinationen av uppsatser i urvalet. Både "Vetenskap som yrke" och "Samhällsvetenskapernas objektivitet" är viktiga källor för förståelsen av Webers metodologiska grundsyn. Denna framträder emellertid en smula olikartat i de skilda källorna. Enkelt uttryckt så återfinns vi i uppsatsen från 1919 den Weber som inte minst Arnold Brecht tar fasta på: Weber som en föregångare till den vetenskapliga värde-relativismen. I uppsatsen från 1904 dominerar inte den, om man så vill, "moralfilosofiska" aspekten utan värderingarna är här främst ett oundgängligt inslag i den vetenskapliga modellkonstruktionen, ett urvalsinstrument. Vill man förstå den fulla vidden av Heinrich Rickerts och nykantianismens betydelse för Webers vetenskapssyn så torde uppsatsen från 1904 om "Samhällsvetenskapens objektivitet" vara ett oundgängligt komplement till föreläsningen om "Vetenskap som yrke" från 1919.

Sven Eliasson

Medarbetare i StvT

Sören Holmberg är docent vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg
Gunnar Falkemark doktorerar i statskunskap i Göteborg
Sven Eliäson doktorerar i statskunskap i Uppsala
Fil dr *Åke Sandberg* arbetar vid Arbetslivscentrum i Stockholm
Elfar Loftsson doktorerar i statskunskap i Göteborg
Sten Sparre Nilson är docent vid Institutt for statsvitenskap i Oslo
Sten Berglund är docent i Statsvetenskapliga institutionen i Umeå
Lektor *Henning Bregnsbo* arbetar vid Institut for samfundsfag i Köpenhamn
Leif Johansson är docent vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund
Fil dr *Jan Åke Dellenbrant* arbetar vid Avd för öststatsforskning i Uppsala
Christer Jönsson är docent vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund
Fil lic *Harry Petersson* förestår kurserna i administrativ teknik och hälso- och sjukvårdsorganisationen vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund

Till redaktionen insända skrifter

Andersson, Simon m fl, Myndigheten i samhället. Liber
Brand, Jack, The National Movement in Scotland. Routledge and Kegan Paul
Eide, Asbjörn, Fattig, ufri og mishandlet. Universitetsforlaget, Oslo
Hadenius, Stig-Weibull, Lennart, Massmedier. Aldus
Hammarström, Ingrid m fl, Ideologi och socialpolitik i 1800-talets Sverige. Almqvist & Wiksell International
Hernes, Gudmund, red, Forhandlingsökonomi og blandningsadministration. Universitetsforlaget, Oslo
Jacobsen, Kurt, The General Assembly of the United Nations. Universitetsforlaget, Oslo
Koch-Nielsen, Inger, Forældremyndighet og samkvemsret. Socialforskningsinstituttet, Köpenhamn
Korpi, Walter, Arbetarklassen i välfärdskapitalismen. Prisma
Olsen, Johan P, red, Politisk organisering. Universitetsforlaget, Oslo
Penniman, Howard R, ed, Ireland at the Polls. American Enterprise Institute
Weiner, Myron, India at the Polls. American Enterprise Institute

Prenumerera på Statsvetenskaplig Tidskrift för år 1979!

Ordinarie abonnenter – sätt in 65 kr på postgiro nr 27 95 65-6

Studentabonnenter – tag kontakt med tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna.

Åberopa alltid abonnentnumret i samband med abonnemang, distribution eller adressförändring (numret finns angivet på adresslappen på kuvertet).